507
1985

विजभाष्य

Brajo Bhosh

॥अथबीजभाष्यारंभः॥श्रीः॥२९॥२५

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

श्रीगणेशायनमः॥ ॥भालेग्राकेश्वररश्मिःस्फुरनयनयुगुलंकालनेत्रसिद्धोशंकरेशंकरस्तार्यमणिःफणिफणासन्मणीनांप्रकाशः॥आस्ते
त्यादिमौलिस्फुलन्मधुपगणोयत्पदांभोजपीठंश्रांतेनेनंभावंगणपतिरितिमज्योतिरव्याद्दितान्मान॥१॥यत्कालकूटनीलवर्णरुचिरंग्रीवे
सिनंकौस्तुभेकौस्तुभंवक्षसिकरगधरंशिखगुणाग्रंभवंगंदधत्॥सन्नद्धंसमरोधनेरधिगतंभस्मांगिधेवाधिपावेषोगविशेषतः॥किंमपिनस्फु
ष्णातिवीजंभजेत॥२॥यत्सारंगुरुरप्रसादकणिकासंजातबोधादहंपाटीकुट्टकबीजतंत्रगहनंकूपारपारंगतः॥छंदोलंकृतिकाव्यनाट
कमहासंगीतशास्त्रार्थविन्॥वंदेनिजननामुनमगणेश्रीज्ञानराजंगुरुं॥२॥चक्रेचक्रविहंगयोरिवयुतिंनिघ्नंमिहस्यांविश्लेषेगणिता
र्थयोःकविमुखांभोजंसमुल्लासयन्॥संगानादिरसानसक्तविबुधेंद्रागामसौहृद्यनान्वाधिष्ण्यपदस्थिरोविजयतेसद्बोधसूर्योदयः॥३॥
स्फुरद्बोधौघविविधरत्नांगधरसल्लिलेतिलीर्णोमाभद्रपगतमनोभ्रमभरः॥विमुग्धानामित्यादतसदयचेनाःपरिमितामिमांव्या
ख्यानावेसपदिरचयेसूर्यगणकः॥४॥बीजाक्षरार्थःप्रथमंयुगादःकावास्वनातत्रविचारणीया॥तथापिसूर्योदमुदारबुद्धिर्बीजंसबीजं
विशदीकरोमि॥५॥तत्रश्रीमन्मानेनमंस्कारवंदनप्रचेतस्करनिकरविस्फारविधूतविततध्वांतकांतप्रदेशविशेषरूपोयःकल्पितब्रह्मांड
मंडपानामविविधविधिलीलाविक्सितनिलीकीमध्यवर्तिसकललोकानुग्रहगृहीतविग्रहेणब्रह्मणानहैकामुष्मिकफलसमर्प्यकर्म
माढ्गुण्यप्रयोजनाभिलाषिणांनिर्मितंज्योतिःशास्त्रंनिखिलागमागमौलिकलिकालमहिम्नाजुगमिदमुद्दुर्लभंजानतमोनिहंतंजगदुपक
र्तुमाविष्कृतंतनुरंशोभास्करःप्रकृतोपकंमानुसारंअक्तंगणितंविचार्यतहीजभूतमिदमतिगहनमव्यक्तंगणितंविविक्षुरारब्धसमाप्ति
कामनयातत्प्रतिबंधकविघ्नोत्सारणासाधारणकारणाविशिष्टशिष्टाचारानुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यतांकांक्षिष्टत्वसाधर्म्यादिष्टदेवता
नमस्काररूपंमंगलंस्वयमनुष्ठितंछात्रोपयोगमात्रेणकार्थैःपदैःसंक्षिप्योपदेष्टुंवज्रारब्धेनग्रंथतोविवक्षति॥उत्पादकमिति॥अहंबुद्धेरि
तिवंदनक्रियाकारकयोजना॥बुध्यधीशगणाधिपतिमहंवंदेनमस्करोमीत्यर्थः॥अत्रसिद्धेबुध्यधीशाधिपत्वामस्यागमगम्यत्वंप्रामाण्य
तःसिद्धमेव॥तत्वत्रबुध्यधिपतेरेवनमस्करणेकिंकारणमितिचेन्न॥अस्माव्यक्तशास्त्रस्यबुध्येकसाध्यतयातत्स्यास्मिन्मुख्यारंभाभ्यु
पगतीयतान॥एतदेवायतोभिसंधायाचार्योविवक्षति॥बीजमितिविविधवर्णमहायिनीहिमंदावबोधविधयेविबुधैर्निजाद्यैः॥विस्मारिता
गणकतासरलंशुमद्दिर्यासेवबीजगणिनाहृदयंमुषेनेत्यादि॥ननुवेदादीश्वरेवतप्रमाणादर्शनेकोसौकिमाकारश्चास्यज्ञानेनमस्करणमत्र

माणिकमित्याशंक्यविशेषणोक्त्याप्रमाणंसूचयतिउत्पादकमिति॥किंभूतंतत्॥कृत्स्नस्यव्यक्तस्योत्पादकं॥कृत्स्नस्यसमस्तस्यव्यक्त
स्यस्फुटस्यकार्यस्यभूधरादेरुत्पादकंकर्तारमितिः॥चपरःसंख्यावान्संज्ञितःकविरित्यभिधानात्संख्याःकवयःपरव्यक्ततत्तेनसत्पु
रुषेणाधिष्ठितंप्रवर्तितं॥अन्यथमहर्तव्योमादियेनसत्पुरुषेणाधिष्ठितत्वात्॥अस्यायमर्थः॥जायमानंकार्यंकर्तारमाक्षिपतीतिन्यायः॥
तथाचेतदधिकार्यंकार्यत्वेनहेतुनाधरादृष्टांतेनसकर्तृकंपर्यवस्यति॥तत्रकर्ताचपरेशएवसिध्यति॥सएवकार्यंवज्रेनविघ्नौघोपधि
त्वमुपगतोस्माभिरुपास्यतइति॥तत्रस्यासकर्तृकत्वेप्रयोगोपिन्यायशास्त्रेप्रसिद्धः॥सयथा॥सित्यादिकंसकर्तृकंकार्यत्वाद्घटवदित्या
दि॥अव्यक्तमधिष्ठितमित्यादिनाकालादीनध्यानुवर्तीस्यविभुत्वमधिसूचितंभवति॥तच्चनित्यत्वसहचरितमेवेतिअर्थान्नित्यत्वमपि॥क
धंभूतंगणितं॥अगणोगणःसंजातइतिगणितंसंगणितं॥स्वपरशेषोपिकार्यविशेषवशान्महेशोधिष्ठितेनविकुर्वाणोन्येषांप्रकृत्यादारभ्य
स्वरूपविशेषेमहत्वेपोलभार्थंगणाधीशोधिगणाध्यक्षत्वमालंब्यैकत्वेपिसेव्यानुचरभावःस्वीकृतइतिभावः॥पुनःकिंभूतमित्याह॥ए
कबीजमिति॥एकंबीजमक्षरंयस्यसतथा॥एकाक्षरगणपतिमंत्राभिप्रायेणतदुक्तमितिध्येयं॥तथाचगणपतिपरःपदार्थः॥अथयस्यदेवे
परात्मनिर्यधारेवेतथागुरौ॥यस्येतेसकलाःस्वर्गाःप्रकाशंतेमहात्मनः॥इत्यादिस्मृतिबलादेतद्व्यक्तशास्त्रोपदेष्टारंगुरुंमहेश्वरस्वज
नेतारमनेनैवपदेनप्रणमति॥उत्पादकमिति॥तमाहमुत्पादकंवंदेइत्सबंधः॥उत्पादयतीत्युत्पादकः॥पितातमुत्पादकंपितरंवंदेनमस्करोमीत्य
र्थः॥मन्वत्रश्रुणाति॥उपदिशतिसगुरुरिति॥सुप्तत्यजनेतुरेवगुरुपदाभिधेयत्वेनतस्यैवात्रस्मरणमस्कारबोधनादिहतत्पितुरुत्पादस्यप्र
णीतरयुक्तास्मेहरिवप्रतिभातीत्याशंक्याहबुद्धेरिति॥॥कथंभूतमुत्पादकंबुद्धेरधीशं॥बुद्धेरितिपंचम्यर्थबलाद्बुद्धेस्तीक्ष्णत्वादिगुणवशा
दधीशमितिः॥तथाचज्ञानहेतुतयागुरुत्वेव्यवस्थितेनतिरधितस्ययुक्तेति॥एतदेवान्वयेनाभिसंधायग्रंथोपसंहारावसरेपितुरेवगुरुत्व
मभिव्यक्तीकरिष्यते॥यथा॥आर्यभीमहेश्वरइतिप्रथितःपृथिव्यामाचार्यवर्यपदवीमधिरुह्यप्रयातः॥लब्धावबोधकलिकांततएवचक्रे त
ज्ज्ञेनबीजगणितंतमुपाश्रयेरेणेतिअथाव्यक्तगणितप्रकथनावसरेतन्नमस्कारेकोतिन्यायइत्याशंक्यहितीयान्वयव्याजेनग्रंथमेवप्रका
शयति॥संख्यात्रइति॥संख्यापरिसंख्यानंगणनंतछीलाःसंख्याःज्योतिर्विकाःदयव्यक्तगणितंबीजाख्यंतत्तेनसत्पुरुषेणाधिष्ठितंप्रवर्तते॥
तथाचयदृष्टिप्रबंधस्फुरत्तरुणिः॥तत्राधिष्ठातृत्वेनावश्यमेवतस्यसंभावनीयत्वादितिभावः॥अव्यक्तगणनंनैपुण्यद्योतनेनेतदाशंका

जदर्थेपि॥एकतरविधावन्यतरनिषेधएवेतिमन्यमानमंदानामस्यव्यक्तेकौशलमासीन्नवेतिसंशयापनोदनार्थमव्यक्तंविशिनष्टि॥व्यक्तस्ये
तिकिंभूतमव्यक्तंहृल्लस्यव्यक्तस्येबीजंव्यक्तस्यव्यक्तगणितस्यपारीगणितापरपर्यायस्येकंबीजमुपजीव्यमितियावत्॥एतदुपजीव्येवसूधी
मिस्तदचिन्तमितिभावः॥एवमस्यपद्यस्यस्वगुरुपरतयाव्याख्योर्थः॥अथभन्यतिरायविशेषंस्वस्यसोत्प्रदर्शनदार्ढ्यंसूचयन्श्लेषद्वारा
चानुरीमतिव्यंजयन्॥अव्यक्तादिपदैरर्थेसंश्लिष्यप्रकृतिंशास्त्रदेवतामपिस्वाभीष्टमनेनैवपद्येनप्रणमति॥उत्प्रादकमिति॥यदव्यक्ता
रब्धंतत्वमव्याहतगुणसाम्यप्रधानकारणाद्यपरपर्यायंवंदेइतियोजनं॥तत्किमित्याह॥यदितियदव्यक्तंपुरुषेणाधिष्ठितंसबुद्ध्यहं
कृतस्योत्प्रादकंसंख्याःप्रवदंति॥सांख्यंचातुर्विद्यंतितत्प्रतिपादकंशास्त्रंतद्वंदितेसांख्याः॥तदधीतेतद्वेत्त्यणः॥अयमर्थः॥सां
ख्यास्तावत्परमात्मनोव्यक्तारब्धपर्यायप्रकृतिसंबंधाद्बुध्यादितत्वात्पत्तिप्रतिद्वारेणसर्गमिच्छंते॥तदुक्तमाचार्यैः॥सिद्धांतशिरोमणौ॥य
स्मात्सत्यप्रकृतिपुरुषाभ्यांमहानस्यगर्भेति॥तथाचसिद्धांतकंदरेस्मृतातत्वरणेरपिप्रकृतिपुरुषयोगाद्बुद्धित्वमित्याह॥नन्वव्यक्त
मस्तीत्यत्रकिंप्रमाणमित्याशंक्याह॥व्यक्तस्येति॥किंभूतमव्यक्तं॥व्यक्तस्यहृल्लस्येकंबीजमिति॥व्यक्तस्यव्यक्तिप्राप्तस्यपाटीगणिताद्यारे
कंबीजंकारणमितिव्यक्तस्यहृल्लस्यसमग्रस्यकारणत्वेनाव्याकृतायतरत्यर्थः॥पुनःकिंभूतंइत्थंसमर्थएतादृक्कार्यसंपादनादित्यर्थः॥अ
थगणितपक्षेतुगणितस्यप्रस्तुतत्वादीश्वररूपत्वाच्चतैरेवपदैःश्लेषोक्त्यागणितमप्यभिधत्तइत्याह॥उत्प्रादकमिति॥तदव्यक्तारब्धंबी
जापरपर्यायंगणितंवंदइतियोजना॥अथतत्किमित्याहयदि॥सपुरुषेणाधिष्ठितमाश्रितंबुद्ध्यहंकृतस्योत्प्रादकं॥सांख्याःप्रवदंति॥सत्पुरुषेणभ
व्यासादिगुणवतापुरुषेणाधिष्ठितमाश्रितंबुद्ध्यहंकृतस्योत्प्रादकं॥सांख्याःसंख्यागणनांकुर्वंतितेसांख्याःगणकाःप्रवदंतीत्यर्थः॥आतश्चोपस
र्गइतिकः॥पुनःकिंभूतंव्यक्तस्यहृल्लस्येकंबीजंव्यक्तस्यपाटीगणितस्येकंबीजंकारणंपुनःकिंभूतं॥इत्थंअग्रतिहतास्खलायस्मिन्नित्य
र्थःसंपन्नः॥एवंग्रथमपपद्यनमश्रीपृथूदकवतानमस्कारलक्षणंमंगलंविधायेदानींग्रंथमारंभमाणआचार्यस्तदारंभप्रयोजनकथनव्याजेनबी
जंप्रशंसन्नेकयागाथयाहि॥पूर्वंमोक्तमिति॥पूर्वंव्यक्तंप्रोक्तं॥अथाहंतस्माद्धीजक्रियोवश्यीस्त्यन्वयः॥तस्मात्कुतइत्याह॥यस्मादिति
यस्मात्कारणात्प्रायोमंदधीभिरल्पबुद्धीभिःअव्यक्तयुक्त्यादिनाप्रश्नाःनितांतुज्ञातुंनशक्याः॥अत्यंतंदुर्गमत्वात्॥किंभूतंव्यक्तमव्यक्तबी
जं॥अव्यक्तंबीजंयस्यतदव्यक्तबीजंव्यक्तस्यकारणीभूतमव्यक्तगणित—मित्यर्थः॥अथग्रंथप्रतिपद्यानिरूपणप्रसंगेनगुणनंभजनापेक्ष

यांप्राथमिकत्वाद्गुणनंसंकलनव्यवकलनेहृत्तोद्देशाहेनाह॥योगेयुतिःस्यादिति॥क्षपयोःस्वयोर्वायोगेयुतिःस्यात्तथाधनर्णयोर्योगेतरमेवस्या
दितिसंबंधः॥क्षयश्चक्षयश्चक्षयौतयोःक्षयोः॥ऋणगतयोः॥तथास्वचस्वंचेतयोःस्वयोर्ऋणगतयोश्चयोगेक्रियमाणयुतिर्योगएकस्यात्तयोर्भि
धःसमजातीयत्वात्॥तथाचस्वयोर्योगःस्वंऋणयोर्योगोऋणमेवेतिशेषं॥अथधनर्णयोरेकयोर्योगेतरमेवस्यात्तयोर्विषमजातीयत्वात्तच्च
बहुंकसदृशमेवंतदुक्तं॥स्वयोर्योगेस्वंमेवस्यादस्वयोरस्वमेवच॥धनर्णयोस्तुसंयोगेबहुंकसदृशंभवेदिति॥अत्रोपपत्तिः॥ग्रहगणिते
रविस्फुटीकरणार्थंचरोद्यंतरसंस्कारक्रियमाणेयद्युभेऋणगतेस्यातांतदारंभेसंस्कार्यत्वथमुद्यंतरंशोध्यंतत्रश्वस्तनंचरंशोध्यमि
तिप्राप्तं॥अथलाघवार्थंउभयोर्योगेशोधितेपिफलंतुल्यमेवस्यादतोऋणयोर्योगोऋणमेवतथैवधनयोर्योगोधनमेवेतिस्पष्टं॥अथयदिच
रमणमुद्यंतरंवधनंहृत्तदाप्रथमंचरंबाद्युद्यंतरंधनत्वाद्योजितेसतिपश्चाद्यदाचरंऋणत्वाच्छोध्यतेतदा *युतिः* भयोर्विषमजातीति
यथादृश्यःसंस्कारश्चतुरस्वयश्चशोधयतिकेनचित्स्वेसतियदादृश्यःप्रथमंचत्वारिंशोध्यतेतदावशेषंषष्टिमितंभवति॥तस्माद्विपु
रस्त्रयंशोध्यतेतदात्रिंशितंशेषंभवति॥अथलाघवार्थंचतुर्णांत्रयाणांचैकोयदादृश्यःशोध्यतेतदाद्वित्रयमेवावशेषंभवतीतिहृत्त
ऋणयोर्हियोर्योगेऋणत्वमेवभवति॥अथबहुंकसदृशंभवेदितिधनर्णयोर्योगेयदंतरमवशेषंतत्तेनज्ञातंतत्तुल्यावशेषधनस्यऋणस्य
वेतिज्ञातव्यंस्यादवशेषंतत्सदृशमेव॥यथा॥ग्रहगणितेरार्कोत्पत्यादिद्विविधयोगेहृतेचशेषंस्फुटार्कोतिस्तत्रयदधिकंतत्क्षणादि
कुंसंवावशेषंस्वभवतीत्युपपन्नं॥अथातल्लाघवोपायोदाहरणंतेनैवहृत्तेनाह॥स्वपन्नयमिति॥अत्रधनगतानिरूपाणितानियो
ज्यंतेतथाचयानिऋणगतानितान्यूर्ध्वबिंदुंकृत्वैवमंकानांधनर्णत्वसंज्ञांविधायशेषंतत्कुर्यात्॥तथाकृतेन्यासः२।१॥अत्रयोगेयुतिः
स्यात्क्षययोःस्वयोर्वेतिस्वत्रऋणेनजातोयोगः॥७ अथपुनर्न्यासः२।४ योगेजाते७ पुनर्न्यासः३।४ योगेजाते१ पुनर्न्यासः३।५ योगेजाते१ एवं
धनर्णसंकलनमुक्त्वादानींधनर्णव्यवकलनमाह॥संशोध्यमानमिति॥संशोध्यमानंस्वधनमृणत्वमेति॥तथासंशोध्यमानंक्षयोऋणगतं
स्वत्वमेतिधनत्वंप्राप्नोति॥ततस्तुयुतिरुक्तवत्॥योगेयुतिःस्यादित्यादिनात्यर्थः॥अत्रोपपत्तिः॥तत्रशोध्यमानत्वंऋणगत्वंचेति
पर्यायाःअतःशोध्यमानस्यधनस्यऋणत्वंयुक्तमेव॥अथऋणगतस्यऋणत्वेक्रियमाणेअभावाभावेभावविनिमयरीत्यान्यायेनपरिशोधा
दूनत्वमेवभवति॥अन्यथाऋणयोर्योगेयुतिर्नस्यात्॥अतःशोध्यमानःक्षयःस्वत्वमेवेतीत्युपपन्नं॥यद्वाअंतरंहियोगाद्विपरीतं॥यतःपूर्वंस्वयो

रस्वयोर्वा योगे युतिस्तथा धनर्णयोगेंतरमरूपादिरानीतहेतोस्त्येनस्वयोर्योंतरेतरमेव भवति॥धनर्णयोश्चांतरेक्रियमाणेयोगोभवत्यतः संशोध्यमानेस्वमूलत्वमेतीत्युपपन्नं॥अत्रोदाहरणमाह॥त्रयाद्यमिति॥स्पष्टं॥ग्रंथनश्रावबुध्यते॥एवंधनर्णयोःसकरूपनेव्यक्तकरूपनेचोक्तंअधुनाधनर्णगुणनेसूत्रमाह॥स्वयोरस्वयोःस्वमिति॥स्वयोरस्वयोर्वाधेर्वधःस्वंभवति॥तथाधनर्णयोर्घातेक्षयोभवति॥चपरंभागहरेरिष्टेघ्नेभवतिरूपकंसंबंधःस्वयोर्धनगतयोरूनगतयोरपि॥वधेधनं॥तथाधनर्णयोर्गुणनेरूपंस्यादित्यर्थः॥तथास्वयोरस्वयोर्वाभागहरेरूपकंधनमेव॥ * मिति* तथाधनर्णयोर्भागहरेरूपकंरूपंस्यात्॥अत्रोपपत्तिः॥तत्रस्वयोर्धनयोर्वधेस्वंधनमितिउचितमेव॥अथरूपंरोरपिवधेस्वमेवस्यादित्यत्ररूनगतेनधनगतेहृीयमाणेनलब्धंरूपमवस्यात्॥भागहारेपिचैवंविपरीतमित्युक्तत्वात्॥एवंतस्यचरूपलब्धस्यतथारूनगतहारस्यचवधेक्रियमाणेधनगतएवभाज्यःस्यात्॥अन्यभागहरेणेत्यादिधनयोःसमजातीयत्वेनभागेविशेषाभावात्॥यथाभाज्यः६भाजकः२अत्रभागहरेपिचैवंविपरीतमित्यादिनाभागहरणेलब्धं२अथानेनरूपलब्धेनापुनर्भाजकेस्मिन्२गुणितेफलं६पूर्वभाज्यएवायंस्यात्॥अस्वयोरपिवधेस्वंभवतीति॥अथभागहरेविपरीतमिति॥तत्ररूनगतभाज्यस्यरूनगतहारेणभागेहृीयमाणेयदुणोहरोभाज्यावुध्यतिनलब्धमितिसूत्रक्रमादेनहरोगुणितःसन्भाज्यालोधितःसनाधनगतभाज्यतीत्॥तथातदैवचभागहरणेफलंस्यादित्युपपन्नं॥अत्रोदाहरणमाह॥धनंधनेनर्णमिति॥तथास्वरूपाष्टकंरूपंचतुष्टयंचेतिस्पष्टार्थेऽपपत्तावुदाहृतमपि॥एवंधनर्णगुणनभजनानंतरंक्रमप्राप्तंधनर्णवर्गार्थंसूत्रमाह॥कृतिस्वर्णयोरिति॥स्वर्णयोःकृतिःसंभवतीतियोजना॥स्वर्णयोरित्यत्रस्वयोरूनयोरितिज्ञेयं॥अथजातानांवर्गाणांमूलेषुग्रहणेषुधनर्णव्यवस्थामाह॥स्वमूलमिति॥धनांकवर्गस्यमूलेधनेरूनस्यमूलंरूनमित्यर्थः॥अथरूनगतवर्गस्यमूलंव्यवस्थामाह॥नमूलमिति॥क्षयस्यमूलंनास्तिस्वयस्यरूनगतवर्गस्यमूलाभावः॥कुतोहेतोरित्यत्रआह॥तस्यारूतिरित्यादिति॥यत्रत्रवर्णावर्गेनवधनगताःभवंतिअनेषांनानावर्णानांरूनत्वंतदैवभवति॥यदाएकत्रत्रयेरूणत्वंकल्पितंस्यात्॥तथाहि॥त्रयोरूणंत्रयश्चधने॥२॥उभयोर्गुणनेसमानत्वाद्दूर्णाभावः॥समद्विघातः॥छृतिरितिवर्गलक्षणंयोगादित्युपपन्नं॥अत्रोदाहरणमेव॥धनस्यरूपेति॥स्पष्टं॥इतिधनर्णषड्विधंक्षेत्ररूपयति॥स्वयोगइतिस्वयोरेवियोगेधनर्णतथैवेति॥स्वेनशून्येनयोगेतथावियोगेचक्रियमाणेसतिधनर्णतथैव॥यथास्थितमेवेत्यर्थः॥तथाशून्यतश्चुतंसद्विपर्यासमेतिशून्यालोधितंसत्॥धनर्णवैपरीत्यमाप्नोतीत्यर्थः॥अत्रोपपत्तिः॥यस्यकस्या

प्यंकस्यशून्ययोगेवियोगेचधनर्णस्वंयथाहृवमेवतिष्ठति॥अथःच्युतंशून्यतइति॥संशोध्यमानेस्वमूलत्वमेतीत्युक्त्वाहृनर्णवैपरीत्यंप्राप्नोतीत्युपपन्नं॥अत्रोदाहरणमाह॥रूपत्रयंसमितिस्पष्टार्थं॥अथशून्यगुणनमाह॥वधादितिं॥स्वस्यशून्यस्यवधादौरवेशून्यंभवति॥येनकेनाप्यंकेनशून्येगुणितेशून्यंस्यात्॥यतःशून्यगुणितोंकःशून्यंतस्यस्थानत्रयेणसंविषयत्वाभावादितिभावः॥अत्राहिग्रहेनभजनवर्गवर्गमूलानितथैवेतिज्ञेयं॥तथारवेनभक्तोराशिःस्वहरोभवेत्॥अत्रोदाहरणमाह॥विघ्नमिति॥स्पष्टार्थं॥अथगणितशास्त्रेरवहरस्यांकस्यसंक्रांतरमस्तीतिप्रकटयति॥अनंतरइति॥अथतस्यानंतत्वंयुक्त्यानिरूपयति॥अस्मिन्निति॥अस्मिन्खहरेराशौबहुष्वनेकेषुप्रविष्टेषुनिस्तेषुपिविकारोनस्यात्॥यस्यशून्यहरस्तेनसमछेदायोज्यमानेभिन्नांकेछेदोयोःशून्यत्वमेवभवतीत्यर्थः॥तत्रत्रखहरेराशौवेकद्वित्र्यादिभिन्नांकसंयोगादौचिद्वृत्तिलक्षणंदर्शनात्कथमुक्तंविकारोनास्तीतिचेत्सत्यं॥खहरराशौरवहरत्वाद्विकारइतिपद्यार्थेस्यानुगमात्॥अथवांकेद्वित्र्यादिभिन्नेद्वितीयादिभिन्नेइतिज्ञेयं॥अथरवहरस्यानंतत्वसाधर्म्यात्॥विष्णुदृष्टांतेनदृढयत्रखकविताचमत्कारेदर्शयति॥यद्वदिति॥यद्वत्प्रलयसृष्टिकालेनंतेच्युतेभूतगणेषुबहुषुप्रविष्टेषुनिस्तेषुचसत्सुविकारोनास्ति॥लयकालेभूतेषुविलीनेषुप्रविष्टेषुतथासर्गकालेविलीनसत्कार्यान्निस्तेषुचतत्स्थानंतत्वात्तथाविकारोनास्तितद्वदितिभावः॥यद्वत्कंभारतेशांतिपर्वणिभीष्मयुधिष्ठिरसंवादेयतःसर्वाणिभूतानिभवंत्यादियुगागमे॥पस्मिंश्चप्रलयंयांतिपुनरेवयुगक्षयइति॥एवमेतत्प्रसंगेनसाहित्योक्त्यानारायणोपिस्वकृतवीगणितेतिरूपयोचकार॥शून्याभ्यासवशेनोद्भूतामुपगतोराशिःपुनःखोध्नतोव्याहत्तिंपुनरेवतन्मयतयानप्राक्तनींगच्छति॥आत्माभ्यासवशादनन्यमनसंचिद्रूपमानंददंप्राप्यब्रह्मपदंनसंसृतिपरंयोगीगरीयानिवेति॥इतिशून्यषड्विधाएवशून्यषड्विधंनिरूप्येदानीमस्मिन्व्यक्तकर्मणिअव्यक्तवर्णापेक्षायांतत्षड्विधंविस्तरादावव्यक्तानांवर्णानांकारणकल्पितानिनामाहेत्याह॥यावत्तावदितिं॥आचार्यवर्यैरव्यक्तानामेतदाद्यामानसंज्ञाःकल्पिताः॥अथैतदाद्याःकारत्यमाह॥यावदितिं॥प्रथमंयावत्तावत्॥ततःकालकोनंतरंनीलकस्ततःपीतोलोहितश्चेति॥ननुकालकादीनांवर्णानांप्रसिद्धत्वेनेषामव्यक्तानामकल्पनमुचितं॥परंतुयावत्तावदव्यक्तस्याव्यक्तानामकल्पनेकिंकारणमितिचेन्न॥तस्यमानापरपर्यायत्वात्॥यावत्तावच्चसाकल्येवधीमानेवधारणइति॥अमरोक्तेः॥अथकिंकर्तुमित्याह॥तदितिं॥तत्संरक्षणेकुट्टनेचतच्छब्देनाव्यक्तास्तेषांसंरक्षणेगणनेकर्तुमित्यर्थः॥अथाव्यक्तसंकलनेव्यवकलनेचाह॥योगेतरमिति॥

नेषुसमानजात्योर्वा गोंतरंवाकार्यंतेषुवर्णेषुमध्येसमानजातीयवर्णानांपरस्परंयोगस्तथामंतरंवाकार्यमित्यर्थः॥तथाविभिन्नजात्योः पृथक्स्थितिरेवकार्या॥वर्णानांरूपैस्साकंयोगेक्रियमाणेतत्ररूपाणांपृथक्स्थितिरेवकार्या॥तथाव्यक्तस्यकेवलव्यक्तेसाकंयोगेपिपृथग्वेति॥तत्पपयितुमुदाहरणमाह॥धनाव्यक्तवर्गत्रयमिति॥पुनःछात्रशिक्षायैदृढीकुर्वन्नाह॥धनाव्यक्तयुग्मादिति॥सर्वंस्पष्टार्थं॥एवमव्यक्तयोगविधिमुक्त्वाधुनाव्यक्तगुणनेविशेषमाह॥स्वरूपवर्णाभिहतोवर्णःस्यात्॥रूपंव्यक्तंकः वर्णश्चाव्यक्तः तयोर्गुणनेव्यक्तएवस्यात्॥अथहि॥त्र्यादिकानांसमजातिकानांवधेतुतद्वर्गघनाद्यस्स्युः॥तत्रत्रयश्चत्रयश्चत्रयोरेषांतेरएवभवतीतिवर्गः॥तेषांक्रमेणगुणनेवर्गघनादयोभवंति॥अत्रीभयत्रापिशब्देचतुःपंचादीनांसमानांघातेवर्गवर्गस्तथाघनघनाद्यादिभवंतीत्यर्थः॥तथाचसमजातिकानांवधेतद्भावितंभावितकंचभवति॥असमजातिकानांतावत्कालकनीलकादीनांपरस्परंगुणनेतद्भवति॥अत्रतद्भेदेनयेनगुणितस्तंनामाक्षरंतथान्यनामाक्षरंभावितकंचेतिवर्णत्रयंभवति॥तत्रभिन्नवर्णगुणनेनोपलक्षणत्वेनभावितःसंज्ञाविशेषोभावितमित्युच्यते॥अयमर्थः॥यावत्तावत्कालकेषुगुणितेषुयाकाचितिभवति॥तथाकालकेननीलकेगुणितेसतिकालिभेतिभवतीत्येवंगुणकारस्यादिकल्पनीयः॥अथाव्यक्तक्रमेणभिन्नाकेभूत्वन्नेषुतत्रविशेषमाह॥भागादिकमिति॥भागादिकंकर्मरूपवदेवनेयंव्यक्तंकवत्करणीयमित्यर्थः॥तथारोषमुर्वरितंकर्मव्यक्तेपाटीगणितेयदुक्तंतदत्रानुसरेत्यं॥वर्गघनसमछेदनेराशिकश्रेढीक्षेत्रादिसर्वमपिपाटीगणितानुसारेणेहसिध्यतीत्यर्थः॥अथोपपत्तिः॥तत्रकेवलाव्यक्तेनरूपेषुगुणितेषुभव्यक्तंभवति॥तस्यपुनःकेवलाव्यक्तेनभागेहृतेयमाणेलब्धंरूपाण्येवभवंति॥यतोयैर्यैर्वर्णैःसंगुणोयैश्चरूपैरितिवक्ष्यमाणभागहरणसूत्रक्रमात्॥केवलाव्यक्तरूपछेदोयदिवर्णैर्गुण्यतेतदाव्यक्तवर्गोभवति॥सतुकेवलाव्यक्तलक्षणभाज्यान्नशुध्यत्यतोरूपैर्गुणितःशोध्यतथातयहृणोहरोभाज्यालुध्यतितदेवफलमतःप्रकृतेरूपाण्यवफलंभवति॥अथतानिचपुनर्यदिकेवलाव्यक्तेनगुण्यंते॥तर्हिपुनरव्यक्तएवभवति॥अथहि॥त्र्यादिकानामिति॥तत्रसमयोर्हि योघातेवर्गस्तथात्रयाणांघातेघनइतिप्रसिद्धमेव॥तथाभावितंतुभिन्नवर्णगुणनोपलक्षणंयथा॥अस्तानकोटिभुजेसमचतुरस्रेनेभुजकोटीवर्णसंज्ञेप्रकल्प्यतत्रफलंभाविताख्यमुत्पद्यते॥तदेवतत्स्वरूपमित्युपपन्नं॥एवंगुणादिविशेषेसिरूपेदानींगुणनेकरणसूत्रमाह॥गुण्यःपृथगिति॥गुण्यःपृथक्गुणकरवेऽत्समोयथाभवतितथानिवेश्यस्तानीयस्त

नोयत्रवेऽसमोनिवेशितस्तैरेवरवेऽकैःक्रमेणहतोगुणितस्तदनंतरंयथोत्पत्यासहितः॥अत्रयोत्पत्तिसंज्ञेनसमयोर्वाव्यक्तयोर्धनर्णयोर्वाऽव्यक्तकरणेवागः कार्यइतिसूचितं॥तथाकृतेसतिगुणनेफलंभवतीत्यर्थः॥अथोपपत्तिः॥तत्रगुणनंनामगुण्यस्यगुणकीकृतसंख्याप्रमितावृत्तिपूर्वकोयोगविशेषः॥तथाभजनंनामभाज्याद्भाजकीकृतस्यतत्प्रमितावृत्तयःशुध्यंतितत्पूर्वकोतरविशेषः॥एवमत्राव्यक्तगुणनेयोहिगुण्यस्तत्रयवलावदादयोभिन्नवर्णाःरूपाणिचसंतितथैवभाजकेपीतिहृल्लाघवउद्गुणनंप्रवर्तते॥तत्रयावंतिगुणरवेऽकानितावंतएवगुण्यरूपाणिस्थाप्यंत्येकंगुणनेहृतेऽकरवेस्थितेफलंलभ्यते॥यथाहृदश्वाभिर्हृदश्वस्यगुणितेषुचतुश्चत्वारिंशदधिकशतंभवति॥अथहृदश्वानांहृदश्वरवेऽनितावत्प्रत्येकंहृदश्वाभिःसंगुण्यतावदेवफलंलभ्यतइत्युपपन्नं॥अथप्रसंगेनवक्ष्यमाणकरणीगुणनेतथाभव्यक्तवर्गादिविशेषमाह॥अव्यक्तवर्गेति॥अत्रअव्यक्तवर्गकरणीगुणनासुसिद्धोव्यक्तेऽकरवेऽगुणनाविधिरेवमत्र॥अव्यक्तायावत्तावदामदयस्तेषवर्गेतथाकरणीगुणनेचक्रियमाणेगुण्यस्तद्घोघोगुणरवेऽतुल्यस्तैःरवेऽकैःसंगुणितोयुतोवेतिपाटीगणितोक्तस्तत्क्रमेणविधिःकर्तव्यइत्यर्थः॥अथगुणनोदाहरणमाह॥यावत्तावत्संवर्गइति॥एवमत्रगुण्यगुणकौया१रू१या१रू२अथगुण्यःपृथग्गुणकरवेऽसमोनिवेश्यइतिसूत्रक्रमेणगुणनाज्ज्ञातंफलं॥यावद्वर्गःयावत्तावद्वर्गःरू२॥अथभागहरणेकरणसूत्रमाह॥भाज्यादिति॥छेदःयैर्यैर्वर्णैर्यैश्चरूपैःसंगुणोभाज्यात्प्रच्युतःसन्शुध्यतितावल्लब्धमस्युरित्यस्यार्थः॥अत्रोपपत्तिः॥पूर्वंगणनसूत्रेगुणकरवेऽतुल्यानिगुण्यस्थरवेऽनिस्थाप्यानितेषांगुणकरवेर्गुणकानांयोगोगुणनफलंजातमासीदिदानींगुणनफलमेवभाज्यः॥कल्पितःगुणकएवछेदःकृतःसन्पूर्वगुण्यस्थितैरेवर्णैर्गुणितोभाज्यंछेदःशुध्यतिअतोयैर्यैर्वर्णैःसंगुणितःसन्यत्तोपितस्तदेवफलंतच्चवर्णात्मकंभवति॥अथपूर्वरूपगुणोपिगुण्योयोजितोभूदिदानींसएवरूपगुणोपिशोध्यतइत्युपपन्नं॥अथैरंछात्रावबोधार्थमुदाहरणत्वेनस्पष्टंव्याख्यायते॥तथाहि॥अत्रपूर्वगुणनफलमेवभाज्योयंयावरु५या१रू२तथाचगुणकरवहारोयंया१रू२एवमयंछेदोयैर्यैर्वर्णैस्त्वेवासंगुणःसन्भाज्यंशुध्यतितावरूप्यो भवति॥तथाचान्यासः यावरु५या१रू२अत्रपंचगुणेपुनिषुशोधितेषुलब्धंया५रोपंया१रू२अथछेदस्यवर्णरूपात्मकतयास्थानहूयास्थितत्तात्तूवर्णेभीगेहृतेपिरूपैरहर्तव्यःअतःयहुणैरेववर्णेभीगेदत्तस्तहुणैरेवरूपैरितिकारणात्संचगुणकमेवछेदगतंरूपंहृत्यमुपरिष्टाछोधंतथाकृतेअधस्तात्हृत्राभवंतितेषांचशोध्यत्वात्संशोध्यमानंधनमृणंभवतीतिसूत्रक्रमाच्छोध्यस्तथाचतेकरणेअतःशोध्यःभाज्योर्दशसप्तमितयोरुभयोर्धनर्णात्तरेरूते

जातंया १रू१ अथपुनरुत्सारणेरूपक्षेपान्तरूपवर्णानस्थाप्यतथार्थैरूपैः छेदोगुणितः सन्भाज्यायां २रू२ क्षुध्यतितथारूपेजातंरू१रूपगुणए
वछेदः क्षुध्यतिअतोरूणगतरूपेणछेदेगुणितेवर्णघातेक्षयरतिधनीभूतस्यछेदस्यजातंया २रू२ रूणतेसतिएवमेवमत्रशेषंध्यानंमूलेधन
त्वमेति॥तथाधनर्णयोरंतरमेवेतिकृत्वा३रू२तेलब्धोगुण्यः या५रू१एवंसर्वत्र॥अथाव्यक्तेदाहरणमाह॥रूपैःषड्भिरिति॥अत्राव्यक्तवर्गक
रणीगुणनाक्षचिंत्योव्यक्तेनरवंउगुणनाविधिरेवमत्रेतिस्वनक्रमेणाव्यक्तवर्गःसिध्यति॥अथवर्गमूलेसूत्रं॥रूपेभ्यआदायेति॥रूपेभ्यः
पदान्यादायद्वयोर्द्वयोरभिहतिंद्विगुणांश्चैकान्पृथक्स्थापयेदिति॥वर्गाःसंतितेभ्यःपदानिमूलानिगृह्णीयात्तत्रद्वयोर्द्वयोःपदयोरभिहतिंद्विगुणांपूर्व
रितांकान्बोधयेदित्यर्थः॥अथकिंकृत्वेत्याह॥येसंतीति॥वर्गराशौचेद्रूपाणिसंतितदापदार्थंतद्रूपपदंचग्रहीत्वेति॥पदार्थवर्गराशिमूलार्थं
मित्यर्थः॥अत्रोपपत्तिः॥अव्यक्तवर्गे॥क्रियमाणेप्रकृतेत्वव्यक्तराशेरवंउद्वयेवर्तते॥एवंस्थानद्वयेरवंउद्वयेनगुणनेप्राप्तेप्रथमांकोयेनाव्यक्तरवं
उेनगुणितस्तन्नतस्येववर्गोभवति॥तथातेनैवरवंउेनरूपेचगुणितेवर्णोभवति॥अथद्वितीयरूपात्मकरवंउेनद्वितीयस्थानस्थितांकेगु
णितेरूपवर्गोभवति॥तथावर्णश्चभवति॥एवंवर्गराशेरेकोव्यक्तवर्गोजातःद्वितीयोवर्गरूपरतिवर्गश्चजातं॥अतःप्रथमादायपदानी
त्युक्तं॥अथद्वयोर्द्वयोरितिं॥वर्गराशेर्योद्वितीयावस्तद्वस्तुकःस्थानद्वयेपिमूलद्वयेनगुणितः पुनःस्वेनैवयुक्तस्त्रिगुणआसीत्॥अतो
द्वयोश्चाभिहतिंद्विगुणांश्चैकान्त्यजेदित्युपपन्नं॥एवंमेकवर्णषड्विधमुक्तंदानीमनेकवर्णषड्विधंविवक्षुस्तावत्सकलनेव्यवकलनेचाह॥
यावत्तावत्कालकेति॥अत्रयोगांतरंतेषुसामान्यजात्योर्विभिन्नजात्योश्चयथास्थितिरित्येतत्सूत्रकरणेनयोगांतरंवाकार्यमित्यर्थः॥शेषंस्पष्टं॥
अथतत्रगुणनार्थमुदाहरणमाह॥यावत्तावन्नयमिति॥अत्रांकस्थापनमेववाख्यायुण्यः या२का२नी१रू१अथयुणकः गुण्यापेक्षयाद्विगुणोयं
या६का४नी२रू२अथगुण्यः एथमित्यादिनागुण्यस्थानंचतुष्टयेस्था व्यक्तचतुर्भिर्गुणकरवंउकैर्गुणयेत्॥तत्रसमानजातीनांगुणनेस्ता
दृग्गुणस्तथाभिन्नजातीनांगुणनेतद्वादितंचेतिपूर्वंकथितवद्गुणनेयथास्थानेयोगेचजातंगुणनफलंयाव१८का८नी८या२का४नी२याका४या२१यानीभा
२१का४नी४या१२का८नी४रू२एवमुक्तवद्गुणनवर्गवर्गमूलानिज्ञेयानि॥शेषंस्पष्टं॥ग्रंथश्चावबुध्यते॥इतिवर्णषड्विधं॥एवमव्यक्त
षड्विधंनिरूप्येदानींकरणीषड्विधंनिरूपयितुरादौतत्सकलनेव्यवकलनेचाह॥योगंकरण्योर्महतीप्रकल्प्येतिं॥करण्योर्योगंमहतीप्रक
ल्प्यतथाकरण्योर्वधस्तन्मूलंद्विगुणंलघुंचप्रकल्प्यतयोर्योगांतररूपवत्स्मृतिसंबंधः॥उद्देशकालापेक्षयेकरण्यौस्यातांतयोर्योगंमहतीमिति

संज्ञांप्रकल्प्येत्॥अथकरण्योर्वधस्तथतन्मूलंद्विगुणंलघुरितिचसंज्ञांप्रकल्प्येत्॥ततस्तयोर्महतीलघ्वोरूपवद्योगांतरंवाकुर्यात्॥अथैतस्याःकरण्याः गुणनविधिकथनव्याजेनस्वरूपनिरूपणमाह॥वर्गेणेति॥वर्गेणवर्गंकेनवर्गगुणयेत्॥
तथावर्गेणैववर्गंभजेत्॥परंतुस्वरूपेणवर्गंगुणयेद्भजेद्वेत्यर्थः॥अनेनकरणीस्थानामवर्गस्थेनाभिमतांकस्यरूपेचिंतेभवति॥तदुक्तंनारायणे
नमूलंग्राह्यंराशेर्यस्यतुकरणीनामतस्यस्यात्इति॥अथप्रकारांतरेणकरणीयोगविधियोगमाह॥लघ्याहतायाइति॥लघ्याहतायामहत्याः
पदंग्राह्यंतद्द्विघात्याप्यैकत्रसेकमपरत्रनिरेकंउभयत्रस्वहतंलघुघ्नं॥चक्रेतेत्येयोगांतरंभवतइतिसंबंधः स्वहतंवर्गःकृतं॥तथात्रलघु
घ्नंमहत्संचन्यूनाधिकसंख्याकंतेनतुपूर्ववदित्यर्थः॥अथयोगांतरंवाक्रियमाणंयदिलघ्याहतायाः महत्याःपदेनसंभवतितदाक्रिया
र्थमित्यतआह॥एथस्थितिस्त्याद्यदाहनास्तिमूलमिति॥ननुयोगंकरण्योर्महतीप्रकल्प्येत्यादिनायोगांतरंवासाध्यतेतन्नोक्तवद्गुण
नादिसाम्येवियोगवियोगयोरेवकर्मनविद्यतइतिचेन्नोच्यते॥अत्रवक्ष्यमाणहेत्वाकृष्टमित्योःकरण्योरुक्तवयोगांतरे १८२अत्र
द्वयमस्तीतिं॥वर्गोकल्पितोऽत्रयोर्मूलेक्ष्यवर्गोयावद्भवतितत्प्रमितयोगेनभाज्ये॥तथाचोक्तवद्योगेक्रियमाणेमूलेक्ष्यप्रमितएवांको
जायते॥तथाहिकरणी॥२अस्याःमूलं२१ तथाकरणी८अस्याःमूलं२१ अनयोरैक्यं२१ अस्यवर्गः४ अथमेवकरणीयोग १अथमूलं
योरंतरं२१ अस्यवर्गोयं-२ इदमेवांतरमित्युपपन्नंअथयोगंकरण्योरित्यादितः करणीस्वरूपनिरूपणं॥अत्रमूलयोर्वर्गयोगःमूलवधेन
द्विगुणेनयुतःसन्मूलेक्ष्यवर्गोभवति॥एवंग्रहतंतिमूलयोरज्ञानेकथंवातदैक्यवर्गोज्ञायतेइत्याचार्योभिप्रेतंरेणमूलैक्यवर्गानयप्र
कारंसूत्ररचितवान्योगंकरण्योरिति॥अत्रमूलाज्ञानेपिमूलवर्गोकरणीत्वाकारणज्ञातौतयोर्योगेमूलयोर्वर्गयोगोभवतीत्यतउक्तंयोग
करण्योर्महतीमिति॥अथतयोर्वर्गयोर्वधस्यमूलंमूलवधेनसमंभवतितेनद्विगुणेनवर्गयोगयुतःसन्मूलेक्ष्यवर्गोभवतीत्यतउक्तंवध
स्यमूलंद्विगुणंलघुंचेति॥एवंमूलैक्यवर्गः॥करणीयोगस्तथामूलांतरवर्गः करण्यंतरंस्यात्अतउक्तंयोगांतररूपवदेतयोस्तरतिं॥
अथकरण्योर्वधस्तन्मूलवधः वर्गसमोभवतीत्यतउक्तंवर्गेणवर्गंगुणयेदितिं॥तथाभिप्रेत्यः॥करणीभागेयत्फलंतत्तन्मूलभागफलवर्ग
समंभवतीत्यतउक्तंभजेच्चेति॥अथैतदेवमुग्धछात्रप्रतीत्यर्थंपुनरुदाहरणंतेनोच्यते॥तथात्रकल्प्येतेकरण्यौ॥१॥एतयोरुक्तव
त्योगेजाते२५अंतरेच१अथकरण्योर्मूले३२अनयोरैक्यस्यवर्गोजातःकरणीयोगोयं २५अथमूलयोरंतरमिदं१अस्यवर्गोजातंकरण्यं

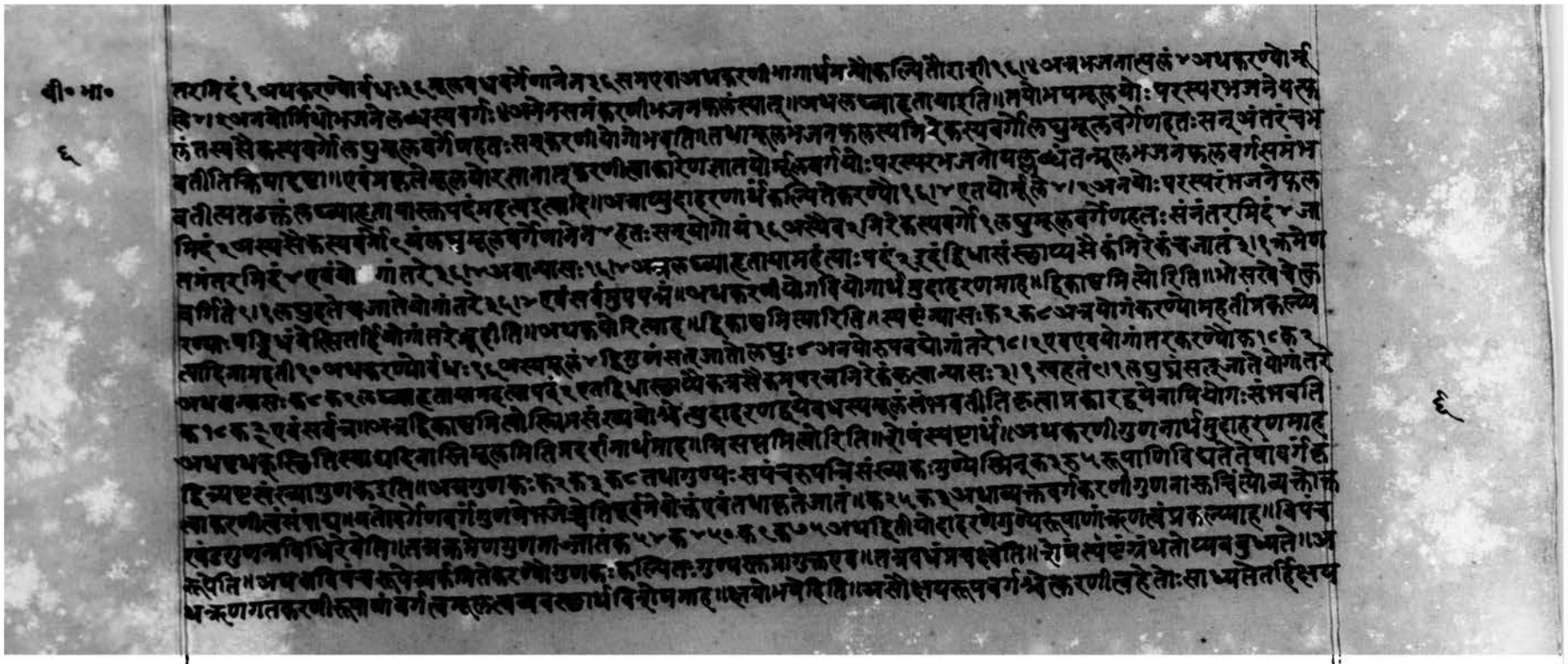

एवस्यादिति संबंधः॥क्षयरूपाणि ऋणगतरूपाणितेषांवर्गश्चेत्करणीत्वसंपादनार्थंसाध्यतेतर्हिक्षयोऽऋणगतोभवेदित्यर्थः॥अत्रऋतिः स्व
र्णयोः स्वमितिप्राङ्निरूपितसूत्रक्रमेणऋणवर्गस्यधनत्वप्राप्तिर्भवेदित्यनेनतद्दूरलक्षण्यंद्योतितमितिज्ञेयं॥अथनन्वलंक्षयस्या
स्तितस्याकृतित्वादित्येतस्यवैलक्षण्यंद्योतयन्नाहऋणात्मिकायाःकरण्याःमूलंचेदृग्विधानहेतोःसाध्यतेतर्हिक्षयएवस्यादिति
ऋणगतकरणीनांरूपत्वहेतोर्मूलेगृह्यमानेतस्यऋणत्वमेवस्यादित्यर्थः॥क्षयरूपवर्गःक्षयोभवेदित्युक्तत्वात्॥अत्रोपपत्तिः॥ऋण
करण्याःमूलेगृह्यमाणेभंत्याद्विषमात्तिथकेदादिनाकरणीत्वाकारणेऽऋतोयोऽऋणगतरूपवर्गःसएवशुध्यति॥यतोऽऋणगतरूपवर्गो
णऋणकरणीभवति॥तस्माच्चवर्गराशेःशोध्यमानायांसंशोध्यमानमृणंधनमेवस्यादितउक्तंक्षयोभवेदृक्षयरूपवर्गश्चेत्साध्यतेसो
करणीत्वहेतोरिति॥यथावर्गराशिः॥रू२५अस्यमूलापेक्षायांत्यक्त्वात्याद्विषमादित्यादित्यस्मात्करणीत्वाकारणेसाधितऋणगतप
चरूपाणांवर्गःशुध्यति॥सचायं२५अथपूर्ववत्संशोध्यमानस्वमूलत्वमेतीत्यादिनांतरंक्रियमाणेलब्धंमूलंरु५नन्वत्रोभयकरण्योरंत
रेक्रियमाणेयोगंकरण्योरितिसूत्रक्रमादंतरेणभाव्यमितिचेन्न॥योगंकरण्योर्महतीप्रकल्प्यत्यन्तादिमहतीकल्पनार्थंकरण्योर्योगेक्रि
यमाणेएतत्सूत्रप्राप्तावतिप्रसंगःस्यात्किंचप्रकृतेसूत्रप्राप्तावपिसर्वमुपपन्नं॥अथैतत्सूत्रोदाहरणोपयोगिद्वितीयोदाहरणस्यन्या
सस्तत्रगुण्योयंरू२५।रू२गुणरू४वरू१२रू५अत्रगुणेरूपाणिसत्यैतोवर्गेणवर्गगुणवेऽजेत्तेतिसूत्रक्रमेणऋणगतरूपाणांऋ
णीत्वसंपादनार्थंवर्गक्रियमाणेऋणत्वमेवेतिसूत्रार्थः॥सिद्धस्तथाचरूतेजातोगुणकः रू२५रू२रू१२अत्रापिन्यूनेमितयोर्योगंरूत्वाजातंरू
२५व२अनेनपूर्वगुण्येऽस्मिन्रू२५रू१गुणितेजातंगुणनफलंरू६२५रू६२५रू७५रू८१अत्रवर्गराशी द्वौस्यातांरू६२५रू८१अनयोर्मू
लेगृह्यमाणेऽकरणीत्वाच्चतथाकरण्यामूलंक्षयोरूपविधानहेतोरितिसूत्रार्थः॥सिद्धस्तथाचरूतेमूलेरू२५रू९अनयोरंतरमे
वयोगोयंरू१६अस्यवर्गः२५६जातेकरण्यारनयोःरू६२५रू८१अंतरंतथापूर्ववदेवशिष्टकरण्योरू६७५रू५अनयोरूनवर्दंतरेजा
तं२००एवमनेनसूत्रक्रमेणांतरकरण्योन्यासःरू२५रू२०० इतिकरणीगुणने॥अथकरणीभागहारार्थंपूर्वगुणनफलंभाज्यंप्रकल्प्यतथा
ऽऋणकमेवभाजकंप्रकल्प्यमहतीकरणीमादिंकृत्यन्यासःभाज्यःरू७५०रू७५रू५०रू१भाजकःरू२रू८अत्रभाजकेद्विरा
ष्टमित्योर्योगंकृत्वान्यासःरू८रू२अथभाज्यभाजकेदः शुध्यतिप्रच्युतःसन्नितिप्रकारेणभागेहृतेलब्धोगुण्यःरू५रू२अथद्वितीयो

योदाहरणेभाज्यः क१७५क१२५क८१क७५भजकः क२५क१२क३अत्रभाजकेऽमूकमितकरण्योर्लघ्वर्थंयोगेकृत्वारूपाणांचकरणीत्वसंपाद्यजातोभाजकः क२७क२५अनेनपूर्ववद्भाज्याद्भागेहृतेयमाणेलब्धोगुण्यः रु५क२अथभाज्यगुण्येयगुणकेवाभाज्येभाजकेवाकरणीनांकरण्योर्वायथासंभवंलघ्वर्थंयोगंकृत्वागुणनभजनेकार्येसुकृत्वाद्वितीयोदाहरणेगुणनफलगतकरणीनांभाजनार्थंयोसः भाज्यः क८१क१२५क६७५क७५छेदः पूर्वगुणकएवायंरु५क२क१२अत्रभाज्येकरणीनांलघ्वर्थंयोगेक्रियमाणेधनर्णयोरंतरमेवयोगइत्युक्तत्वादंतरमेवभवति॥अतःयोगंकरण्योर्महतीतिप्रकारेणप्रथमद्वितीययोस्तृतीयचतुर्थयोश्चांतरेक्रियमाणेजातेकरण्योक२५६क२००अथवानयोःकरण्योक८१क१२५वर्गराशित्वात्प्रकारेणाप्यंतरंतथा॥अनयोर्ग्रहीतेपुनर्मूलेरु२५६अनयोर्योगेधनर्णयोरंतरमेवयोगइतिजातमंतरमेवयोगायरु१६अस्यवर्गः जातमंतरंतयोःकरण्योरेवरु२५६अथैतयोरंतरंकरण्यो

द्विधाभाज्ये गुणितेसतिजातंक१६२क८१००क१२५०क२७२अथैतासांकरणीनांलाघवार्थंयोगेक्रियमाणेधनर्णयोरंतरं॥क२७क१२५०
क२२५क१६२रंभवयोगस्त्यंतरमेवोत्पपन्ने॥तथाच॥करण्योःसमयोर्वर्गेएकाकार्यात्रचतुर्गुणा॥तयोरेवांतरंशून्यमित्यस्मद्गुणनोक्तस्त्रत्रक
क२२५क१६२रंभवयोगस्त्यंतरमेवोत्पपन्ने॥तथाच॥करण्योःसमयोर्वर्गेएकाकार्यात्रचतुर्गुणा॥तयोरेवांतरंशून्यमित्यस्मद्गुणनोक्तस्त्रत्रक
मापासामंतरमुपपन्ने॥एवमुर्वरितानांकरणीनांन्यासःक८१००क२२५क१७२क२७अत्रप्रथमद्वितीययोस्तृतीयश्चतुर्थयोरंतरेजातंकरणी
हृयंक५६२५क६७५अथोक्तद्विधाभाजकेपिगुणितेन्यासःक२२५क५४अत्रापिसमयोःकरण्योर्नाशेतथोर्वर्तितयोरंतरेचएकेवयावत्करणी
हरेस्याक५४क८द्वितिजातेकाहारकरणी२२५अनयाभाज्यस्याप्यस्यक२५क६७५भागेद्वीयमाणेलब्धःपूर्वगुण्योयंक२५क२७एवमनयो
वर्तीयाद्वितीयोद्धारकरणीपिजातं॥तद्यथा॥गुणनफलमेवैतभाज्यःक८१क६२५क६७५क७५तथागुणकस्त्वयंक२५क२७भाजकःतथान
भाज्येलघ्वर्थंप्रथमद्वितीययोस्तृतीयचतुर्थयोश्चकरण्योरंतरमेवयोगंयथोक्तंकृत्वाक्रमेणभाज्येजातेंतरकरण्योक२५६क३००तथाचभाज
कस्मिन्क२५क२७पंचविंशतिकरण्याःधनत्वंप्रकल्प्यछेदस्त्यन्यासःक२५क२७अत्रभाजकेखंडद्वयंकर्त्तनेतत्साभ्यांद्विधाभाज्येगुणितेना
तंक६००क७५००अथैतासांकरणीनांलाघवार्थंयोगक्रियमाणेधनर्णयोरंतरमेवयोगस्त्यंक६९१२क८१००तिअंतरमेवोपपन्ने॥एवमनया
थाक्रममंतरार्थंकरणीनांन्यासःक८१००क६००क५००क६९१२अत्रप्रथमद्वितीययोस्तृतीयचतुर्थयोरंतरेजातंकरणीहृयंक१००क
१२अथोक्तवद्विधाभाजकेपिन्यासःक६२५क६७५अत्रापिसमयोःकरण्योर्नाशेतथोर्वर्तितयोरंतरेचएकेवयावत्करणीहरेक६७५क१२५स्या
द्वितिजातेकाहारकरणीक५अनयाभाज्यस्यास्यक१००क१२भागेद्वीयमाणेलब्धःपूर्वगुण्यएवायंक२५॥क३अथपूर्ववदाहरणेगुणनफलेभा
ज्येगुण्यचभाजकेकृतेन्यासःभाज्यःक८१क५००क५४भाजकःक२५क३अत्रापिभिन्नितकरण्याःऋणत्वंप्रकल्प्यछेदस्त्यन्यासःक२५क३
अवमत्रभाज्यंखंडद्वयंवर्त्तनेतत्साभ्यांद्विधाभाज्येगुणितेजातंक२२५क११२५०क१८७५क१३५०अथैतासांकरणीनांलाघवार्थंयोगक्रियमा
णेधनर्णयोरंक२७क१३५०क२२५क१६२तरमेवयोगस्तिअंतरमेवोपपन्ने॥तत्रसमकरणीनांयोगकरण्योर्महतीमितिप्रकारेणअंतरक्रियमा
णेशून्यमेवभवत्यतोयाःसमकरण्यस्तास्त्यक्त्वाएवमुर्वरितकरणीनांन्यासःक११२५०क१६२क१८७५क२७अत्रापिप्रथमद्वितीययोस्तृतीय
चतुर्थयोश्चयथोक्तवदंतरेक्रियमाणेभाज्यजातंकरणीहृयंक८७१२क१४५२अथोक्तवद्विधाभाजकेपिगुणितेन्यासःक६२५क७२५अत्रा
पिसमकरण्योर्नाशेतथोर्वर्तितयोरंतरेचहृतेजातेकाहारकरणी१८४क७५क९एवंजातयोर्भाज्यभाजकयोर्न्यासःक८७१२क१४५२अ
त्रभागहरणेलब्धोगुणकः क१८क३रहरवयुपूर्वगुणकेखंडद्वयमासीत्॥अंतरंयंकरणीयोगकरणीतिकल्प्यते॥अनोक्तःक्षेपस्त्रत्रवि

धिनाविश्लेषःस्याअतेतथाचयोगकरणीतावद्दियंक१८नवभितेनवर्गेणहृताअध्यर्धति॥तत्रलब्धेअथछेदीभूतानांनवानांमूलंअस्यखंडेर
अनयोर्वर्गौ॥पूर्वलब्धेनाभेनगुणितौजातेतथाकरण्यो८एवंक्रमेणजातेगुणकः क२क९इतिकरणीभजने॥अथकरणीवर्गादाह
रणमाह॥द्विरूपविंशत्यभिहताइति॥अनयचार्धंलक्षणमेव॥अथवर्गार्धंप्रथमोदाहरणस्यन्यासः क२क३क५अत्रकरणीवर्गविधौस्वाद्ये
स्वर्गोद्विगुणांत्यमिष्टंप्रक्षिपेदिति॥अनेनविधिनाद्विगुणांत्यमिष्टंप्रक्षिप्यमूलंकरणीवर्गेणगुणयेत्॥तत्रकरणीवर्गःक५अस्यद्विगुणांत्यं
णेधनर्णयोरंक२७क१३५०क२२५क१६२तरमेवयोगस्तिअंतरमेवोपपन्ने॥तत्रसमकरणीनांयोगकरण्योर्महतीमितिप्रकारेणअंतरक्रियमा
णेशून्यमेवभवत्यतोयाःसमकरण्यस्तास्त्यक्त्वाएवमुर्वरितकरणीनांन्यासःक११२५०क१६२क१८७५क२७अत्रापिप्रथमद्वितीययोस्तृतीय
चतुर्थयोश्चयथोक्तवदंतरेक्रियमाणेभाज्यजातंकरणीहृयंक८७१२क१४५२अथोक्तवद्विधाभाजकेपिगुणितेन्यासःक६२५क७२५अत्रा
पिसमकरण्योर्नाशेतथोर्वर्तितयोरंतरेचहृतेजातेकाहारकरणी१८४क७५क९एवंजातयोर्भाज्यभाजकयोर्न्यासःक८७१२क१४५२अ
त्रभागहरणेलब्धोगुणकः क१८क३रहरवयुपूर्वगुणकेखंडद्वयमासीत्॥अंतरंयंकरणीयोगकरणीतिकल्प्यते॥अनोक्तःक्षेपस्त्रत्रवि

धिनाविश्लेषःस्याअतेतथाचयोगकरणीतावद्दियंक१८नवभितेनवर्गेणहृताअध्यर्धति॥तत्रलब्धेअथछेदीभूतानांनवानांमूलंअस्यखंडेर
अनयोर्वर्गौ॥पूर्वलब्धेनाभेनगुणितौजातेतथाकरण्यो८एवंक्रमेणजातेगुणकः क२क९इतिकरणीभजने॥अथकरणीवर्गादाह
रणमाह॥द्विरूपविंशत्यभिहताइति॥अनयचार्धंलक्षणमेव॥अथवर्गार्धंप्रथमोदाहरणस्यन्यासः क२क३क५अत्रकरणीवर्गविधौस्वाद्ये
स्वर्गोद्विगुणांत्यमिष्टंप्रक्षिपेदिति॥अनेनविधिनाद्विगुणांत्यमिष्टंप्रक्षिप्यमूलंकरणीवर्गेणगुणयेत्॥तत्रकरणीवर्गःक५अस्यद्विगुणांत्यं
णेधनर्णयोरंक२७क१३५०क२२५क१६२तरमेवयोगस्तिअंतरमेवोपपन्ने॥तत्रसमकरणीनांयोगकरण्योर्महतीमितिप्रकारेणअंतरक्रियमा
णेशून्यमेवभवत्यतोयाःसमकरण्यस्तास्त्यक्त्वाएवमुर्वरितकरणीनांन्यासःक११२५०क१६२क१८७५क२७अत्रापिप्रथमद्वितीययोस्तृतीय
चतुर्थयोश्चयथोक्तवदंतरेक्रियमाणेभाज्यजातंकरणीहृयंक८७१२क१४५२अथोक्तवद्विधाभाजकेपिगुणितेन्यासःक६२५क७२५अत्रा
पिसमकरण्योर्नाशेतथोर्वर्तितयोरंतरेचहृतेजातेकाहारकरणी१८४क७५क९एवंजातयोर्भाज्यभाजकयोर्न्यासःक८७१२क१४५२अ
त्रभागहरणेलब्धोगुणकः क१८क३रहरवयुपूर्वगुणकेखंडद्वयमासीत्॥अंतरंयंकरणीयोगकरणीतिकल्प्यते॥अनोक्तःक्षेपस्त्रत्रवि

क२४ क२० क७२ रू५४ क२४ रू१६ क१२० क७२ क७२ क८८ क८० क२४ एवंकरणीवर्गमुक्त्वेदानीं करणीमूलेस्थानमाह॥वर्गेकरण्याद्यदिवाकरण्यादितिहाभ्यां॥वर्गेवर्गराशौकरण्याःकरण्यः करणीनामथवरूपाणांचतस्रणांपंचानांवातुल्यानिकार्याणि॥तदर्धेकरणीहयंस्यात्॥अथैवंकृतेपिशेषाःकरण्यःसंतितर्हिमूलेयावद्वीकरणीस्यात्तान्येवरूपाणिकृतानीतिप्रकल्प्यभरयःकार्यः॥यावद्वर्गोनिःशेषस्यादिति॥ननुकृतेःसकाशात्करणीकरण्योकरण्योवाशोधयेदित्यनेनैवचारितर्थाप्तुल्यानिरूपाणीतिपदमनर्थकमितिचेन्न॥रूपकृतेःसकाशात्करणीशोधनेलब्धाहतावास्तरूपंतदहत्वारतिस्तत्रप्राप्तोभवतिप्रसंगस्यात्तन्निरासार्थंतुल्यरूपग्रहणं॥अत्रोपपत्तिः॥इहतावदुक्तवत्करणीवर्गेक्रियमाणेमूलराशोर्यावत्यःकरण्यःसंतितावतीनांवर्गाःभवंति॥ततश्चतुर्गुणितोत्यकरणीगुणिताश्चान्याश्चिकरण्योभवंति॥एवंतस्मिन्वर्गावतोवर्गराशोर्जातास्तावतांमूलेस्थंरूपाणिकल्पितानिएवंयानिरूपाणिसएवमूलगकरणीनांयोगोज्ञातः॥अथसंक्रमणीछेदियोगतकरणीनांपथक्करणार्थमंतरशेषेत्यादिरूपग्रहणे१सकाशाच्छेषकरणीतुल्यानिरूपाणिशोधितानितेपुनःकरण्यंवर्गेवशिष्यंतेतस्यमूलेकरणीनामंतरंज्ञायते॥यतःराश्योयोगवर्गश्चतुर्गुणितेराशिघातेशोधितेसतिराश्यंतरवर्गेवशिष्यंतेप्रकृतेतुयानिकरणीतुल्यरूपाणिसएवोत्पन्नमूलकरणीहयघातश्चतुर्गुणोभवतियतश्चतुर्गुणात्पमूलिताग्रेमोक्षितसएवघातयोघातश्चतुर्गुणस्तद्योगवर्गेअंतरवर्गेवशिष्यतएवएवमंतरेज्ञातेततोयोगांतरेणानयुतोद्वितसंक्रमणविधिनाकरणीयोगत्वेज्ञातानिरूपाणिद्विधास्थाप्यांतरेणोनयुतानिअर्धितानिचकृत्वाकरणीहयसाधितेतन्नयथात्पीयसीकरणीस्यात्साएकामूलकरणीज्ञाता तथायानवकृतेरास्यात्सएवोर्वरितकरणीनांयोगोज्ञातः अथतान्येवरूपाणिकृत्वापुनरंतरज्ञानार्थंरूपकृतेःसकाशाच्छेषकरणीशोधयेत्शेषस्यमूलंमुर्वरितकरणीनांवियोगोज्ञातः अथतान्येवरूपाणिकृत्वा मंतरंस्यात् पुनस्तेनापिरूपाणियुतोनितानिचकृत्वापुनःकरणीहयेसाधितेएवंयावद्वर्गोनिःशेषस्यात् अनउक्तंवर्गेकरण्यइहवाकरण्योस्तत्स्यानीत्यादिपुपपन्नं अथप्रथमवर्गस्यमूलार्धन्यासः रू१० क२४ क२० क४० अस्मिन्वर्गेचतुर्विंशतिचत्वारिंशन्मितकरण्योस्तत्स्यानिरूपाण्येतानि ६४ रूपकृतेरस्याः २०० सकाशाद्विशोध्यशेषं२५ अस्यपदं६ अनेनरूपाणिद्विधास्थाप्ययुतोनितानिकृत्वाजातं१६।४ अनयोरर्धजातेकरणीहयंक८ क२ अथवर्गेएकाकरण्यवशिष्यतान्मूलार्धं मूलगतकरणीहयमधेवद्वीकरणीयंक८ एतान्येवरूपाणिप्रकल्प्यएतत्कृतेरस्याः ६४ षष्टीकरणीतुल्यानिरूपाण्यपास्यशेषं४ अस्यमूलं२ अनेनरूपाणिद्युतोनितान्यर्धितानिचकृत्वापुनर्जातंकरणीहयंक५ क३ एवंक्रमेणकरणीवर्गमूलंक२ क३ क५ एवमन्यत्रापि

करणीवर्गमूलमानेयं अथकरणीवर्गेधनर्णत्वव्यवस्थाविशेषमाह करणीलिकाचेतिकृतौकरणीलिकाचेत्करणीस्यात्तदामूलसिद्धौनौधेतिकांपरिकल्प्यमूलेकरण्योभवेतां अनयोर्मध्येस्वधियाएकांशयालिकाअवगम्या॥अत्रोपपत्तिः॥यदिकरणीवर्गेकरणीनाकरणीस्यात्तदातुल्यरूपणंरूपकृतेःसकाशाच्छेषधनेप्राप्तेसंशोधयमानमृणंधनंस्यादितिउभयोरपिएवस्यात्॥कृतेचयोगेक्रियाविच्छिन्नितःकृतिःस्वर्णयोःस्वंस्वमूलेधनर्णस्यादिवन्मूलएवधनर्णतंकल्प्यं वर्गेतुधनात्मकत्वमेव अतएवसाध्येइतिविशेषणमित्युपपन्नं॥अत्रोदाहरणंकृत्वार्धेनाह॥त्रिसप्तमित्योर्वर्गेति॥भोसखेनिःसप्तमित्योःकरण्योर्विश्लेषवर्गेवदतथाकृतिनश्चमूलंवदेति॥विश्लेषवर्गःक्षतगतवर्गस्तथान्यासः क२ क७ क१८ क७ अनयोःपूर्ववद्वर्गेक्रियमाणेसमएववर्गस्यात्॥सत्यथारू१० व८४ अत्रवर्गेऋणकरण्याःधनत्वंप्रकल्प्यत्वेकधेमूलकरण्योतन्मध्येएकाभीष्टान्त्ययोगास्यादितिजातंक२ क७ अथाधिकंकल्पनयापुनरुदाहरणमाह॥द्विकत्रिपंचकमिताःकरण्यःस्वस्वर्णगाइति॥भोसखेवलंचेकरण्याःषड्विधंवैशिष्ट्यंहिमाकृथिताएवद्विकत्रिपंचप्रमिताःकरण्यःस्वस्वर्णगाःप्रकल्प्यअथवाव्यस्तधनर्णगाःप्रकल्प्यतासोकृतिंकृतेःपदंचग्रहीतिसंबंधः॥स्वंचस्वंचऋणगताश्चस्वस्वर्णगाःद्वेधनकरण्यावेकाऋणगताचेत्यर्थः॥तथाव्यस्तधनर्णगाइत्यनेनहेऋणकरण्यावेकाधनगेयुक्तत्वात्॥तथाचवर्गोयंरू१० क२४ क२० क६० अत्रमूलार्थंकरणीहयंक२ क८ अनयोर्महतीऋणं८ एतान्येवरूपाणिकृत्वोक्तवज्जातंकरणीहयंक५ क५ अत्रैकामहतीऋणं॥एवंक्रमेणप्रथमोदाहरणेजातमूलकरणीनांन्यासः क२ क३ क५ अथद्वितीयोदाहरणेमूलकरणीनामानयथार्थवर्गोयंरू१० क२४ क२० क६० अत्रापिप्राग्वदृणकरण्योक५ क५ तत्रैकाऋणंप्रकल्प्यातत्रयाधनगतासामूलकरणीयाऋणगतासारूपाणिकृत्वान्यासः क५ क२४ अत्रापिपूर्ववज्जातेऋणकरण्योक३ क२ यतःऋणेत्यत्रैकरणीरवेऽऋणएवंमूलस्थन्यासः क२ क३ क५ अथकरणीवर्गेसंभवाभिप्रायेणाहचिन्नियमाह॥एकादिसंकलितमितेति॥वर्गराशौएकादिसंकलितमितकरणीरवेज्ञानिस्युः॥एकआदिर्यस्यतदेकादि॥एकादिवत्संकलितंयतस्मिन्नितिकरणीरवेज्ञानीति॥अयमर्थः॥अभीष्टकरणीवर्गेरूपाणामवश्यंभावनीयमस्तथाचैककरणीवर्गेरूपाण्येकाभवंतीतथाकरणीहयस्यचेद्वर्गेक्रियतेतदारूपाण्येकाकरणीयस्यात्॥तथातिस्रणांवर्गेरूपाणिकरणीत्रितयंस्यादित्यादिक्रमेणैकादित्रिचतुःपंचादिसंकलितमितानिकरणीरवेज्ञानिभवंतीत्यर्थः॥अथमूलदउदाहरणेमूलार्थमुपदिष्टेकरणीवर्गराशौएकादिसंकलि

तमिति सूत्रानियमितानि करणीरूपाणि भवंत्यथ उक्ताधिकं न्यूनानि च स्युस्तदा संयोज्यकरणीविश्लेष्य वा यावंति रूपाणि तावंति रूपाणि कृत्वा मूलं ग्राह्यमित्यर्थः॥ अथ करणीवर्गमूलानयने मुग्धछात्राणां संदेहनिरासार्थं तुल्यरूपनियममाह॥ वर्गे करणी मिते मेरुरादिस्थाने इत्यर्थः॥ अथ रूपपक्षतेरिति उक्तप करणीरूपाणि रूपपक्षतेः सकाशात्तो हरो धियतां पृथक्स्थापयेत्यर्थः॥ अथ कापि चेदन्यथेति॥ चेदन्यथा उक्तप्रकारेऽलक्ष्ये वर्गमूलं लभ्यते तदन्यत्सत्॥ तद्यथा॥ उक्तप्रकारस्तत्करणीपक्षे प्रथमं तिस्रः करणीर्नीतुल्यानि रूपाणि रूपपक्षतेरपास्य ततोऽन्यो स्ततः॥ एकस्याः तुल्यानि॥ मूलं ग्राह्यं एवमुक्तक्रमादन्यथा मूलं न लभ्यते तदा॥ प्रथमं त्रयाणां करण्यास्तुल्यानि रूपाणि ततोऽन्यो स्ततः॥ एकस्याः तुल्यानि॥ मूलं ग्राह्यं एवमुक्तक्रमादन्यथा मूलं न लभ्यते तदा॥ शेषाणामेवमपि मूलं लभ्यते परं तु तदन्यत्सत्॥ यतस्तथा मूलस्य असत्कृतिर्भवतीत्यर्थः॥ अथोत्सृत्यमानमाह॥ उत्सृत्यमानात्यया करण्याः चतुर्गुणया चतुर्गुणाया सामपवर्तः स्यात्तावेव रूपकृतेर्हरो भाज्यस्युः॥ अथ प्रकारांतरेण मूलकरणी ज्ञानं वाह॥ अथवेति यावत्॥ मूलकरण्यो भवंति तावपि॥ शेषविधिर्नात्र दर्शितोऽपि भवंति मूलं तदा तत्सदृशमिति॥ अस्यार्थः॥ अथवेति यावत्॥ मूल॰ मूलसंख्याकाः तावत्यः सर्वा मूलकरण्यो भवंति॥ एतावुक्तेवकर्मणा सर्वो मूलकरण्यो ज्ञाता भवंतीत्यर्थः॥ यदि शेषविधिर्नात्र मूलेऽथवा हरकरणी तत्यर्थी रूपाणी स्युस्तेनता ज्ञाता मूलकरण्यानभवंति नसंवादयंति संवादं नानुवंतिन दानदधिमूलमसदित्यर्थः॥ सर्वमुदाहरणावसरे व्याख्यास्यामः॥ अत्रोपपत्तिः॥ तत्रैकादिसंकलितनामैकादितएकोनगणमेदहृद्भ्यादिनानुसारेणानंयोगः॥ तद्यथा॥ ३।१।२।१।२।१।२।१।२।१॥ अनेकस्यसंकलनमेकस्तद्योस्त्रयस्त्रयाणांषट्चतुर्णांदशपंचानांपंचदशेत्यनउक्तवर्गेकरणीमितमेरिति॥ अथवेत्यत्यमानमेति॥ करणीवर्गस्यमूलेग्रहोयाउत्सृत्यमानामूलकरणीआसीतादृश्या करणीत्यस्याज्ञाताबोधनायाज्ञातायाश्चनिर्णयार्थंतद्व

लसत्प्रसन्नमधुपानगारणितज्ञातहासोत्सवं॥लसत्सरलशुंडिका॥चलितचंडगंडस्थल स्खलल्लोलुबहुकुड्मलेसमदसिंधुरास्यंनुमः
१॥एवमभ्यक्तादिकरण्यंतानांषट्कुभाव्यकाभुनावक्ष्यमाणवर्गप्रसाध्यनेकवर्णा धुपयोगित्वेनकुट्टकमारभमाणस्तावत्स्वरूपमाह
भाज्यहारःक्षेपकश्चापवर्त्यइतिसंबंधः॥क्षिप्यतेभाज्यतेसोभाज्यःक्षेपः॥हीयतयेनेतिहारः॥एवमेतेनयोयत्रभवंति॥तत्रैव
कुट्टकःसंभवति॥अत्रसंभवेसतीत्येतनापवर्तसंभवेसत्यपवर्तनैः॥कार्यस्तदसंभवेयथावस्थितैरेवक्षेपहारभाज्यैः॥कुट्टकविधिःसंपा
दनीयः॥परंत्वपवर्त्यएवेतिनियमेनेतिसूचितं॥अत्रकुट्टकइतिरूढःशब्दःअथापवर्तेपिकुट्टकसंभवेकारणमाह॥येनेति॥येनो
क्तेनभाज्यहारोक्तिनीतेनैवक्षेपश्चेक्तेनानुध्यति॥तर्हितदुद्दिष्टमुद्दिष्टं॥येनोक्तेनभाज्यहारयोरपवर्तनंकृतंस्तेनैवचेक्षेपस्यापव
र्तोनगच्छति॥तदुद्दिष्टमुद्दिष्टंभूर्तत्वेनदृष्टमित्यर्थः॥अथपवर्तोनियमसतिकेनैवंकेनभाज्यहारक्षेपाअपवर्त्याइतिव्याकुलितचि
त्तानांमुग्धबालानांसंशयोमाभूदित्यपवर्तनीयकज्ञानार्थमुत्तरमाह॥परस्परंभाजितयोरिति॥द्व्योःपरस्परंभाजितयोःसतोर्यत्रछेद
स्तयोरपवर्तनंस्यात्॥द्व्योर्भाज्यभाजकयोरित्यर्थः॥अत्रापवर्तनेनभाजितौयौतौदृढसंज्ञकौस्तः॥अत्रभाज्यहारावितिद्विवचनमुपल
क्षणमेव॥तेनभाज्यहारक्षेपाअपवर्तिताःसंतोदृढसंज्ञकाःस्युरित्यर्थः॥अत्रदृढसंज्ञकत्वेनामाविकृतत्वंविवक्षितं॥अथकुक
ट्टकप्रतिपाद्यार्थसिध्यर्थंसूत्रमाह॥मिथोभाज्यौतौदृढभाज्यहारावित्यादित्रिभिः॥तौदृढभाज्यहारौतावन्मिथोभजेदितिसंबंधः
तावित्यनेनयौदृर्घसूत्रनिष्पन्नावित्यर्थः॥तावत्कथं॥यावद्दृढभाज्यस्वरूपंभवति॥परस्परंभजनेयोहिभाज्यलब्धेनोपस्थितोराशि
स्तत्रयावद्रूपमेकोवशेषःस्यात्॥तावद्भजेदित्यर्थः॥एवंतत्रभागहरणेफलान्यधोधःस्थापितानितदधःक्षेपोनिवेश्यस्तथातेसर्वे
षामधस्तनंरंवंशून्यंस्थाप्यं॥एवंयथाफलवल्लीभवति॥तथालेख्यं॥एवंकृतेसत्युपांतिमेनस्तोर्ध्वहृतेनचयुतेसतिअंत्यस्य
जेत्॥एवंमुहुर्मुहुर्वारंवारंयेगकार्यंयावद्राशियुग्मंस्यात्॥अत्रोपांतिमेनेत्यत्रनीतत्वेपसमीपेतिसप्तमीत्युपांतिमस्तथायनाप
श्चात्यंतदुपरिष्टादुपांतिमःपरिशेषाक्षेपइतियावत्॥अतउत्तरोत्तरंयदुपांतिमःस्यात्तेस्तोर्ध्वस्थितंतद्भवेत्॥एवमुक्तवद्राशियु
ग्मेकृतेसतिनवऊर्ध्वराशेःसदृढेनभाज्येननष्टःसवशेषफलंस्यात्॥तथाभवरोधस्थितोराशिर्दृढहरणेनष्टःसवगुणःस्यात्॥अथ

यत्रभागहरणेफलानुपयोगेसतिशेषेणैवप्रयोजनंतत्रइतिसांकेतिकःशब्दःप्रयुज्यते॥अथयुगलब्धयोःसिद्धीतइतिकर्तव्यतायांतत्सं
भवेविशेषमाह॥एवमितिं॥एवंतदेवस्यापवर्तनंकुट्टकेतात्कालब्धयःसमास्युः॥उक्तकर्तव्यताप्रकारस्तदेवेत्येवकारेणनियमःकृतः॥अथम
र्थः॥उक्तवल्लेखेयुगेतौदृढभाज्यहारावित्यादिनातत्रेणभाज्यहारयोःपरस्परभजनेयालब्धयस्तायदिसमाःसमसंख्याकाःभवंतितर्हिउक्त
क्रियथेवंलब्धयुगानानेयाः॥अथतासएवलब्धयोयदिविषमाःविषमसंख्याकाःभवंति॥तर्हियथागतौलब्धिगुणौस्वतक्षणाछोधितछे
षमितौतुपुनस्तौलब्धिगुणौस्तः॥अत्रनष्टविधौयोहारासतक्षणइत्युच्यते॥एवंकृतेतुपूर्वोक्तराशियुग्मेऊर्ध्वेविभाज्येनदृढेननष्टइत्य
त्रदृढभाज्यहारावेवगुणलब्धीस्तक्षणेभवतस्तथाचविषमलब्धिपक्षेप्रोक्तवद्गुणातीतस्वतक्षणाभ्यांयुक्तौसतौगुणलब्धीभवेतामिति
भावः॥अन्योपपत्तिः॥दृढनाकुट्टकेनलब्धिगुणानानीयते॥तत्रोदाहरणंयथा॥अयंभाज्यःकेनापिगुणितःक्षेपयुतःस्वहरेणहृतःसन्
निरवशेषोभवतिएवंयेनगुणितःसन्नाशातीतिं॥अथप्रस्तुते॥यथावस्थितस्यैवभाज्यस्यहारेणभागेहृतेयमांशेयत्किंचिद्भाज्येनिरवशे
षोनभवति॥तथापिभजनानंतरंकियदवशेषंस्यात्॥तज्ज्ञानार्थंपरस्परभजनंकृतं॥तत्रापहारेणहृतोभाज्योनिरवशेषोनभवतिस्तत्रय
च्छेषमुर्वरितंतत्स्वकृतिगुणंतुनहरैःशुध्यतीतिभाज्यावशेषेणपुनर्हरोमक्तःस्तत्रयाफलवल्लीतस्याःक्रमेणलब्धिगुणत्वरूपत्वेदृष्टं॥ए
वंफलवल्लेःक्षेपःसंस्कृतभाज्यादागतात्तारस्युटफलं॥ततोस्याःक्षेपसवर्णितायाःसज्ञातेराशियुग्मेतावेवस्फुटौलब्धिगुणौपरंतुत
योर्वृद्ध्यर्थंतत्रोदाहरणंसूत्रेतत्रोत्तरार्धंदृढभाज्यहारावित्यंतंलक्षणंकृतं॥एतदेवमनसिनिधायाचार्येणोद्दिष्टंस्वस्वहरेणेतत्प्रकारेतरे
रचितं॥अयमर्थः॥दृढभाज्यहाराभ्यांराशियुग्मेभक्तेयदवशेषंतौलब्धिगुणौअथतत्रयल्लब्धंतदेवेष्टंप्रकल्प्यदृढाहतस्वस्वहरेणयुक्तेर
त्यादिकरणेनपुनस्तद्राशियुग्मेनवलब्धीगुणौभवेतामिति॥अथदृढगुणयोरवशेषराशियुग्मेनेत्यादिभाष्यमनउक्तमुद्दुर्मुहुः॥स्यादितिरा
शियुग्ममिति॥अथदृढभक्तेगुणभाज्येफलंलब्धतदितिलब्धेभाज्योनःपातितंस्वदृढमतउक्तऊर्ध्वेविभाज्येनदृढेननष्टःफलंगुणस्यादि
ति॥यद्वामिथोभजेतांदृढभाज्यहारावित्यादिनाफलवल्योरुत्पद्यमानायांप्रथमंफलंहरभक्तंभाज्यादत्रलभ्यतेहितीयंतुभाज्यावशेषभ
क्तात्पूर्वतश्चत्यतऊर्ध्वेविभाज्येनेतिमिथमुक्तरत्युपपन्नं॥अथोपपत्युपसंहारकथनव्याजेनास्माभिरपिकंचिदुच्यते॥भाज्यस्यावय
वःक्षिप्तःक्षेपइत्यभिधीयते॥भाज्यहारौतरगतावेतौलब्धिगुणौमतौ॥२॥रूपावशेषभाज्यस्यफलवल्लीगुणोयदि॥तदाक्षेपावशेषस्य

किंस्यादित्यनुपपन्नः॥२॥यद्वाराशियुग्मंतेमानेगुणल॰धीस्यंतेतत:॥तल॰धीकरणार्थंतुमुनिभिस्तथाक्षणंकृतं॥३॥एतदेवाभिसंधा
वेत्याचार्योऽग्रतस्तन्ते॰रूपंप्रस्तुतस्वदर्शनेपिगुणधीस्तोधयोत्तरे॥४॥हृयोरेकत्रराशावेतदाममनहेतवे॥मुग्धबुद्धाभवन्मत्कारकारणंकिंचिदु
च्यते॥५॥गुणेनगुणितोभाज्यःक्षेपयुक्तेहरभाजितः॥कल्पहतेनफलंतत्स्यादधस्तल॰धिगुणोहरः॥६॥क्षेपोनोभाज्यभक्तश्चतत्रस्याद्गुणक
स्फुटः॥क्षेपोनोभाज्यहारोसौगुणाभक्तोनरोथदृक्॥७॥यत्रकोपिहरादूनोदृष्टभाज्यःप्रजायते॥अत्यल्पोलब्धिगुणयोस्तत्रकार्योमतीषि
भिः॥८॥ल॰धयोविषमाभक्षेपश्चेद्भिर्भवेद्यदि॥तौतत्तल॰धिगुणकौभवेद्वहिपरिस्फुटौ॥९॥इदानींपूर्वोक्तकुट्टककारिणीभूतक्षेपहार
भाज्यानांमध्येचेत्कृतमस्यापवर्तनंसंभवेत्तति॰विशेषणमाह॥॥भवतिकुट्टविधेरिति॥अथकयुतिभाज्ययोःसमपवर्तितयोःसतोःकुट्टवि
धेःसकाशात्कुट्टेयुतिःक्षेपस्तत्स्वभाज्यस्यापवर्तनेनहृतेसतियदपिहरापवर्तितस्तथापिगुणोल॰धतएवेत्यर्थः॥७॥अथपुन
र्युतिभाजहरयोःसमपवर्तितयोःसतोर्यश्चगुणोभवतिसअपवर्तनसंगुणःसमगुणःस्यात्॥युतिभाजकयोःक्षेपहारकयोरपवर्तनेक
तेसतिभाज्यापवर्तनमिरेकेनयोर्गुणःसाध्यतेसोपवर्तीकेनगुणितःसमगुणोभवतीत्यर्थः॥तथाच॥युतिभाजकापवर्तपक्षेल॰धिस्त
यथावस्थितागुणेनापरार्धिकःसअपवर्तनेवगुणःसमपरार्धिकोभवतीति॥तथैवयुतिभाज्यापवर्गपक्षेगुणस्तथावस्थितःल
धिर्नपरार्धीस्तअपवर्तनसंगुणास्तील॰धिर्भवतीतिहेयं॥अत्रोपपत्तिः॥तत्रल॰धेरनेकत्वभागात्॥यद्यपियुतिभाज्यापवर्गप
क्षेगुणस्तु॰वर्तितेतथापिगुणेल॰धतएव॥यतोगुणस्यहरांतःपातितंदृष्टं॥एवंहरेत्वधिकृतेगुणेप्यधिकृतएवस्यतउक्तंभवतिकुट्टवि
धेरिति॥अथभवतियोयुतिभाज्यहरयोरिति॥तत्रक्षेपभाजकयोरपवर्तनेहृतेसतिहरापक्षयाभाज्योऽपवर्तोहृगुणोधनेहृतःएवंह
रस्यन्यूनत्वात्तरंतःपातीगुणोप्यवपवर्तीकृगुणेन्यूनेहृतःसन्देदपवर्तनंतेनगुण्यतेतदिगुणकस्यारित्युपपन्नं॥एवंकुट्टकसिध्यर्थंस
त्रसंदर्भमुक्त्वागुणल॰धीरानयनेकिंचिद्विशेषमाह॥गुणल॰धीःसमंग्राह्यमित्यादिनाःसार्धैस्त्रिभिः॥भीमताचुरुवेणगुणल॰धीस्त
क्षणेफलसमंग्राह्ये॥फलवल्याःसकाशाद्यदाराशियुग्मेसितेद्वयोर्विभाज्यमहरेणतदृष्टस्यतेनराशियुग्मस्यतक्षकफलंतुल्यमेवयाह्यंसंभ
वंदृष्टिमधिकृत्यग्राह्यं॥अतोधीमतेतिविशेषणं॥अथयोगजइति॥योगजेधनक्षेपाधिप्रायेणसाधितेयेगुणल॰धीतेस्वलक्षणाद्
दृष्टभाज्यहारलक्षणाद्वैधिकेसतीविशेषेणक्षेपाभिप्रायेणभवतइत्यर्थः॥अथधनभाज्योद्वेस्यातां॥धनेभाज्येचदुद्वोयोस्तेधनभा

ज्योद्वे॥भाज्यभाजकक्षेपाणामृणगतेत्वेविधनगतंत्रहरत्यगुणल॰धीःसाध्यइत्यर्थः॥हरतइति॥धनक्षेपंहरेणविभज्ययछेषतस्मि
न्क्षेपेक्षेपहरावूर्ववद्गुणल॰धीःसाध्ये॥अथक्षेपतक्षणेति॥हारेणक्षेपस्यतक्षणेकृतेयोलाभोलब्धिस्तयाकुट्टकागतलब्धियुतासतीलब्धिर्भ
वति॥अथशुद्धेऋणक्षेपेसति॥तथालब॰धयाकुट्टकागतलब्धिर्वर्जितासतीलब्धिर्भवतीत्यर्थः॥अथशुद्धेऋणक्षेपेसतितथालब॰धयाकार्येति॥
अथवाक्षेपभाज्ययोर्भगहारेणतक्षणेसतोःसाग्रकुट्टेभवति॥क्षेपभाज्यौहारेणविभज्यशेषमितौतत्क्षेपभाज्यौकल्प्यपूर्ववत्कुट्टकविधिनागुणए
वभवति॥गुणकेनहतात्क्षेपेणयुताद्धरेणभक्ताभाज्यलब्धिरानेयेत्यर्थः॥अत्रोपपत्तिः॥तत्रपूर्वसत्कराशिगुणेदृष्टभाज्यहाराभ्यांतक्षण्येस
तलब॰धयुभयत्रग्राह्ये॥यत्तदृष्टहतस्वस्वहरणेस्वादिनागुणल॰धेसाधनेभाज्यहारावेकेनैवेक्षेपेणगुणयित्वायोज्येते॥अथयदाराशियु
ग्मंमितोलब्धिगुणोभवतस्तदातक्षणलब्धिरेवेष्टःकल्पितोभवतितेनोभयत्रतुल्येनेदंभाष्यं॥अथयोगजइति॥उक्तंहितेनस्वोर्धहतेत्या
दिनाऋणक्षेपेणफलंचल्यागुणेनेष्टेयमाणेयदाराशियुग्मंतदृणगतमेवस्यात्॥अतोलब्धिगुणावृणगतावेवस्यातांततदृष्टहतस्वस्वहरेण
त्यादिनास्वतक्षणयोगेष्टिर्यमाणेधनर्णयोरंतरमेवयोगइतिकृत्वालब्धिगुणेस्वतक्षणाभ्यांशोधितेभवतः॥अथधनभाज्योरुद्वेतदूहि॥भा
ज्यभाजकक्षेपाणामन्यतमस्यऋणत्वेफलंचल्याऋणंभवतितथैवगुणल॰धी॥एवंहतेमाहानाया॥तस्मादतोधनक्षेपाभिप्रायेणल
धिगुणावानीयतःस्वतक्षणाभ्यांशोधितौतथैव॥भाजकेऋणेसतिलब्धिऋणंकल्प्यभागहारेचिंतेवंनिरूपितमित्युक्तत्वात्॥तदुक्तं॥ऋणेभाज्येऋणे
क्षेपेधनभाज्येविधिर्भवेदृतइति॥अथदृतइतिविशिष्टक्षेपगुणितायाःफलचल्याःसकाशाद्यदाराशियुग्मंतदाधस्तिष्ठतोराशेर्हरेणतदृ
ष्टिःक्रियते॥अथवाक्षेपमेवहरतइतिधायतत्रयत्तेपंतन्मितेनक्षेपेणोल॰धीक्रियमाणेधिगुणेसाम्यमेवभवति॥अथक्षेपतक्षणेति॥पूर्वक्षे
पाद्यदाकुट्टकहरःशोधितआसीत्॥ततावन्तुनालब्धिरागता॥अतःक्षेपतक्षणेनयत्तल॰तेनचेल्लब्धियोज्यतेतर्हिलब्धिर्भवति॥अथवेति॥गु
णस्वहरांतःपातित्वाद्धरेस्तद्विहृतेगुणेप्यविहृतएव॥अथभाज्यस्यविहृतत्वाल्लब्धिरधिकारेप्राह्याऽतःस्वचगुणकारानीयमा॰तरंस्युपप
न्नं॥अथगुणकाभावसंभवमाह॥क्षेपाभवइति॥क्षेपाभवेसतितमोयत्रहारोहृतःसमक्षेपःशुध्येत्॥तत्रोभयत्रापिशून्येगुणोज्ञेयः॥अ
थफलार्थमाह॥क्षेपइति॥यत्रहारहृतःक्षेपःशुध्येतत्रैवक्षेपोहारहृतःसन्फलंभवति॥तथायत्रस्वरूपेणैवक्षेपोभवत्तत्रहारेणकिंभा
ज्यमनत्तत्रगुणल॰धीःशून्यमेवभवतइत्यर्थः॥अत्रोपपत्तिः॥यत्रक्षेपाभावस्तत्रफलचल्यामुणंतिमेनस्वोर्धहतेरित्यादिविधौक्रियमाणे

नत्रोपपत्तिर्यथा॥क्षेपएवसचभ्रक्तेशून्यमितोऽन्तिमेनोर्ध्वगुणेसर्वत्रशून्यमेवस्यादतस्तत्रशून्यंएवगुणस्यात्॥अथयत्रक्षेपःशुध्येदिति
तत्रहरतक्षेधनक्षेपहरतिस्वत्रभक्तेनहारेणक्षेपःस्वतः सम्भिरवशेषोभवति॥अतस्तत्रापिपरिशेषात्क्षेपाभावेशून्यत्वात्॥शून्यमेवगु
णस्युचितमेव॥अथक्षेपोहारहृतःफलमित्यनेनक्षेपतक्षणलाभाद्गुणितमित्यनार्थएवसिद्धः॥अथभक्तेक्षिप्तेक्षेपाभावेकथंवाशून्यंगुण
स्यादित्यत्रोच्यते॥यदेकगुणःक्षेपोहारहृतःसन्शुध्यतितर्हिद्विगुणादिगुणेशुध्येन्नविध्यतेव॥एकफलवत्याःक्षेपेगुणितेसतिनिष्पन्न
राशियुग्मनयेअधस्तिनोराशिर्यदाहारेणभाज्यतेतदाशिरवशेषोभवत्येवातस्तत्रशून्यंगुणोजायते॥अथक्षेपोहारहृतइति॥तत्रफलं
नामगुणकुणितेभाज्येक्षेपयुतेहरभक्तेबलब्धं॥तथाहतेगुणःशून्येनभाज्यगुणितेशून्यमेवभवति॥तस्मिंश्चक्षेपयुतेहरभक्तेकेव
लःक्षेपएवहरेणभाजितोभवति॥तत्रफलंलब्धमित्युपपन्नं॥अथाभेकभागुणलब्धोरानयनार्थंसूत्रमाह॥इष्टाहतेति॥तेगुणाप्ती
इष्टहतस्वस्वहरेणयुक्तेसतौस्वस्वभाज्यभवेतामिति॥अयमर्थः॥एकद्व्यादिनाभेनैकनाधीष्टेनतोदृढभाज्यहारसंज्ञकौसंगुण्यतांश्च
भेनपूर्वागतेगुणलब्धीयुक्तेसत्यावश्योलब्धिगुणौभवेतामेवंबहुभागेकतोलब्धिगुणास्फुरतिभावः॥अत्रोपपत्तिस्तत्प्राक्तनीकाभिस्त
त्तिरूपितैव॥इदानींकुट्टकस्यविषयीभूतमुदाहरणमाह॥एकत्रिंशतिगुणंशतद्वयमितिं॥भेमणकृतेगुणकमाशुवदेति॥अथतेकमित्याह
यद्गुणमिति॥यद्गुणंएकत्रिंशतिगुणंशतद्वयंषण्णवतियुक्तंसत्पंचवर्जितेनशतद्वयेशुध्येत्तंसत्तद्बुद्धिस्थितमिति॥एवमत्रभाज्योहारःक्षे
पकश्चपदर्थस्त्यादिनाभज्यतेसौभाज्यइतिस्वस्वाएकत्रिंशतियुतेशतद्वयमेवभाज्यः॥पंचषष्टिक्षेपःतथापंचवर्जितेशतद्वयमेव
हारस्तथाचैषांन्यासःभाज्यःहारः॥क्षे॥भा॥क्षे॥अथैतेषांलब्धीकरणार्थमपवर्तनार्थमिति॥प्रथमपदोक्ततथाच॥परस्परेभा
जितोवेद्योःभाज्यहारयोःक्षेपमपवर्तोलब्धः॥अनेनभाज्यहारक्षेपाःअपवर्तिताःसंतोदृढसंज्ञकाःभा॥क्षे॥अथग्रिमोभजेतौ
दृढभाज्यहारावित्यादिनादृढभाज्यहारयोर्बाबद्यंशेषंतावन्निघोभजेत्तेनयानिफलानितान्यधोधःस्थापयेदधःक्षेपमंतेचशून्यंस्था
प्याजातानिफलवल्ली॥अथोपपत्तिमेनस्थेधृतेत्यादिनोक्तवत्कर्मणिकृतेजातेराशियुग्मे॥एतदृढभाज्यहाराभ्यामाभ्यां॥तेसं
सत्फलाभ्यांलब्धिगुणौ॥अत्रराशियुग्मसत्फलेनउभयत्रापिनातेसमेलब्धे॥एवमग्रागताभ्यांलब्धिगुणाभ्यामनेकशोलब्धि

गुणआनेतुंदृढौकृत्वेत्यनुपपन्नमिति॥इष्टाहतेति॥एवमत्रमौलिकौगुणलब्धी॥दृढतयोस्तुल्ये॥एतावेकेनेनेनसगुण्यमौलिकगुणल
ब्धियुतौजातावेवलब्धिगुणौ॥एवंद्वितीयेनेनत्रिकेण॥त्रिकेण॥एवमनेकशः॥अथभवतिकुट्टविधेरित्येतत्सूत्रविषयीभूतमु
दाहरणमाह॥रातेरद्रेर्जेनेति॥भोगणकृतंवेकुट्टकेपाटीयानसितर्हितंगुणंमेस्पष्टंवदेति॥अतिशयेनपटुरितिपाटीयानकुशलस्तथ्यः
अथतंकमित्याहयेनेति॥येनहतेशतेनवत्यापुतंविवर्जितंवासत्पष्ट्याविहृतंनिरग्रंस्यादितिन्यासः॥क्षे॥अत्रप्रथममनपवर्तेपि
कुट्टविधिनाजातफलवल्ली॥उक्तवद्गुणौ॥अथभवतिक्षेपस्यऋणत्वंप्रकल्प्यातथोयोगजेलक्षणंदृढेगुणा
वित्यादिनाक्षेपस्यऋणत्वंप्रकल्प्यातथोयोगजेलक्षणंदृढेगुणा
दीस्तदितिस्वतक्षणाभ्यांशुद्धेसत्योजातेविलोमजे॥अथपुनर्भाज्यहारक्षेपणान्यासः॥अत्रभवतिकुट्टविधेरितिसूत्रकि
मर्थंभाज्यक्षेपौदृढाभिरपवर्त्यन्यासः॥क्षे॥अत्रपरस्परभजनात्फलवल्ली॥उक्तवल्लब्धिगुणौ॥अत्राद्येनैलब्धयेसमपवर्तितयोरधोगुणा
योर्विषमत्वेनोपपादितोलब्धिगुणोविलोमोस्वतक्षणादितिकृतेलब्धागुणः॥अत्राद्येनैलब्धयेसमपवर्तितयोरधोगुणा
इतिगुणस्यैवमिदंज्ञानं॥अथभवतियोयुतिभाजकयोःपुनरित्येतद्विषयंदर्शयितुंहरक्षेपौनवभिरपवर्त्यन्यासः॥भाज्यः॥क्षे॥अत्रो
क्तवल्ली॥उक्तवल्लब्धिगुणौ॥अत्रगुणोयेअपवर्तोकेनापिनगुणितोजातोगुणःसएव॥सचभवेदपवर्तनसंगुण्यत्वात्॥अथ
र्णगतनधनक्षेपजेगुणलब्धी॥अत्रेष्टाहतत्वस्वहरेणेत्यादिनापुनर्गुणाप्ती॥एवमनेकधा॥अत्रार्थो
र्यंतिसत्येक्यंदर्शयितुंभाज्यस्वऋणत्वंप्रकल्प्योदाहरणमाह॥यद्गुणःसक्षेपोयदाऋणगतभाज्येनयोज्यते॥तथाधनर्णयोरंतरमेव
योगइतिकृत्वाजातेगुणाप्ती॥अथक्षेपस्यऋणगतत्वंप्रकल्प्यसक्षेपोयदिक्षयगश्चेदिति॥तेगुणेहृतऊनेवेदितिपूर्ववद्दृढाः का
र्यंइत्यादिनान्यासः॥अत्रोक्तवद्गुणौ॥विषमलब्धिस्वतक्षणाभ्यांशुद्धेभाज्यहरेनेभाज्येगुणौ॥अत्रक्षेपस्यधनत्वंप्रकल्प्यऋणग
तभाज्येयोज्यतेतदाक्षेपयोर्योगेपुतिस्यादितिकृतेगुणलब्धी॥अत्रायोगजेतक्षाप्युद्देगुणौस्तोविपरीतयोगजइत्यनेनेवसर्वसिद्धं॥प
रंतुमंदावबोधार्थमाचार्येणधनभाज्योभवेतद्दृढवेतामित्युक्तंशेषंस्वग्रंथतोव्यवबुध्यते॥अथभाजकस्यऋणत्वंप्रकल्प्योदाहरण
माह॥अष्टादशहृताःकेनेतिस्वतंन्यासः॥भा॥क्षे॥अत्रभाजकस्यधनत्वेक्रियमाणेसतिगुणौस्तो॥योगजेस्वतक्षणाभ्यांशुद्धे
शुद्धेसतीत्यादिनाविलोमजेच॥अथभाजकस्यचऋणत्वेलब्धिऋणगतात्तेया॥अथहरतक्षेधनक्षेपेइत्येतद्विषयीभूतमुदाहरण

मात्रं येनसंगुणिताः पंक्तेति न्यासः भा॰ ५ क्षे॰ ७ अत्रफलवल्ली उक्तवद्राशियुग्मं॥ अत्रोर्ध्वराशेः पंचसंख्याकेनस्वतक्षणेतक्षेसतिनवलब्धेनेत
थास्तद्वनराशिभिस्तक्षेसतिसप्तलब्धेनैवंलब्धोरसमानस्तादेतद्राशेज्ञानमिवभातिभाति॥ गुणलब्धोः समेग्रात्यमित्युक्तात्तदत्र
र्ध्वराशितक्षणेनेनवलब्धेनेतेनग्राह्याः तत्राधिसप्तग्राह्याः तथाऽतगुणाश्री २।११ एतेनस्वतक्षणाभ्यांशुद्धुजातेवियोगजे ५।६ अथवाह
रतक्षेधनक्षेपेगुणाश्रीस्तत्स्तूर्ववदिहसप्तकमादग्रहरतक्षेपस्यक्षेपंक्षेपंप्रकल्प्य। न्यासः भा॰ ५ क्षे॰ ७ अत्रपरस्परभजनात्फल
वल्ली ३ अतोज्ञातेगुणलब्धी २।१७ एतेसहराशुद्धुसतौज्ञातेवियोगजे ११।१७ अथास्मिन्नेवोदाहरणेक्षेप ३ तक्षणलाभाद्धेयेतस्याऽपि
विशेषंहरघ्नेन ४ तथाऽनक्षेपस्यास्य २२ हरेणानेन ३ तक्षणेफलंलब्धं ७ अनेनाढ्यायोगजालब्धिरियं ४ जातालब्धिः ११ गुणश्चाग्रा
फलंचायं २ अथशुद्धेर्विवर्जितेतिनक्षेपतक्षणलब्धानया ७ वियोगजलब्धिरियं २ विवर्जितासतिजातापुनर्हरावेतौ ५।३ संगुण्य
पूर्वागतराशिपुण्मात्रस्यात्र १।२ संशोधयजातौपुनर्लब्धिगुणौ २।११ अथक्षेपाभावेनतथाचग्र॥ क्षेपः शुद्धेर्हरोधतइत्येताहृधीभृतमुदाह
रणमाह॥ येनपंचगुणिताइतिस्वसंज्ञाभाः भा॰ ५ क्षे॰ ० क्षेपाभावेतिगुणाश्री २।१ अथवाऽष्टहतस्वस्वहरेणत्यादिनाऽवगुणहरक्षेपेगुणा २।५
अथद्वितीयोदाहरणेन्यासः भा॰ ५ क्षे॰ ५ अत्रहराद्राशुद्धेः क्षेपः शुद्धेरितिजातोगुणः १ तथाक्षेपोहारहृतः फलमित्यादिनाफललवं च ५ अथग्र
हगणितोपयोगिस्थिरकुट्टकसिद्ध्यर्थंतत्रमाह॥ क्षेपंविशुद्धिमित्यादि॥ ५ पंक्षेपंविशुद्धिंधरिकल्पितघ्नंयेगुणकारलब्धीभवतस्ते
षथगभीप्सितक्षेपविशुद्धिभ्रेस्वहारतक्षेवसतौअवातेगुणकारलब्धीभवतः विशुद्धिर्नामऋणक्षेपः संरूपमेकसंख्यांऋणकल्प्य
त्यर्थः॥ क्षेपंस्वक्षे॥ अत्रप्रथमोदाहरणेक्षेपंक्षेपंप्रकल्प्यन्यासः भा॰ ५ क्षे॰ ५ फलवल्ली ३ गुणाश्री ७ एतेऋणक्षेपत्वात्स्वतक्षणाभ्यांशुद्धे
८।२ एतेअभीप्सितक्षेपविशुद्धिभ्रेरित्यादीनाभीप्सितः प्राक्तनएवक्षेपोयं ५ अनेनविभ्रेगुणलब्धी ८।२ जाते ७।१ ५ स्वहा
रतक्षेजातेविशुद्धिर्हरे ७।११ धनक्षेपेफलद्धिगुणोहरः ५ प्रोक्तलब्धिगुणौ ७।२ स्वहारतक्षेजातौलब्धिगुणौ ६।५ अथोपपत्तिः॥
नत्रऋणक्षेपेविशुद्धेःकल्पितेभास्त्यूपतिमेनस्वोर्द्धहतेत्यादिनावल्लीगुणनेनकेनगुणितेनहेवस्यादित्युक्तत्वात्तत्फलवल्लीयथा
वस्तितेवासीत् अत्रोक्तवत्पौलब्धिर्गुणोतर्भाप्तेनकाविस्यत्राभीप्सक्षेपनिघ्नौवोतावेवलब्धिर्गुणोभवतः॥ परंतुतल्लब्धीकरणा
र्थंमुक्तंस्वाहतक्षेतिसर्वमुपपन्नं॥ अथकुट्टकेनविकलावशेषाद्गुणयनार्थंसत्रमाह॥ कल्प्याथशुद्धिरितिसार्द्धेनतेन॥ अथेत्यनेन

रंविकलावशेषशुद्धिः कल्प्यातथाषष्टिभाज्यःकल्प्यस्तथाकुट्टिनाभिचहारावभाज्यहारक्षेपैः कुट्टकः कार्यःतत्रजातमुपपन्नं॥
फलंविकलास्युः गुणस्तलिप्तायंस्यात् कुट्टकागतौवोलब्धिगुणौतयोर्मध्येलब्धिर्विकलाः भवंतिगुणस्तत्फलावशेषस्यादित्यर्थः
ततःकलावशेषंशुद्धिप्रकल्प्यषष्टिभाज्यः कुट्टिनाभिहारस्तत्रापिपूर्वगुणाश्रीतयोर्मध्येलब्धिः कलाभवंतिगुणस्तत्फलावशेषंभागशो
षंपुनस्तदेवशुद्धिस्त्रिंशद्भाज्यः कुट्टिनाभिहारस्तज्जंफलंभगणाः गुणोहरेणः स्यादित्यादि॥ एवमुक्तप्रकारेणतूर्ध्वमहर्गणाहर्ध्वम
धिमासावमाग्रकाभ्यांमधिमासावमशेषाभ्यांरविदिवसाः साध्याः यथाकल्प्याधिकल्प्याधिमासाभाज्याः॥ रविदिनानिहारः अधि
मासशेषंशुद्धिः लब्धिर्गतातिथिमासाः गणोगतरविदिवसाः एवंकल्प्याधमासिभाज्यश्चंद्रदिवसाहारः॥ अवमशेषंशुद्धिफलंगतायमा
निगुणोगतमंडलदिवसाइति॥ अथोपपत्तिः॥ तत्रपूर्वरचनाऽहर्गोदिनसंचयः कुट्टहरोभगणाहिफलंग्रहरव्यादीनांरव्यादिग्रहसाधनार्थं
मिष्टाहर्गणात्तत्तद्ग्रहभगणहतात्तत्तत्कुदिनभक्तात्फलंभगणाः शेषंहारहृताभिः संगण्यकुदिनैर्भजेन्नलब्धंराश्यादिः शेषंभिन्नंतासंगुण्य
पुनःकुदिनैर्लब्धंभागाः शेषंषष्ट्यासंगुण्यकुदिनैर्लब्धंकलाः शेषंषष्ट्यासंगुण्यकुदिनैर्भक्तंलब्धंविकलास्तत्रशेषंतद्विकलावशेषं यत
एतस्माद्धेतोर्विधिनाभज्यंसाध्यतेतत्रकलाशेषंषष्ट्यासंगुण्यकुदिनैर्भक्तंलब्धंविकलास्तत्रशेषंविकलावशेषंजातमासीत्॥
अथास्मादेवविकलावशेषात्तत्रानीतेक्षाग्रादिरहितेऋणक्षेपः कल्पितमासीत्॥ इदानीमस्मिन्गुणकगुणिताद्भाज्याद्धीप्सितभाज्ये
दिभागहरणेनिःशेषोभवतीत्यतउक्तंकल्प्यातशुद्धिर्विकलावशेषमिति॥ अथयेनकलाशेषेणषष्टिः पूर्वंगुणिताआसीत्॥ तत्र
स्तत्रज्ञातंतत्स्वतस्यज्ञानार्थंपूर्ववद्यापष्टिगुणोभूस्तेवेरागीवैलोम्यभाज्यः कल्पितस्तत्रभाजकत्वंतु कुदिनानामेवेत्यतउक्तं
षष्टिश्चभाज्यः कुदिनानिहारइति॥ एवंभाज्यारक्षेपेषुसिद्धेषुपूर्ववद्विधिनायोगुणउत्पद्यतेतदेवकलाशेषंस्यात्॥ अतः पूर्वकलाशे
षेणषष्टीगुणितासतीत्र॥ अथात्रफलाब्धिरुत्पन्नाताविकलाभवंति॥ यतः पूर्वंकलाशेषगुणिताः षष्टेः कुदिनैर्भागेहृतेलब्धिर्विकला
अभूवन्॥ इत्यतउक्तंतज्जंफलंस्युर्विकलागुणस्तत्तिथ्यग्रमिति॥ अथैवमेवाग्रेनियोजनीयमित्युपपन्नं॥ अथैतदेवछाद्यानवबोधार्थं
कल्प्यनोदाहरत्वेनस्पष्टमभिधत्ते॥ तथाचात्रकल्पिताभीष्टग्रहभगणाः २ कुदिनानि ११ अहर्गणः २ अथपूर्वचरसंस्कृतोदिनसं
चयइतिसत्रसंस्कृताभीष्टग्रह [illegible] अत्रफलाशेषं ७ एतत्कुट्टिंप्रकल्प्यकुट्टकार्धन्यासः भा॰ ५० क्षे॰ प्राग्वज्जातोलब्धिगुणौ ७।१८

अत्रलब्धिरियंजाताविकलाः४३अथकल्पज्ञानार्थंगुणस्तत्कलाशेषज्ञातेष्टभांशुद्विघ्नकल्पषष्टिभाज्यःकुदिनानिहारस्त्यादिपुनःकु
ट्टकार्थन्यासः भा० ४३ क्षे० ३ प्राग्वज्जातोलब्धिगुणो२३६अत्रापिलब्धिरियं२३कलाःगुणस्तभागशेषंतमेवशुद्धिप्रकल्प्यान्निःशेषंभाज्यंकु
दिनानिहारंकृत्वापुनर्न्यासः भा० ४३ क्षे० ३ पूर्ववज्जातोलब्धिगुणो२७१अत्रलब्धिर्भागाःगुणस्तराश्यवशेषं१४भांशुद्विघ्नकल्प्यहृद्गशि
तेर्भाज्यप्रकल्प्यपुनःकुट्टकार्थन्यासः भा० १४ क्षे० ३ अत्रलब्धिरियं४जातोभागाराश्यःगुणस्तद्भागणावशेषं१भांशुद्विघ्नकल्प्यकल्पितभग
णभाज्यंकुदिनानिहारंकृत्वान्यासः भा० १ क्षे० ३ उक्तवल्लब्धिगुणो१३अत्रलब्धिरियं०जातोभागणाः१गुणोयंजातोहर्गणः२९वमलमितिवि
स्तारेण॥अथसंश्लिष्टकुट्टकसिध्यर्थंसूत्रमाह॥एकोहरश्चेदिति॥चेदेकोहरःगुणकौचविभिन्नौस्यातांतदाविभिन्नयोर्गुणयोरैक्यंस्यात्
स्तारेण॥अथसंश्लिष्टकुट्टकसिध्यर्थंसूत्रमाह॥एकोहरश्चेदिति॥चेदेकोहरःगुणकौचविभिन्नौस्यातांतदाविभिन्नयोर्गुणयोरैक्यंस्यात्
सभाज्यःकल्प्यःतथाअन्येवयमवशेषैक्यमग्रेशेषकल्प्यंयत्॥सक्षेपोस्वयुक्तोपिकरणगतेएवंभाज्यहारक्षेपेषुसिद्धेषुउक्तवदसावाचार्यैः
संश्लिष्टसंज्ञकःकुट्टकःकृतःसंश्लेषसंयोगिविशेषस्तत्पूर्वकःसंश्लिष्टकुट्टकःगुणावशेषयोगेननासितस्यर्थः॥यत्रगुणकोज्ञातस्त
त्रभाज्योत्थज्ञातस्तत्कुट्टकविधिनाभोगुणउत्थंतिसएवभाज्योभवति॥यतोभाज्यहृष्टगुणहरेशोधितेसतियदवशेषंतत्प्रकृतेर्ज्ञातम
स्तितच्छेदहृष्टगुणहरेयोज्यतेतर्हिगुणकभाजकयोर्धातोज्ञायतेसचेगुणकेनदृश्यतेतर्हिभाज्योज्ञायते॥अथविलोमप्रकारेणगुणकमेव
भाज्यंप्रकल्प्यशेषंचशुद्धिंकृत्वाकुट्टकविधिनाभोगुणःसएवभाज्यःयथात्रैवहारः६३शेष५गुण८अथशेषमेवगुणेहरेयोज्यजातोगु
णकभाज्ययोर्घातः७०अस्मिन्गुणकेनहृतेलब्धोभाज्यः१४कुट्टकादयमेकगुणस्यात्॥अथवाहारः६३शेष२गुण९अतशेषहृद्गु
णयोज्यजातोभाज्यगुणकयोर्घातः७०अस्मिन्गुणकेनहृतेलब्धोभाज्यःसएव२अतोलाघवार्थंगुणकयोगोभाज्यःकृतःशेषयोर्योगः
शुद्धिः॥हारस्तत्सएवतन्नकुट्टकाभ्यामपिकुट्टकात्सएवगुणः२।१नगुणःसएवेत्युपपन्नं॥अत्रोदाहरणमाह॥कःपंचत्रिघ्नरतिस्त्यक्त्वान्यासः
भा० ५ क्षे० ३ अथभाज्यादयस्त्रिभिरप
हृते शे० १ गु० २ क्षे० २ अत्रैकोहरश्चेदितिसूत्रेणगुणयोरैक्यंभाज्यंशेषैक्यंचहृणक्षेपंकल्प्यान्यासः भा० ५ क्षे० २ अथभाज्यादयस्त्रिभिरप
वर्त्यपुनर्न्यासः भा० २ क्षे० २ अत्रोक्तवत्कुट्टकविधिनाजातेगुणाक्षी०२।१अत्रगुणकः२अयमेवराशिःअस्मिन्नालापपूर्वंघटते॥॥श्रीदे
वज्ञदैवज्ञालब्धजन्मविगणकाचार्यसूर्याभिधानप्रोक्तेसद्बीजभाष्येसज्जनबुधजनानंदसंदोहहेतौ॥सम्यक्सूर्यप्रकाशेपटुबटुहृदयध्वां
तविध्वंसदक्षेजातासर्वोपपत्तिर्वटुगणकलभाकुट्टकःकोपिधन्यः॥ श्री ॥निरूप्यगणकाग्रणीस्फुटतरोक्तिभिःकुट्टकपरिक्रियाभिनवभा

स्करःप्रथितपंडितोभास्करः॥करोतिसकुट्टकीकुटीचमलकुलेःसतांतिशिभूपकुतयेधुनाविधिधकल्पनासंचयैः॥१॥अथवर्गप्रकृतिनिरू
पणेपक्वमेदर्शयते॥अथेतिस्पष्टं॥अथतत्स्वरूपंनिर्दिश्यति॥तत्रेति॥रूपंक्षेपश्चपदंचरूपक्षेपपदानितदर्थमिति॥कल्पितप्रकृतिः
क्षिप्यतेसौक्षेपःप्रसिद्धःपदंकनिष्पदंतदर्थंकरणसमुच्यतेऽत्यर्थः॥अथतदेवदर्शयतेनाह॥इष्टकृत्स्वमिति॥इष्टकृत्स्वंप्रकल्प्यतत्स्ववर्गःप्र
कृत्याक्षुण्णःसन्यत्रेनयुक्तोवर्जितावामूलंदद्यात्तेधनर्णक्षेपकंवदंतीतिसंबंधः॥अकृत्स्वज्येष्वमिति॥मूलनामानिकल्पितानि॥एवमभी
ष्टमीप्सितंकृत्स्वमूलंप्रकल्प्यतत्स्ववर्गोयथोक्तयाप्रकृत्याक्षुण्णोगुणितःसन्यत्रेनक्षेपेणयुक्तोवर्जितोवामूलंदद्याद्धर्णराशिर्भवति॥ते
क्षेपकंवदंति॥अथयद्धर्णराशेर्मूलंज्येष्वमूलंइतिवदंति॥एवंकल्पितप्रकृतौकनिष्ठमूलज्येष्ठमूलक्षेपेषुसिद्धेषुतेभ्यःसकाशादने
कमूलसाधनार्थमेतत्संक्रिसंज्ञिवेद्याप्रकारमाह॥कृत्स्वज्येष्ठेति॥कनिष्ठेनकृत्स्वज्येष्ठक्षेपकान्स्यतेषामधस्तात्विनिवेश्यचएभ्यःसका
शाद्भावनाभिर्बहूनिमूलानिसाध्यानीतिसंबंधः॥अथप्रथमंमूलंपंक्त्यधस्तान्नाम्नावामूलक्षेपपंक्तिंविन्यस्यमेवक्ष्यमाणभावनयाने
कधामूलानिसाध्यानीत्यर्थः॥अथकृतार्थीभाव्यते॥नयेतिभावना॥साद्विधा॥योगभावनांतरेणभावनाचेति॥तत्रयोगभावनयैवसमास
भावनासापिद्विधा॥तुल्यभावनातुल्यभावनाचेति॥तत्रप्रथमंयोगभावनार्थंसूत्रमाह॥वज्राभ्यासइति॥ज्येष्ठमूलयोर्योनाभ्यासःकार्यः॥
ज्येष्ठंचमूलंपुनर्ज्येष्ठमूलंपुनीतयोर्ज्येष्ठमूलयोर्मूलयोर्वज्रवदभ्यासःअभ्यासःपरस्परगुणनं॥वज्रशब्दस्तुतिर्यग्गुणनसंकेतनार्थंकल्पि
तः॥तथाचमूलपंक्तिद्वयसंनिवेशेप्रथमकनिष्ठमूलेनद्वितीयज्येष्ठमूलंगुणयेत्॥द्वितीयकनिष्ठमूलेनप्रथमज्येष्ठमूलंगुणयेत्॥एवं
ज्येष्ठमूलयोर्वज्राभ्यासेकृतेसतितदैक्यंवज्राभ्यासैक्यंकृत्स्वमूलंकल्प्यमित्यर्थः॥अथज्येष्ठमूलार्थमाह॥लब्धोरिति॥लब्धोराहतिः प्र
कृत्याक्षुण्णाज्येष्ठाभ्यासयुक्तासतिज्येष्ठमूलंस्यात्॥लब्धोमूलपंक्तिद्वयस्थितोराहतिःप्रकृत्याक्षुण्णायुणिताज्येष्ठाभ्यासेनज्येष्ठमूलयु
णनेनयुताचसतीज्येष्ठमूलंस्यादित्यर्थः॥अथक्षेपापेक्षामाह॥तत्रेति॥तत्रक्षेपयोरभ्यासःक्षेपःस्यादेवमीयेयोगभावना॥अ
थांतरभावनार्थंसूत्रमाह॥कृत्स्ववज्राभ्यासयोरिति॥पूर्ववद्भावनार्थंमूलपंक्तिद्वयेन्यसेत्सतियद्वज्राभ्यासयोरंतरंतत्कृत्स्वमूलं॥अथयः
प्रकृत्यानिघ्नोलब्धोधीतस्तथायश्चज्येष्ठयोर्धातस्तद्वियोगोज्येष्ठमूलंतत्रापिक्षेपयोर्धातःक्षेपोववतीतिपूर्ववदेव॥अथभावनोत्प
न्नमूलपंक्तीसंभवाभिप्रायेणकिंचिद्विशेषमाह॥इष्टवर्गइति॥यदाक्षेपःइष्टवर्गहृतःसन्क्षेपःस्यात्तदामूलेपीष्टभाजितेस
तिमूलेस्तःअथवाक्षेपःइष्टगुणःसन्क्षेपोभवति॥तदामूलेपीष्टक्षपदेभवतः॥इष्टस्यवर्गेणक्षेपेगुणितेभाजितेवासतीमूलेकेवले

ष्टेनगुण्येभाज्येवेत्यर्थः॥अथतत्रैवविशेषांतरमाह॥रूपवर्गप्रकृत्योरितिसोर्ईन॥रूपवर्गप्रकृत्योर्यदंतरंस्यातेनहिघ्नमिष्टंभजेतत्रयदागतंतत्कनिष्ठपदंभवतितस्ततत्रैकंसंयुतोज्येष्ठपदंपूर्ववदानेयं॥कनिष्ठवर्गात्प्रकृतिगुणात्तैकान्मूलंज्येष्ठमूलमित्यर्थः॥एवमिष्टस्तथाभावनातश्चानेयंअनेनमूलानिभवंतीत्यर्थः॥अत्रोपपत्ति॥तत्रेष्टंमहद्वर्गभाज्यंतथाभीष्टंलघुवर्गहारंचहृत्वातत्रभागहारेणयल्लब्धंसाप्रकृतिः यत्तेषसएवक्षेपस्तथाहारवर्गमूलंकनिष्ठपदंतथाभाज्यवर्गमूलंज्येष्ठपदमितिप्रत्ययसिद्धं॥अथैतेहिलोम्येनसूत्रमुपनिबद्धं॥तथाचकनिष्ठपदस्यवर्गोहारःसचेत्पूर्वागतलब्धिरूपायाप्रकृत्यानयागुण्यतेतथाचूद्देशेषणयोज्यतेतर्हिभाज्यवर्गसमोभवति॥तस्यमूलंज्येष्ठमूलं स्यात्॥अतउक्तंरूपेष्टवर्गहृतइति॥एवंकनिष्ठज्येष्ठपक्षेषुसिद्धेषुधात्रार्थेणान्यमूलानयनार्थंप्रकारांतरंदृष्टंतथाहान्यत्र॥कनिष्ठं मूलंसाधयितुंहिघ्नकनिष्टमेवेष्टःकल्पितस्तथाज्येष्ठमूलंसाधयितुंहिघ्नःकनिष्ठवर्गएवेष्टकल्पितःएवंविघ्नकनिष्टेनज्येष्ठेगुणितेय त्कनिष्ठपदंभवति॥तथाहिघ्नंकनिष्ठवर्गेण२हिघ्नकनिष्ठगुणज्येष्ठेनसंभवति॥अथोलब्धेराहतिःप्रकृत्याक्षेणज्येष्ठाभ्यासयुक्तायावद्भिर्यतेतावत्संगुणिताप्रकृतिश्चैक्षेपेणयोज्यतेतदाज्येष्ठमूलंस्यात्॥तथाक्षेपवर्गश्चक्षेपःस्यात्॥अथैतदेवप्रकारांतरेसाधयितुंभावनाकल्पिता॥तत्रतुल्यभावनार्थंकनिष्ठज्येष्ठपदक्षेपान्॥सदृशानेवपंक्तिद्वयेन्यस्यतत्राद्योन्यकनिष्ठज्येष्ठयोर्घातैक्यंयावद्भिर्यते तावद्भिर्घ्नेकनिष्ठवर्गेणगुणितंप्रकृतिवधुतक्षेपेणसमंस्यात्॥अथक्षेपयोःसमत्वात्तद्घातएवक्षेपोभवति॥एवमेवतुल्यभावनायांसंभवतियतःप्रथमपंक्तिर्मिलितएवेष्टःकल्पितोसीतिबुद्धिमतानुक्तमपिज्ञायते॥अथद्वूस्वज्याभ्यासयोरंतरमिति॥अत्रोत्तरभावनाद्योक्तासाच तुल्यमूलयोरेवसंभवति॥अथोनेरूपपदंसर्वत्रैवतुल्यमेवस्यात्॥एवमंतरभावनायामग्रिममूलपंक्तेःसकाशात्प्रथममूलपंक्तिर्ज्ञायतेतः प्रथमसूत्रेवज्राभ्यासयोगःकनिष्ठंकल्पितमभरिहतुवज्राभ्यासयोरंतरंकनिष्ठहतमस्तियथासिद्धांतशिरोमणौज्येष्ठत्यवसरेआचार्येणोक्तंयथात्रिज्यार्धंत्रिगुणंस्वज्यार्द्धहतंतःसमासभावनयाएकत्रिंशांभवति॥तत्रेहत्रिंशत्॥अथांतरभावनायांतुत्रिंशत्संख्याज्यार्द्धदेकत्रिंशांतंतोव्यवच्छिद्यादित्यादि॥यत्रक्षेपोवर्गराशिःस्यात्तमभीप्सितमिष्टंप्रकल्प्यतत्स्ववर्गेणक्षेपापवर्तनेनहृतेमूलयोःकवलनेनापवर्तःकृतःयतस्तत्रभावनायांक्षेपवर्गएवक्षेपोभवति॥अतोस्ववर्गेणापवर्तनंतथामूलयोःस्ववर्गात्कवलनेनापवर्तनंयद्वावर्गात्मकंक्षेपकरणीप्रकल्प्यतथामूलेरूपेप्रकल्प्यन्यासः रू६ रू२० क४ अत्रकल्पितेष्टः २अस्यवर्गेण४ क४ क्षेपेहृतेयमाणेवर्गेणवर्गगुणयेष्टजेतिसूत्रकमादिष्टवर्गेणगुणनेभजनेवायुज्यतेरूपाणांतुरूपेणेवेत्यतउक्तंरूपेष्टवर्गहृतःक्षेपः

अथरूपवर्गप्रकृत्योरिति॥तत्रप्रकृतिस्तत्कस्माद्गृह्यतेरूपेक्षयाक्रियतांतरेणाधिकाऊनावेतिज्ञानार्थंमिष्टवर्गप्रकृत्योरंतरंकृतंएवंयावतांतरेणोनाधिकावास्यातेनांतरेणाहिगुणेष्टेभक्तेलब्धंकनिष्ठपदंस्यात्॥यतरूपवर्गप्रकृत्यंतरगुणंकनिष्ठपदंहिगुणेष्टसमंभवति॥एतदेकमितिक्षेपेसंभवतिनान्यत्तत्रउक्तंपदंस्यादेकसंयुतावितिसर्वमुपपन्नं॥अत्रवर्गप्रकृतिविषयमुदाहरणमाह॥कोवर्गोदृहतर्भवतित्येवंक्षेपःकल्पितः१एतद्युतोजातोवर्ग१अस्यमूलं२जातंज्येष्ठमद्१एवंकमेणकल्पितमिष्टंप्रकल्प्यक्षेपकानांन्यासः का१ज्ये२क्षे१अथवाभावनार्थंतानन्यानेत्यादिनाएतानेवप्रकल्प्यज्येष्ठक्षेपकामध्यस्थान्यस्थान्यासः का१ज्ये३क्षे१ अत्रवज्राभ्यासोज्येष्ठमूलंद्वयोरितिसूत्रकर्मजातेकनिष्ठमूलंक१अथज्येष्ठमूलानयनार्थंलब्धेराहतिरित्यंप्रकृत्यागुणाज्येष्ठाभ्यासेनानेन१युताजातंज्येष्ठमूलं२तथाक्षेपाभ्यासोजातःक्षेपोयं१एवमेतेषांकमेणन्यासःक१ज्येष्ठ२क्षेप१अत्रकल्पितोदाहरणार्थंस्तकोवर्गोदृहतसेकःकृतिःस्यादित्यत्रयोवर्गोदृहतःसताव जातोस्तिनस्तानेरूपंरूपंप्रकल्प्योक्तवद्भावनयाजातंवर्गस्यमूलंज्ञातंतत्तमिरे१अभास्यवर्गः२६अथमदृहतःसैकश्चसज्जातोवर्गः २८१अस्यमूलं५१रूपेनवर्जेज्येमूलमेवं॥पूर्ववदूर्वमिष्टंप्रकल्प्योनरांतरंमूलान्युक्तवद्भवंतीत्युदाहरणार्थः॥अथान्यानाधोनिवेश्येतिदर्शनार्थमेतत्स्वमूलस्यपूर्वमूलेनसाकंभावनार्थन्यासः क१ज्ये३क्षे१ अत्रव्युक्तवद्वज्राभ्यासयोगेनजातंकनिष्ठमूलं२५अथलब्धेराहतिरित्यादीनाजातंज्येष्ठमूलं९९एवंक्रमेणन्यासःक२५ज्ये९९क्षे१एमानेत्यं॥अथश्लोकोनरोर्हनहितीयादाहरणमाह॥एकादशगुणइति॥अत्रापिरूपमिष्टंकनिष्ठमूलंप्रकल्प्यतद्गुणंप्रकृतिगुणं११रूपहृयमपास्यशेषं१अस्यमूलं३जातंज्येष्ठमूलं॥अथभावनार्थन्यासः क१ज्ये३क्षे१ अत्रापिप्राग्वद्भावनयाकनिष्ठमूलं१अथलब्धेराहतिः१प्रकृत्या११कृणा११ज्येष्ठाभ्यासयुगितिजातंज्येष्ठं२१एवंक्षेपयोराहतिरित्यत्ररूपयोःक्षेपयोःराहतोस्वोरस्वोःस्वबंधइतिजातःक्षेपधनगतएव१एवंसर्वत्रैवन्यासःक१ज्ये२१क्षे१एवमानेत्यं॥अथन्यैरुदाहरणं॥रूपवर्गहृतःक्षेपस्यादितिसूत्रविषयं॥दर्शयतितत्रेष्टःकल्पितोयं२अस्यवर्गः४अनेन२हृतःक्षेपोजातः॥क्षे१अथेष्टेनानेन२मूलेभाजितेसतिजातोयदेतेषांकमेणन्यासःक१ज्ये१क्षे२अत्रापितुल्यभावनयामूलेक१ज्ये११क्षे१एवमानेत्यं॥अथतस्यैवप्रकृतौरूपमिष्टंस्वंप्रकल्प्यपंक्षेपेणजातेमूप्र१क१ज्ये१क्षे५अत्रापितुल्यभावनयामूलेक१ज्ये१७क्षे२५अत्रापिरूपवर्गहृतइतिकल्पितेरूपः५अस्यवर्गेण२५क्षेपेहृतेजातक्षेपः१अथेष्टेनानेन५मूलयोर्भागोनगछतिरितिमूलयोरधस्तादिष्टः५छेदएवद्

स्थितः तथा रूपेन्यासः क८ ज्ये २ क्षे० अनयोः पूर्वमूलाभ्यां सहभावनार्थं रूपन्यासः क८ ज्ये २ क्षे० अत्रापि भिन्नकर्मणा भावेन यावन्मूलेकृं ८ ज्ये ८ २ क्षे० अत्रोदाहरणे ऽस्वं वज्राभ्यासयोरंतरंयदिस्यात्तरभावनाविषयंदर्शयति॥ अत्रऽस्वमिति॥ अथैतदर्थन्यासोयं क८ ज्ये २ क्षे० अत्र वज्राभ्यासयोरंतरंजातेऽस्वमिदं २ अथज्येष्ठमूलापेक्षायांलब्धौ धीतिःप्रकृत्यानिघ्नोयं २८ तथाज्येष्ठवेधीतोयं २ अनेनाधियोगेजातेज्ये ष्ठपदं ६ क्षेपएवंजातेमूलेकृं २ ज्ये ६ क्षे० एवमनेकधा॥ अथेष्टवर्गप्रकृत्योरंतरमित्येतस्यविषयंदर्शयन्निष्टवर्गेति॥ अत्रज्ञानोदाह रणेप्रकृतिरियं ८ कल्पितासिनष्टेधेकल्पितोयं ३ अस्यवर्ग ९ अस्यप्रकृतेश्चांतरमिदं अनेनहिघ्नइष्टोभक्तः सन्जातंकनिष्ठपदं ६ अस्य वर्गात् ३६ प्रकृति ८ गुणात् २८८ एकयुतमूलं ज्येष्ठं १७ न्यासः क ६ ज्ये १७ क्षे० अथद्वितीयोदाहरणेऽष्टवर्गप्रकृत्योरंतरं अनेनहिघ्न इष्टोभक्तः सन्जातंकनिष्ठपदं ३ अस्यवर्ग प्रकृतिगुणात् ९९ एकयुतमूलं १० न्यासः क ३ ज्ये १० क्षे० एवमनेके॥ एवंभावनाभिर्मूलानय नार्थमुक्त्वेदानीं स्वकौशलंदर्शयन्कुट्टकेनमूलानयनार्थंभाज्यहारक्षेपसन्निवेशंदर्शयति॥ ऽस्वज्येष्ठपदक्षेपानित्यादिनाऽभि ऽस्वज्येष्ठपदक्षेपानभाज्यप्रक्षेपभाजकानहत्वागुणःकल्प्यइतिसंबंधः॥ कुट्टकेविधौभाज्यहारक्षेपैर्भाज्यंतथाचप्रकृतेऽस्वज्येष्ठपद क्षेपाणांमध्येऽस्वंभाज्यःज्येष्ठपदक्षेपःक्षेपस्तद्धारः २ कल्प्यएवंभाज्यहारक्षेपेषुसिद्धेषुगुणःकल्प्यः॥ कुट्टकविधिनागुणःसाध्यइत्य र्थः॥ ननुगुणवर्गेतत्प्रकृतिताड्यतेसतीत्यथवाप्रकृत्यूनेसतिअग्रिमविधिःकार्यः॥ अथतथाकल्पितत्वाह॥ यथेति॥ यथाकल्पेरोष कंस्यादित्यस्यर्थः॥ तत्रगुणवर्गेतथा कुट्टकविधिनायोगुणः साधितस्तद्दुर्गापेक्षयाप्रकृतिश्चेदधिकातर्हिप्रकृतेःसकाशाद्गुणःवर्गः शोध्यः॥ अथप्रकृत्यपेक्षयागुणवर्गश्चेदधिकस्तर्हिगुणवर्गात्प्रकृतिःशोध्या॥ एवमुभयथायथाभावंशेषमन्त्यंस्यान्नथाशोध्यमितिभा वः॥ एवमेकतरशेषनाशकेसंतक्षेपेहृतंसतक्षेपोभवति॥ क्षक्षेपःपूर्वगुणवर्गेप्रकृतिःशोधितेसतिव्यस्तस्यादिति॥ अत्रव्यस्तस्य नेनधनगतेऋणगतःऋणगतेधनगतेभ्रक्षेयः॥ एवंक्षेपेसिद्धेऽस्वपदापेक्षायामाह॥ गुणलब्धिरिति॥ कुट्टकागतगुणलब्धिरूपंस्व पदंभवति॥ गुणलब्धिगुणलब्धिःसाचऽस्वपदंभवति॥ अतोज्येष्ठंपूर्ववत्क्षेयं॥ ततःपूर्वपदक्षेपात्त्यक्त्वासभक्तसशेषात्॥ वारंवारंक्षे पांतरकल्पनेनमूलानि॥ साध्यइत्यर्थः॥ एवमिदंचक्रवालमिति॥ ऽस्वज्येष्ठमूलाभ्यांकुट्टकःकृतः कुट्टकागुणलब्धिभ्यांचपुनः कुट्ट कइतिप्रतिविधेर्भङ्गाद्गतिकत्वेनबहुगणश्चैकःक्रवालमितिसंज्ञाकल्पिता॥ चक्रवालंतुमंडलेनित्यमरोक्तेः एवमुक्तप्रकारेणभिन्नकर्मणाप्र कृत्यापिभिन्नमूलानिसंभवंतस्याभिन्नत्वसंपादनार्थंविशेषमाह॥ चतुर्घ्नेकयुतावितिचतुर्घ्नेकयुतौसत्यांभिन्नेपदेभवतःचत्वारश्च

दीवरूपश्चेतेषांयथासंभवंयोगेत्यभिन्नेपदेभवतः॥ रूपक्षेपेसति॥ येपदेआगतेतएवस्तःहिमितेसतितुल्यभावनयाचतुर्क्षेपेसतिरूप वर्गहतक्षेपइतिरूपेक्षेपःसिध्यतीत्यर्थः॥ अथतदेवाह॥ चतुर्हिपेमूलाभ्योमिति॥ एवंचतुर्हिक्षेपसाधिताभ्योमूलाभ्योरूपक्षेपार्थंभावना कार्याचत्वारःक्षेपायेषांतेचतुक्षेपाश्चतुर्क्षेपौयेषांतेचतुर्हिक्षेपे॥ चतेचमूलेचताभ्योरूपक्षेपार्थंभावनारूपक्षेपार्थंप्रयोजनंयस्यासाभावना कार्यत्वंचैतनउदाहरणावसरेस्पष्टंनिरूपयिष्यते॥ अत्रोपपत्तिः॥ ननूपपत्त्यभावनायोक्रियमाणायोलब्धोहतिःप्रकृत्य॥ क्षणेत्यत्रलघु वर्गस्यप्रकृत्यागुणितत्वाद्गुणत्वंदृष्टं॥ अथैनहेलोक्येनयोहिगुण्यःसएवहिभाज्योभवतिमहतिअतःकनिष्ठपदस्यभाज्यत्वंकल्पितं॥ तथाज्येष्ठाभ्यासयुगित्वंनज्येष्ठाभ्यासस्यगुणकगुणितेकनिष्ठपदेयोजितेताज्येष्ठस्यक्षेपत्वंप्रकल्प्यतेतथारूपक्षेपेसतियेमूले तेअभीप्सितक्षेपेतद्गुणितएवाधिकेभवतः॥ अतःक्षेपस्यगुणत्वेप्राप्तेपूर्ववद्धेलोक्येनहारत्वंप्रकल्प्यते॥ एवंभाज्यहारक्षेपेषुसिद्धेषु कुट्टकःप्रवर्तते॥ अथऽक्कवत्ऽस्वज्येष्ठपदक्षेपानिति॥ कुट्टकोत्पन्नेयेगुणकस्तथाकुट्टकोत्पन्नोयोगुणस्तद्भाज्येचोपस्थितस्यक निष्ठपदस्यगुणकस्तस्ययोवर्गः॥ सोपिप्रकारांतरेणकनिष्ठवर्गस्यैवगुणोभवति॥ एवंतस्यप्रकृतेश्चयदंतरंस्यात्तज्ञानार्थंतयोरंत रंकृतं॥ तत्रयदंतरेक्षेपेसेवघ्नीतरक्षेपयोर्हितिस्तस्मात्पनेनगुणःक्षेपःशुध्यतिसएवानरक्षेपस्यादतऽक्कगुणवर्गप्रकृत्यूनेति॥ अ थलब्धेर्भाज्यतक्षणावशेषत्वात्॥ प्रकृतेस्तुकनिष्ठपदस्यभाज्यत्वाद्रूपेणैवतत्परिणामस्यादतऽक्कगुणलब्धिःपदंऽस्वंइति॥ एवंक निष्ठपदक्षेपयोर्ज्ञानेऽक्कवज्ज्ञेयंभवत्येवेत्यतऽक्कंतत्तोज्येष्ठमिति॥ अथचतुर्भिर्युतावितिं॥ यत्ररूपमेवक्षेपस्तत्रयेपदेआ गतेतएवस्तद्धिमितक्षेपेसतितुल्यभावनयाक्षेपघातस्यादितिचतुर्भिःक्षेपोभवति॥ अथरूपवर्गहतक्षेपइतिक्रमेणतत्ररूपमे वक्षेपोभवति॥ एवमेकद्वित्रिचतुर्भिःक्षेपेषुसुभिन्नेएवमूलेभवतः॥ यतरूपवर्गेणक्षेपेहृतेकेवलेनैवमूलयोर्भागोभवति॥ अ तएवचतुर्हिक्षेपमूलाभ्योरूपमेवक्षेपोयोजन्यते॥ तदेवप्रयोजनंहिचतुर्भिःक्षेपयोरित्युपपन्नं॥ अथनिरूपितचक्रवालप्रति पाद्यार्थसिध्यर्थमुदाहरणमाह॥ कासप्तषष्टीति॥ भोतातकाकृतिःसप्तषष्टीगुणितामवर्गयुक्ताचसतीमूलदास्यात्॥ यदिकृ तिःएकषष्टिगुणितासरूपाचसतीमूलदास्युतर्हिहेतातकृतिंवदेतिसंबंधः॥ अथतर्हिकथमित्याह॥ यदीति॥ यदिकृतिप्रकृति स्त्वेचेनसिनिघ्नीतंलतावतत्तेतिकृतिप्रकृतिःवर्गप्रकृतिर्लतावद्भूलत्तनाविस्तृतेत्यर्थः॥ अयमर्थः॥ यस्याःहृदयवाटिका

रोपितायाः वर्ग्याभ्यासभावनया कनिष्ठमध्यमूलं ज्येष्ठमूलमगादेवमग्रेऽपीमूलसन्निवेशो दृष्टतरायाः कुट्टकक्रियाविषयिषोगेनासगुणो
केनफलोद्दमभूतायाः तस्याश्चक्रीभावादुपरि र्णादादीर्येणवर्गप्रकृतिर्लतावर्तते युक्तं॥एवमत्रप्रकृतिः ६७ अथक्षेपः रूपत्वेनैकं प्रकल्प्य
तस्यवर्गः प्रकृतिसंगुणितो जातः ६७ अस्मिन्निरूपितः सन्मूलदोभवतीति ऋणगतरूपत्वमेयं प्रकल्प्यन्यासः॥ कृ १ ज्ये ८ क्षे ३ अ
थकुट्टकार्थं हृस्वज्येष्ठक्षेपानृत्यादिसूत्रकर्मणाहृस्वभाज्यक्षेपकभाजकज्येष्ठपदंचक्षेपकंकृत्वान्यासः भा १ क्षे ८ अत्रहरतक्षे
पनक्षेपपरनिरूपितन्यासः भा १ क्षे २ अत्रक्षेपेतक्षणफलं २ उत्कफलवल्ली २ गुणावली २ ० अथातलब्धयोविषमास्यतक्षणाल्लुठ्ठजातेगुणावली
१ ० अथक्षेपतुल्यलब्धिः २ अनयाकब्धियुक्तासतीनिष्पन्नेगुणलब्धिः १ २ अथभाहरहतस्वस्वहरणेत्यादिनाऋणगतहि २ गु
णस्वस्वहरणयुक्तलाभाज्येतिक्षेपफलक्षक्षेकसत्योपुनर्जातेगुणलब्धीः ६ अत्रलब्धिरियं ५ कनिष्ठमूलंअथक्षेपापेक्षयातथाप्रकृ
तिभ्युतेरितिसजकमाज्जातोगुणवर्गः ५९ प्रकृतिश्चेयं ६७ अनयोरंतरंरोपं १८ इदंक्षेपेणभाजितंसज्जातःक्षेपः १ एवंकृत्वक्षेपोपरि
थस्तःप्रकृतितश्चुतइत्युक्तत्वात्तोधनगनावेवेत्यनाह॥अस्यऋणत्वेधनत्वेचोत्तरेकर्मणिविशेषोस्तीति॥एवमत्रकनिष्ठपदं ५ अस्य
वर्गात्य २५ तिगुणात् २५८ मूलंज्येष्ठमूलं ४९ एवंकनिष्ठेनन्यासः क ५ ज्ये ४९ क्षे १ अथपूर्ववत्कुट्टकार्थन्यासः भा ५ क्षे १ अत्रापिहरतक्षेधन
क्षेपेरितिन्यासः भा ५ क्षे ५ फलवल्ली १ उत्कवल्लीचा १ ० अथगुणवर्गेऽस्मि २५ प्रकृतेःक्षुण्णेरोपं ४२ एतत्क्षेपेणानेनहृतंसज्जातः
क्षेपः १ लब्धिश्चकनिष्ठपदं ५ अस्मात्पूर्ववज्ज्येष्ठमूलं २९ पुनरेषांपूर्ववल्लघ्वर्थंकुट्टकार्थन्यासः भा ५ क्षे १ फलवल्ली १
गुणलब्धी ५ १ अत्रलब्धयोविषमास्तिस्वतक्षणाल्लुठ्ठजातेगुणलब्धी २ अथहरंसहतंस्वस्वहरणेत्यादिनाहृस्वरूपऋणगतकनिष्ठज्येष्ठाभ्यां १ गुणि
तःसन्स्वस्वोपरिक्षेपयुक्तोभिन्नजातःअनेनयुतोगुणः अथगुणवर्गेप्रकृत्यूनेइत्यादिनादीनास्यवर्गादस्मा ८९ प्रकृतौशुद्धायांशोधं अथै
दृक्षेपेणानेन १ हृतः सन्जातक्षेपः २ अथभाज्येऽस्मिन् ५ गुणेननं गुणिते ९ नवतिक्षेपयुतेन ९ ० हरेण १ भक्तेजातालब्धिः ९
इदमेवकनिष्ठंफलं॥अथास्मात्पूर्ववज्ज्येष्ठमूलार्थमस्यवर्गः १२१ अयंप्रकृत्यानया ६७ गुणोजातः ८८१ अयमणक्षेपेणानेन २ धन
र्णयोरंतरमेवमूलमित्यादिनापुनर्जातोवर्गः ८८१ अस्यमूलंजातंज्येष्ठमूलं २२१ अथानयोस्तुल्यभावनार्थन्यासः कृ २१ ज्ये २२१ क्षे २
अनयोरुक्तवन्मूलेक ९२१ ज्ये ९८८ क्षे ४ अत्रहृष्टवर्गहृतः क्षेपइतीष्टकल्पितः २ अस्यवर्गेण ४ क्षेपेहृतेतथा कवलेनेन २ मू
लेचहृतेजातेकनिष्ठज्येष्ठक ९२ ज्ये ४४२ क्षेपः ५ अथकाचैकपक्षिप्तेतिद्वितीयोदाहरणेन्यासः प्र ६७ क १ ज्ये ८ क्षे २ अपि

पूर्ववत्कुट्टकार्थन्यासः भा १ क्षे ८ अत्रापिपूर्ववल्लब्धिगुणौ २ १ अथहरंसहतंस्वस्वहरणेत्यादिनाहिगुणहारयोगेनपुनर्जातौलब्धिगुणौ ५ १
अथगुणवर्गेऽस्मि ४२ प्रकृतितःशुद्धेरोपं १२ इदंक्षेपेणानेनहृतेनजातःक्षेपः अस्तःप्रकृतितइतिऋणगतः लब्धिश्चहरंकअस्य
वर्ग २५ प्रकृतिगुणितः ५५ १२५ अस्मिन्हरणक्षेपेयोजितेजातोवर्गः ५५ १२५ अस्यमूलंज्येष्ठं २५ एवंकनिष्ठेनन्यासः क ५ ज्ये २५ क्षे अथानर्
वर्गहृतइतीष्टः १ अस्यवर्गेण क्षेपेहृतेजातःक्षेपः ५ तथाकेवलेनमूलयोर्भागेनगच्छतीतिरूपक्षेपेएवंस्थितेतथाकृतेभावनार्थन्या
सः क ५ ज्ये २५ क्षे अथोक्तवद्भावनायांजातेमूलंक ३ ० ज्ये १ ० ६ एतेसमच्छेदाभ्यामपवर्त्यजातेक १ ० ज्ये १ ५ २३ अनयोर्पुनः
कनिष्ठरूपक्षेपः पदाभ्यांसदृशभावनार्थन्यासोयं क ज्ये क्षे भावनयाजातेमूलेक १ २३ ० ज्ये ७ क्षे
स्वछेदहृतेचक ३ ० ० ज्ये ७ ० तत २३ ० ५ पुनरनयोस्तुल्य क ज्ये क्षे भावनार्थन्यासः क ३ ० ५ ज्ये २३ ० क्षे
अत्रापिपूर्ववद्भावनयामूलेक २३ ० ५ २३ ० ज्ये ७ ० ३ २३ ० क्षे अथहृस्वमितावर्गप्रकृतोस्तमाह॥रूपशुद्धौ
स्त्रीकेवर्गेयोगेगुणानवेतभवतितर्हिविलोहिएंस्येयं॥रूपशुद्धौहृणगतएकक्षेपेवर्गेयोवर्गाणांवायोगेहृणप्रकृ
तिर्नस्यात्तर्हिविलोहिएंस्यात्तथात्रापिस्थितिः॥तथाअविलोहिएंस्येयं॥उद्दो द्दोरूतिमूलाभ्यांरूपंविधाभाजितंसद्विधा
हृस्वंपरंस्यात्॥ततःपूर्ववज्ज्येष्ठसाधोअथथारूपशोधनेपूर्ववत्स्वदेसाधेपूर्ववत्॥रूपंहृस्वमित्यादिवत्॥अथमर्थः॥अत्रवर्गयोगेन
तुल्याप्रकृतिस्तत्रयोवर्गयोर्मूलाभ्यांरूपंविधाभक्तेसतद्विधाकनिष्ठपदंभवति॥ताभ्यामुक्तवद्रूपविशोधनेऋणगतरूपक्षेपेणज्ये ष्ठे
पिसाधेअथवापूर्ववद्विएंप्रकृत्यातत्स्यवर्गः॥उक्तवर्गयोगरूपयाप्रकृत्यागुणःरूपोनस्तस्यमूलंज्येष्ठेमितिप्रकारेणकनिष्ठज्येष्ठसा
धेअनोपपत्तिः॥तत्रऋणगतरूपक्षेपोवर्गयोगरूपयाप्रकृत्याभाव्यंजातएकाधिकवर्गयोगेद्विगुणेरूपेनत्वसतिवर्गराशिर्भवति
नियमोदृष्टःयथावर्गे १ अनयोर्योगोद्विगुणं ५० रूपेनोजातोवर्गः ९ एवमुत्तरत्रापि।तथाच॥यत्रैतदन्यथात्वंतत्रबलिरवोद्विएंस्यात्
त॥उक्तंरूपशुद्धाविति॥अथालिरवेतितत्रोक्तप्रकारसतेतुहृस्वंद्विधोत्सद्यते॥यतोयद्वर्गयोगरूपाप्रकृतिरभवत्तयोर्वर्गयोर्मूलाभ्या
मेकगुणमेवरूपंविभाजितंसत्तत्तद्विधाहृस्वपदंभवति॥यथायत्रकुत्रापि॥एकस्यैवकनिष्ठमूलापेक्षायानिष्टवर्गप्रकृतेर्द्वियोध्योये
णद्विगुणश्चेष्टाभाज्येनतन्मूलंकनिष्ठमूलंयत्रश्चेष्टावर्गप्रकृतिर्भवति॥तथाच॥इष्टवर्गप्रकृत्योर्यद्वरमितिपूर्वस्मादर्थएवसि
द्धइत्युपपन्नं॥अथोदाहरणमाह॥त्रयोदशगुणाइतिन्यासः॥प्र ६७ असौवर्गयोरनयो १ ५ योगमितास्ति॥अथालिरवेरुक्तिमूलाभ्यांद्विधा

रूपंभाजितमिति रूपनक्षेपेणान्योन्यभक्ते २।२ आभ्यां हि भाज्यरूपंविभाजति॥ तमिति प्रक्षेपतनप्रथमहरेण रूपंविभाज्य जातं कनिष्ठं २ अस्यवर्गः प्र कृतिगुणोरूपोनाद्यमूलं ज्येष्ठमित्येतत्स्यवर्गः २ प्रकृतिगुणः १ समिति रूपक्षेपः १ अस्यमूलं जातं ज्येष्ठं १ एवंमूलं २।१ अथवाभिन्नोगरू पक्षेपेणभक्तं जातं कनिष्ठपदं २ अस्यादुक्तवज्जातं ज्येष्ठं १ अस्योपपत्तिरर्थविदुंचतुर्भिर्हतमूलक्षेपंप्रकल्प्य पुनरिष्टरूपमित्यादिनाव्यक्तः कृ ज्ये १ क्षे ४ अत्रापि पूर्ववदिष्टवर्गहृतः क्षेपस्तत्प्रदिवत्कृतेकेनजातमूल रूपक्षेपपदेपूर्वगतेवं २।१ क्षे १ अथवाप्रकृतेः सकाशान्न वत्यन्तमूलेनरूपंविभज्येत्यादिनाहत्वपरं २ अस्यवर्गः २ प्रकृत्यागुणितस्यमूलं ज्येष्ठं २ एवंमूलकृ २ ज्ये २ क्षे २ अथैतेपूर्ववत्कुट्टके विधिनाभिन्नेनाभाव्यत्वनाह॥ वज्रवालेनेति॥ तथाहि॥ अत्रेष्टरूपं २ अस्यवर्गः १ प्रकृत्यागुणितस्य वर्गस्यादिन्यासः कृ ज्ये १ क्षे २ अत्रोत्सवकुट्टकार्थन्यासः भा १ क्षे १ कल्पवल्लीसक्षेपेण २ विषमत्वाच्चिन्त्यादुणी १।१ इष्टहतस्वस्वहरेणेति। वालब्धिगुणो २।१ अत्र लब्धिरियंकनिष्ठपदं॥ अथगुणवर्गरहितस्य २ प्रकृतौ शून्ययोरपि २ क्षेपहतंसज्जातः क्षेपः २ उक्तवज्ज्येष्ठं १ एवमभिन्नमूलानामभिन्नेनाभा सः कृ २ ज्ये १ क्षे २ इतिमनसि धृत्वोक्तं वज्रवालेनेत्यर्थः॥ अथवाभिन्नमिष्टं प्रकल्प्यक्षुण्णः क्षुण्णेतरापहारहत्यनेनाभिन्नमूलेनाभे॥ यथात्र पूर्वमूलयोर्न्यासः कृ २ ज्ये २ क्षे २ तथारूपअस्यवर्गेण २ क्षेपंसंगुण्यजातः क्षेपः २ तथाकेवलेरूपेमूलयोर्गुणने प्राप्ते गुणभाजकयोस्तुल्य त्वान्नाशो भवतितथाहतेन्यासः कृ ज्ये २ ज्ये २ अत्रापितुल्यभावनयापुनर्जातेमूलेकृ ज्ये १ क्षे १॥ अथक्षेपोलघुरहितीयोदाहर णमाह॥ द्वावष्टगुणितरहिति॥ प्रकृतिं॥ प्राग्वच्चतुर्गुणंमूलेनरूपंविभाजितंसत्कनिष्ठंतच्च ज्येष्ठमितिन्यासः कृ २ ज्ये २ क्षे २ अत्रोदा हरणंतरमाह॥ कोवर्गः षड्गुणस्मादरहितस्यष्टौ॥ प्रकृ ज्ये १ क्षे १ अत्रेष्टकल्पितः २ अस्यवर्गेण ४ क्षेपोगुणितः केवलेनरूपमूलेगुणि तेतेन्यासः कृ २ ज्ये २ क्षे २ अस्यवर्गेण ४ क्षेपंसंगुण्यकेवलेन रूपमूलेसंगुण्यजातेकृ ५ ज्ये १५ क्षे १५॥ अथवेष्टः २ अस्यवर्गेणक्षेपंकेव लेनरूपमूलेसंगुण्यजातेकृ ८ ज्ये १० क्षे १०॥ एवंस्थुलाल्पार्थयोजनार्थंतत्आह॥ स्वबुद्धेनेतिस्पष्टं॥ अथविशेषान्तरकल्पनयाह॥ वर्गश्लिष्टेगुणेहृस्वमिति॥ गुणेवर्गश्लिष्टेसतितत्स्वेनहृस्वंविभाजयेत्॥ येनवर्गेणगुणः प्रकृतिःश्लिष्टाभक्तासुप्रतिनिहृ तंमूलेनहृस्वंविभाज्यवाहृस्वभवेदित्यर्थः॥ अत्रोपपत्तिस्तु॥ रूपंशुद्धौरविलोहिष्टमित्यभक्तात्रोक्तावेवेष्टया॥ अत्रोदाहरणमाह॥ हा ङ्गेरहितन्यासः प्रकृतिः २२ रूपंचतुर्भिश्लिष्टं॥ शुध्यतिअतश्चतुर्गुणंमूलं २ अनेनहृस्वमिदं विभाज्यजातहृस्व २ अथज्येष्ठंस्वेमे वर्गः २ प्रत्ययानक्षे २ गुणितजातः २ श्लिष्टकः ४ क्षेक्षः अस्यमूलंज्येष्ठमितिन्यासः कृ २ ज्ये २ क्षे २ अथभावनाव्यतिरेकाभ्यनेकम्

लानयनक्षेपार्थमाह॥ इष्टभक्तइति॥ द्विधाक्षेपः इष्टभक्तः कार्यः॥ ततइष्टेमद्यलिश्चतोदलितोर्धितः एवमुभयोर्मध्येयआद्यः सगुणमूलहृ तः गुणप्रकृतिसमूलेनहृतः सन्मूलमात्रकृस्वज्येष्ठपदंभवतः॥ अन्योपपत्तिः॥ तत्रक्षेपइष्टभक्तः सन्मूलयोगोलाभायते॥ ततः इष्टएवान्तरंप्रकल्प्य योगेनरूपेणानयुतोर्धितइतिसंक्रमणसूत्रेणयेमूलेभवतः तत्रकनिष्ठमूलंज्येष्ठंभवति॥ अथवाज्येष्ठवर्गस्यक्षेपोतस्यप्रकृतिभक्तस्यमूलंक निष्ठमतः प्रकृतिमूलेनभक्तंयल्लब्धंकनिष्ठंस्यादित्युपपन्नं॥ अन्योदाहरणमाह॥ कोवृतिरिति॥ न्यासः प्र १ क्षे ५२ अथइष्टभक्तोद्विधाक्षेपइतिक मादत्रेष्टः कल्पितः २ अनेनक्षेपोभक्तः २ ६ अथंद्विधाक्षेपोनाऽभ्यजातः २ ४ दलीकृतः २।१ ४ अनयोर्मध्येआद्योयं २ प्रकृतिमूलेन १ भक्तः सन्मूलंकनिष्ठं १ एवंमूलकृ १ ज्ये १ अथवाक्षेपंचतुर्भिर्विभज्यन्यासः ५ इष्टेनऽनाढ्योदलितश्च २।१ ६ अन्याद्योयं २ गुणमू नानेन १ हतः सन्जातः त्रिभिर्नवर्जितः २ इदंकनिष्ठपदं॥ एवंमूलेन २।१ ६ अथद्वितीयोदाहरणेन्यासः प्र १ क्षे १२ एकेनेष्टेनभक्ते॥ द्विधास्था पितः २।१ १ २ अथत्रिभिर्भक्तोद्विधाहृतः १।१ १ अथत्रिभिर्नहीनयुतः ४ १ दलितः २।१ ६ अन्याद्योयं १ गुणमूलेनेनेन २ भक्तः सन्जातंकनिष्ठं ४ एवंमूलेकृ ४ ज्ये १ अथद्वितीयोदाहरणेन्यासः प्र १ क्षे १ यंत्रेष्टे

णस्वरूपमाणबीजस्थिरूपाख्यधकलेनबीजावेक्षयाग्राह्यरूपेणकारणतयागृहनंतरंस्वचरविचारपरिश्रमुक्तं॥अथकिंभूतंबीजं॥गणकानंदकार
कं॥नानाविधचमत्कारादिकारकारणमितानोगणकानोक्षणमपिसंतोषंजनयतीतिभावः॥देवज्ञज्ञानराजाल्लजकविगणकाचार्यसूर्याभिधानश्रोके
सहीजभाव्येरुजनबुधजनानंदसंदेहहेतौ॥सम्यक्करकर्मप्रकाशेपटुबुद्धयधीतविधंसदस्वेचूर्णेध्यायस्तीयःप्रकृतिरूपिरयाचारुवर्ग
प्रकृत्या॥स्वाक्षाक्षविपक्षपक्षतपतालक्षश्यंकुर्वतोलक्ष्मीस्थावलयेशतमितयशोदानुजेनेभ्यःस्वयं॥लक्ष्यालक्षविलक्षणाक्ष्यतनोलक्षादिस
त्साक्षिणोहेहेरंबपदांबुजंतवविभोनित्यंस्मरामोवयं॥१॥सहीजकरणंभूतवर्गप्रकृतिसंज्ञकं॥यावत्सामाभ्यमधुनाबीजंव्यक्त्याचतेमयो
मतमेतावदभीष्टकर्मणोनिरंतरत्वतथासमाप्तिनिमित्तंग्रंथमध्येचोत्कंमंगलमनुस्मरति॥ ॥अथबीजप्रतिपाद्यप्रतिज्ञानीते॥यावत्तावत्
कल्प्यमव्यक्तमिति॥किंकृतात्तस्मिन्किंचित्व्यक्तास्तितावा॥अथकिंचित्संगुण्यभक्तादावा॥अव्यक्तराशेरज्ञातांकस्यदृढत्वेनदृष्टस्य
मानंप्रमाणंयावत्तावत्कल्प्यं॥यावत्तावत्यव्यक्तस्यसंज्ञारूपमितिसंज्ञा॥एवंतस्मिन्दृष्टेदृढेकुर्वतासंपादयतेत्यर्थः॥एवंकृतेसतितुल्यौ
पक्षौसाधनीयौउभयमर्थः॥दृढत्वेनदृष्टस्यास्यव्यक्तराशेर्मानंयावत्तावद्देकद्व्यादिभिरपक्रल्प्यते॥स्मिन्दृष्टेराशौकालापवर्णावियोगगुणनभज
नवर्गवर्गमूलत्रैराशिकपंचराशिकश्रेढीक्षेत्रादीनातुल्यौपक्षौसाधनीयौ॥अथैवंस्थिरमाणेपिनोवेत्तुल्यौनभवतस्तदाकिंनकिंचित्व्यक्ता
क्षिप्ताकेनचित्॥संगुण्यभक्तादावथोभयपक्षयोस्तुल्यत्वंस्यान्नाधिक्षेपं॥एवंतुल्यपक्षसाधनेसतिकिंकार्यमित्यतआह॥एकाव्यक्तमि
ति॥एकाव्यक्तमन्यपक्षाल्लोधयेत्॥तथाऽन्यस्वरूपाणि॥इतरस्मात्पक्षाल्लोधयेत्॥ततःशेषाव्यक्तैकरूपशेषमुद्धरेत्॥एवंकृतेसति॥अव्य
क्तराशेर्व्यक्तैर्मानंजायतइतिसंबंधः॥उभयोस्तुल्यपक्षयोर्मध्येयत्तरत्त्वेकाव्यक्तंतत्तमेकाव्यक्तमन्यपक्षादधिकाव्यक्तपक्षाल्लोधयेत्॥अ
थयस्मात्तस्मादेकाव्यक्तशेषितस्तत्सदृशानितरस्मात्तस्मात्तदितरपक्षरूपेभ्यःशेषाल्लोधयेत्॥ततःशेषाव्यक्तैर्नात्यक्तशेषेणरूपशेषंभजेत्॥ २०
एवंतन्नभागहरणेनयत्कलंतद्व्यक्तराशेःव्यक्तैर्मानंजायतइत्यर्थः॥एवमिष्टंव्यवस्थाप्यतेकमितव्यक्तांकएवभवति॥अथहिन्यासव्यक्तालाप
कल्पनेविशेषमाह॥आलापकुर्याद्यथाकल्पयेत्॥उद्देशकालापेद्यादयोव्यक्ताउद्दिष्टाभवंति॥तर्हियावत्तावद्देकाद्यादिभिःसंगुण्यतन्निमि
व्यक्तैःकल्पनीयः॥अनंतरंतस्मादितिकर्तव्यतार्था॥परमार्थस्तस्यव्यक्तकल्पनमेवेत्यर्थः॥अथविशेषांतरमाह॥मानमिति॥अथवाव्या
ख्येवंविदित्वाव्यक्तंमानेकल्पयेत्॥तत्रैवंविदित्येतेनयत्रकापिनहालापकल्पनेयथेप्सितान्मानंव्यक्तंप्रकल्प्यइतरद्व्यक्तरीत्यासा
धयेदित्यर्थः॥अथबीजभेदाग्रंथतोवर्णयति॥एवंप्रथममितिसतिसर्वग्रंथकृतेवस्यक्षतिरूपितमतोस्माभिर्नव्याख्यातं॥अथोपपत्तिः

तत्रयोहिदृढराशिःकल्पितस्तस्मिन्दृढराशालापवद्व्यक्तपक्षोपिसाधनीयोभवति॥यतःकल्पितोयएकाव्य
क्तःसएवोहिदृढराशिःकल्पितस्तस्मिन्दृढराशालापवत्कर्मणिकृतेसतीदराशिरूपसमोभवितुमर्हति॥अतस्तत्पक्षसाधनंविधीयते॥अ
थयद्यालापेनतुल्यपक्षतंसंभावयसि॥नथापिसंख्यातुल्यत्वंनजायते॥यतोव्यक्तपक्षस्तत्पारमार्थिकस्यराशेर्दृढयोराःतरस्तत्कल्पि
तस्यराशेरेवंतयोःक्रियंतरमस्तीतिज्ञानार्थंसमशोधनेविधीयते॥तथाचसमशोधनेकृतेअव्यक्तांतरंव्यक्तांतरंचज्ञातंभवति॥अथानुपा
तः॥यद्यव्यक्तांतरमितेनाव्यक्तेनैतत्कलांतरमितोव्यक्तोलभ्यतेतर्हिपूर्वकल्पितेनैकाव्यक्तेनकिमितिलब्धं॥एकाव्यक्तमितेछायाव्यक्तांत
रमितेदृढेगुणितेसत्येकेनगुणितंतदेववस्यादितिकृत्वाव्यक्तांतरंयथावस्थितमेवस्थितं॥अथतत्प्रमाणंभूतेनाव्यक्तेनेतरेणभाज्यमिति॥
प्रमाणमतइत्यादिनाव्यक्तोदृढरूपशेषमिति॥यथेष्टफलस्यव्यक्तत्वेपर्यवसायितात्॥व्यक्तेमानेजायतेव्यक्तराशेरिति॥अथवक्ष्यमा
णसमशोधनोदाहरणेतुल्यपक्षोयाव्यक्तांतर=व्यक्तांतरंचेत्॥अथसमशोधनाद्व्यक्तांतर=व्यक्तांतरंच=००अथानुपातःपक्षेचतुर्णामध्यानांनिरूक्त
तुःज्ञातीमौल्यंतदेकस्याश्चस्यकिमिति॥नन्वेकाम्यश्चस्यमौल्यंलब्धमिदं१००अथपुनरनुपातात्षण्णादिरागाणांचमौल्यमानीयस्वस्वरूपयुक्ति
विधौतुल्यधनत्वंभवति॥ननुनैकाव्यक्तकल्पनेभवत्येवायमनुपातः॥परंतुद्विश्चित्रुराद्यव्यक्तकल्पनेस्तत्रमध्यापकंस्यादित्याशंक्याहमु
क्तंहि॥नानावर्णेति॥नत्वेकाव्यक्ताभिज्ञायेनयदागतंयमानंतेनोत्थापितेघुनस्तत्रव्यक्तमानंस्यात्तत्रोत्थापननामसमशोधनागतव्यक्तमानेन
गुणितस्यकल्पितास्यव्यक्तस्यतद्रूपैःसांकंयोगः॥एवंयत्रैकएवाव्यक्तस्तत्रप्रदागंतावत्तावन्मानंसएवाभीष्टराशिरुत्थापनेव्यतिरेकेणाविभव
ति॥अथहिन्यासेद्व्यक्तंदृष्ट्वोत्थापनंप्रवर्तते॥एवमुक्तोप्यनुपात्तः॥यदेकाव्यक्तेनेदंतावत्तावन्मानंतर्हिद्व्याद्यव्यक्तैरकिमिति॥अन्यव्यक्ते
नयावत्तावन्मानेनहिन्यादयव्यक्तागुणिताःसंतोव्यक्ताःभवंति॥एवमेतेषांव्यक्तत्वंसंजातंव्यक्तैरस्वस्वरूपैःसांकंयोगःकृतइतिसर्वमुप
पन्नं॥अथसमशोधनविधौभूतमुदाहरणत्रयमाह॥एकस्यरूपान्निशातीतिहरः॥तर्हियाजिमौल्यमेष्टफलस्यवदेतिसंबंधः॥अथतर्हि
कथमित्याह॥एकस्येति॥वृक्षाद्विहगवेधेविकल्पितेतत्रैकस्यरूपान्निशातीति॥तथाभव्याद्भटः॥तथाभव्यस्याश्वारूपशतंकर्णं
चरवंतौतुल्यवित्तौजातावित्येकप्रश्नःस्यादथवा॥आद्यवित्तस्यदलंहिमुक्तंत्रियतेहितीयस्तथावस्थितएवहलेपितुल्यवित्तोस्यात्तो
॥अथवाहितीयोहिहीनोहिगुणश्चप्रथमेनसमःस्यात्ययतोहितीयःप्रथमार्द्धेनहिमुनेतुल्यआसीत्॥अतएवंकृतेपितुल्यंधनत्वमेवेति॥
प्रश्नत्रयमित्यर्थः॥×वित्तावित्युभयत्रफलंतुल्यमेवमेवस्यात्॥अथवाआद्यः॥अन्यतःसकाशात्॥धनेनात्रिगुणस्तथारूपतेपितुल्य×अथ

प्रथमोदाहरणेन्यासः॥अथयावत्तावत्कल्प्यमव्यक्तशेषंनभवतीतिसत्रकमेणान्यभज्ञातंवाज्ञिमौल्यं॥तस्यप्रमाणंयावावत्या॰अनुपातः
यदेकान्यस्यमौल्ययावत्तावद्रूपंतर्हिषण्णांकिमित्यत्रजातंफलंया६एतस्यरूपत्रिंशतीयोगेविभिन्नजातोश्वपथकस्थितिस्यादित्यादिना
जातमेकस्यधनंया६रू१०० तथैवानुपातेनान्यस्यधनमपिया०रू१०० एवमेतौस्वतएवतुल्यौजातावतोनयोस्समशेधनायन्यासः या१
रू१०० अत्रैकाव्यक्तशेषंयदेदन्यपक्षादित्यादिजातमव्यक्तशेषं॰रूपाण्यन्यस्येत्तरस्माच्चपक्षादितिसंशोध्यमानरूपंधनंस्यादितिजाते
रूपशेषं॰०० अस्मिन्नव्यक्तशेषेणभक्तेलब्धमव्यक्तशेषंमानं॰० अनेनकल्पितान्यव्यक्तायथोक्तानिस्थापितःसन्जातमेकस्यान्यस्यमौल्यं॰०
अथानुपातःयदेकस्यैदंमूल्यंतदाषण्णांकिमितिजातंषण्णांमूल्यं६०अस्यधनरूपयुतौजातमेकस्यान्यस्यविक्रयशेषंधनं॰० एवमेकानुपा
तेनाद्वितीयपक्षेविद्यमानान्यौमौल्यं॰०० अस्यकरूपशतयुतौविषमयोगेजातंद्वितीयधनं१०० एवमनयोस्तुल्यधनत्वमित्युदाहरणार्थः
अथद्वितीयोदाहरणेन्यासः अत्राप्यधनंया६रू१०० अस्यदलंया३रू५० द्वियुक्तंजातंया३रू५२ अमेकःपक्षः॥द्वितीयस्तथाविस्थितएवे
ति॥तयोःसमशेधनायन्यासः या३रू५२ अत्राप्युक्तवदव्यक्तशेषंरूपशेषंच२५२ अस्मिन्अव्यक्तशेषेणभक्तेलब्धंयावत्तावन्मानं२६
अनेनतुल्यपक्षानुक्तप्यज्ञातंतुल्यधनं२६० अथवास्मिन्नेवप्रश्नेद्वितीयधनंद्विहीनंद्विगुणंचकृत्वाज्ञातंया२रू२४ अयमेकःपक्षः
द्वितीयस्तथाविस्थितएवेति॥ज्ञातयोस्तुल्यपक्षायोर्न्यासः या१रू१२ अत्राप्यूर्ववत्समशेधनेनलब्धंतदेववत्तावन्मानं२६अनेन
तुल्यपक्षानुक्तप्यज्ञातंसमधनं२६अथतृतीयोदाहरणेन्यासः॥अत्रापियाव१रू२० अशेषद्वितीयपक्षेयान्त्रिगुणःअतोद्वितीयस्त्रि
गुणःसन्नाद्यसमोभवतीतितुल्यपक्षयोर्न्यासः या३रू२० अत्रोक्तवदव्यक्तशेषं२रूपशेषंच६० अस्मिन्नव्यक्तशेषेणभक्तेलब्धंया
वत्तावन्मानं२अनेनतुल्यपक्षानुक्तप्यज्ञातंसमधनं२अथाधिककल्पनयातुल्यधनोदाहरणमाह॥माणिक्यमलनीलेति॥भो
बीजज्ञातोतुल्यविधोकथंयदूलमौल्यान्निश्चयंब्रूहीदंवेति॥अथलोकाविद्वाह॥एकस्येति॥तयोर्मध्येएकस्यनवतिरूपाणितथापरस्यद्वि
षष्टिस्तावित्यत्रन्यासः मा५नी८मौ॰रू९० अत्रक्रियानिर्वाहार्थंमाद्याद्यौमौल्यकल्पनेहेतुमाह॥अत्राव्यक्तानामा७नी९मौ६रू६२
मितियत्रैकरूपाव्यक्तस्तत्रतानिकल्पनायत्र॥चाव्यक्तवदेवस्तत्रकल्पनाव्यतिरेकेणक्रियानिर्वहतितथाचात्रकल्पितानिमाणिक्यादी
नांमौल्यानि॥यामा२यानी२यामुक्ता॰अथानुपातमाहयदीति॥यदेकरत्नस्यप्रत्येकमेतन्मौल्यंतदाकानांकिमिति॥अत्रप्राप्तानांरत्नमौ
ल्यानांमेक्येस्वस्वरूपयोगेसतिपक्षद्वयेविज्ञातंया४रू६२ अत्रोक्तवदव्यक्तशेषं७रूपशेषंच२९अस्मिन्नव्यक्तशेषेणरूपशेषेण

भक्तेलब्धंयावत्तावन्मानं४अनेनकल्पितमौल्यान्युक्तप्यज्ञातानिमौल्यानि२२८॰अथयदेकस्यमाणिक्यस्य१२द्वादशमौल्यंतदापंचा
शतांकिमिति॥अत्रज्ञातं६०अथयदेकस्यनीलकस्यशतंमौल्यंतदाद्वात्रिंशतांकिमित्यत्रज्ञातं२८एवमेतानिमौल्यानिव्यक्तानिज्ञातानि॥ए
तेभ्यज्ञातं६४तथायदेकस्यमौक्तिकस्यचत्वारोमौल्यंतदाषडशीतेःकिमित्यत्रजातंमौक्तिकमूल्यं२४एवंद्वितीयपक्षेव्यक्तायुक्तागतमौल्यानामेक्यंरूपयुतंसज्जातं२४एवमुभयोस्तुल्यधनत्वं॥अथास्मिन्नेवोदाहरणेकल्पनांतरेणसमधन
त्वंदर्शयन्॥मानेकापिव्यक्तमेवंविधित्वेवेतस्यस्वस्यविषयदर्शयति॥अथवेति॥पूर्वकल्पितानांरूपाणांमध्येमाणिक्यमानमव्य
क्तंकल्पितंया१तथानीलकमौक्तिकयोर्व्यक्तेकल्पितेतेवांक्रमेणन्यासः मा१नी५मु३अथयदेकस्यमाणिक्यस्ययावत्तावन्मौल्यंतदापं
चानांकिमिति॥अत्रज्ञातंया५अथनीलमुक्ताफलयोर्व्यक्तेकल्पितेतेनुरूपस्थानेभवत्तथायदेकस्यपंचकल्पितंमौल्यंतदा
दशानांकिमित्यत्रजातं२० तथायदेकस्यमुक्ताफलस्यत्रिंशितंमौल्यंतदादशानांकिमित्यत्रजातं२१एवमेतयोःस्वस्वरूपेःसाकंयोगे
रूपाणिभवंति॥तथान्यासः या५रू१५१ एवंद्वितीयपक्षेक्रिया॰रू१२५ अनयोःसमशेधनार्थंन्यासः या५रू१२५ समीकरणादा
यावत्तावन्मानं२२अनेनाव्यक्तमाणिक्यमौल्यमेवोत्थापितंज्ञातं॥अथनीलमुक्ताफलमानयोरव्यक्तान्युक्तप्यज्ञातानिस्तितयोःस्वस्वा
नुपातेनयोगएवकार्यस्तथाहतेज्ञातंपक्षद्वयेन्यासः या५रू१५१ अनयोर्योगस्तुल्यधनं२६एवंकल्पनावशादनेधा॥अथतुल्य
धनद्वयोदाहरणमाह॥एकोब्रवीतीति॥तयोर्धनेकिंप्रमा णेशतिममवदेत्यनयोः॥मनेत्यत्रमामितिनेयं॥अथतयोःकयोरि
त्याह॥यश्चेति॥यश्चमध्येएकःशतिब्रवीति॥शतिकथंभोसखेममशतंदेहिअहंततःद्विगुणःभवामि॥तथाअपरःब्रूते॥भोसखे
ममत्वदाद्यंयदस्तितर्हित्वत्तोहंषड्गुणोभवामि॥एवमाद्यषड्येयथाक्रियानिर्वहतितथाकल्पितेअन्यान्यधनप्रमाणेया२रू१०० या
रू१०० अनयोर्मध्येशतेमानेनच॰० भागेयोजितेसतिधनयोरंतरमेवयोगस्यभयभागेपिशून्यमेवजातं॥अतःस्वभावतएवपरापेक्ष
याआद्योद्विगुणस्यादितिन्यासः या२रू१०० इत्येकआलापोघटते॥अथदशाद्यमस्तिचेदितिद्वितीयालापदर्शनार्थंपुनर्न्यासः या२रू१००
अथप्रथमधनाद्दशनिष्काद्यदेद्वितीयधनेयोज्यतेप्राप्तेप्रथमधनाद्दशयुतेतेषुसंशोध्यमानेधनरूणंस्यादिति॥ऋणयोर्योग
स्तथाकृतेजातंया०रू१००अथद्वितीयेपिधनेउद्दशसारदशकयोजितेषुसत्कृजातमन्यधनंया२रू१०० अथप्रथमधनंषड्गुणंद्वियधन
समंभवतीतिसमशेधनार्थंन्यासः या२रू६०० अत्रोक्तवत्समशेधनेनलब्धंयावत्तावन्मानं१०अनेनाकल्पितौरात्नीतुल्याव्यजा

नोराशी २७०।२०० अनयोराशापहृयंपदते॥एवंहृतोभंगधनकल्पनयोदाहरणमुक्त्वेदानींबहुधनकल्पनयोदाहरणमाह॥माणिक्याष्टकमिं
द्रनीलदशकमुक्ताफलानांशतंयत्तेनविभूषणंसमधनमिति॥भोक्तृयेककल्पाणानित्यंगणितेयदिककल्पास्तितर्हितन्मौल्यंपृथक्कृत्वाहरेदिति॥
अथतत्किमित्याह॥यदिति॥यत्तेइतितदर्थमबाकर्णभूषणंकीर्तंतदर्थंनस्वार्थंमाणिक्याष्टकंरंइनीलदशकंमुक्ताफलानांशतमितियद्रत्न
त्रयंसमधनंस्मरीतंतन्मौल्यंपृथक्कृत्यकृत्वाग्रहीत्यर्थः॥तद्रत्नत्रयमौल्येसंयुतिमिति॥भूतंशतादूंहृष्टमिति॥तस्यरत्नत्रयंतद्रत्नत्रये
तस्यमौल्येसंयुतिमितिमौल्ययोगप्रमाणं॥भूतंशतादूंहृष्टंसप्तचत्वारिंशद्धिरित्यर्थः॥अथतत्रछेदेनकर्णभूषणंपराम्रश्यते॥थवातत्र
रत्नत्रयंचतद्रत्नत्रयंपूर्वंकथितमित्यर्थः॥माणिक्याष्टकमिंद्रनीलदशकमित्यादितोन्यासः माट नी ९० मु ९०० एवंसमधनप्रमाणंयावता
वत्१अधरत्नत्रयमौल्यसंयुतिप्रमाणानयनार्थंत्रैराशिकमाह॥यदिषष्टानामितियदिषष्टीनांमाणिक्यानांयावन्मौल्यंतदेकस्यकि
मित्यनयैवरीत्यारत्नत्रयमौल्यानि॥यावत्तावत्२या२०एतेषांसमछेदयोगेदशभिरपवर्त्तितेजातेा१८एतच्चतुर्भिरपवर्ति
तं(३६)इयमेवरत्नत्रयमौल्यसंयुतिमिति॥अथयेभूतंशतार्धंनसमतिसमशोधनार्थन्यासः या१०० रू ५० अत्रसप्तछेदीकरणानंत
रंछेदयोरनयोर्याशीस्तेसमशोधनद्रष्टव्यावत्तावन्मानं२०० इदमेवसमधनप्रमाणंयतएकाव्यक्तकल्पोक्तमासीत्॥एवमेतेनमाणि
क्यादीनांमौल्यान्येतानिया२ या२० उत्थापितानिजातानिया५० या१०० या५०० अत्रस्वस्वछेदाभागेहृतेजातानिमाणिक्यादीनां
मौल्यानि२५।१०।२एवंत्रिगुणमेवकर्णभूषणमौल्यमिदं६०० इतिसिद्धमेतत्॥ननुसमशोधनंनामकश्चिद्व्यवहारस्तन्नोपयुः॥
नथाहिनीलकसमशोधनेसमछेदीकरणंकीर्यतेतथाहृतेसतियथावस्थितेनैवछेदेनभाज्यमितिज्ञातेछेदगमःक्रियतेतत्कथमित्याशंक्याह॥त
त्रसमछेदीकृतेसतिसमशोधनार्थंभिन्नयोःसमछेदीकरणंनंतरंयत्समशोधनेक्रियमाणेयदाशोधकेनोद्धरेदूपशेषमितिअत्यद्धरेणरू
पशेषाद्गुणोद्धीयतेतदाछेदंदत्त्वापरिवर्त्यहरस्थेत्यादिनाछेदांशयोर्विपर्यासोभवति॥एवंरूपशेषमत्यद्धरेणछेदेनगुणितंतथाभज्यद्धरेणगु
णितछेदेनभक्तमित्यनुगुणकभाजकयोरुत्सृत्यनारोकृतेभज्यरूपशेषेणभाज्यंफलंयावत्तावन्मानंभवतीतिकृत्वाछेदगमःक्रियतइयु
पपन्ने॥अथकल्पनावैचित्र्येणोदाहरणांतरमाह॥पंचोशालिकुलादिति॥भोमृगाक्षिकांतेतत्स्मारणादलिसंख्यावदेति॥अथतत्फलमित्याह॥
यादृशिइतियत्रयत्कारणात्अलिकुलात्सकाशात्कदंबभागमत्॥तथालिकुलान्यज्ञः॥शिलीध्रंभागमत्॥तथाचपंचाशान्न्यग्रोधविश्लेषः
नवतरंभ्रंतरंभ्रिगुणितंकुरजहृस्तंभागमत्॥एवमपरएकोभंगःशोभायमानःसन्रतिस्ततोभ्रमतीति॥अथतत्स्वभंगस्थेतस्ततोभ्रमणेसाहित्योन्मा

देनुमाह॥केतकीमालतीनामिति॥किंभतोभृंगः॥केतकीमालतीपरिमलग्राहीकालप्रियाहूतात्॥केतकीचमालतीचकेतकीमालत्यौतयोःपरिमळ
ग्रहणेलुब्धाचाकुलीभूतरत्यर्थः॥एतस्मिन्नंतरेप्रियाहूताहूतोविभयमर्थः॥वनांतरप्रदेशेविशेषभूषितविमलकमलमुकुलकुंजरजः॥पुंज
रंजितागयाप्रचुरकुसुमरसपंकलालालक्तयावंकेरुहरहसिविरहविह्वलमानयास्वसंदेशमादिश्यप्रेषितोयोदूतस्तेनाप्याकूयआकारि
तरत्यतः॥अनेनेदंकुसमशरछेदेनकार्यंतन्नासक्तिलंभमभरस्यकंहिशिकतेनेतस्ततोभ्रमणमुचितमितिसूचितं॥एवमग्रेपिकुलप्रमाणया
अथोद्देशकान्यापदस्यपदानिया२ अंशाश्चया२ अनयोर्भवेच्छेदराशिस्त्रिगुणोयं॥एवमेतेषांसमछेदायोगेएकव्यक्तभंगपुनश्चज्ञातएकपक्षःया२
क२०अथापरेकस्मिन्नलिकुलेनयमितिसमछेदीकृतेछेदगमेसतिसमशोधनार्थंन्यासः या१०० अत्रोक्तवत्समशोधनेकृतेलब्धंयावत्ता
वन्मानं२०० इदमेवालिकुलमानं॥अथैकस्मिन्नरोनार्थेस्वकीयग्रंथोपनिबद्धमुदाहरणमाचार्यःस्वयंदर्शयितुमुपन्यस्यति॥पंचकांतादत्तधना
दिति॥एतस्मिन्श्लोकोदाहरणमेकवर्णसमीकरणार्थमेतन्मकेकस्मिन्प्रतिमासंपंचकेनशतंप्रयुंक्ते॥पुनःक्रियत्यभीष्टकालेयत्फलमुत्पत्स्यतेतस्य
वर्गंस्वधनादपास्यशेषंप्रतिमासंदत्तवतीतनयःप्रयुंक्ते॥ततःप्राचीनतुल्यएवकालेऽभवत्तदपिफलसाम्यमेवजातंतर्हियोःफलकालोस
मोतेमूलधनेकथमेतिएकत्रकाभिप्रायःतमकालप्रमाणेयावत्तावन्मितेनकल्पितेनैकस्मिन्मासिशतंस्यपंचकलांतरंतर्हिपंचमासिकेकालेव्यक्तस्ययावत्ता
वत्फलमितिन्यासः ये) अत्रान्योन्यपक्षनयनेफलछेदाभ्यामित्यादिनाजातोन्यराशिवधछेदोबहुराशिवधः एतस्यपंचभिःशत्यापवर्त
नेलब्धेजातंप्रथममूलधनेनस्यात्यासपंचके कालांतरमिदंयाअस्यवर्गंमूलधनाद्विशोध्येत्युक्त्वाजातोस्यवर्गःयाव मूलधनाछो
ध्यत्वाद्ऋणमत्रएवं॥ततोयोन्योंतरंतुल्यहरांशकोनामेवातोमूलधनस्यस्यया समछेदीकरणेनजातयाअथविभिन्नजातेभ्यएवंकृ
स्तिस्यादितियोगेजातंयाव याअत्रोभयोरेकराशित्वादृणत्वछेदगमःकृतः॥एवमेतदेवाहृतोयोद्देशमूलधनेभतोमासपंचकेने
दृशंतुल्यकालेफलंसमंभवेदितिपुनःफलसाधनार्थंपंचराशिरेन्यासः यो१ या१ यो१ याव१ अन्योन्यवधफलंयाव१०० या८००
एतल्लापवार्थंयावत्तावत्तापवर्त्यतेततःपंचशतापवर्तितंजातंफलांतरंयाअयमेकःपक्षःअसौयावत्तावद्यपवर्तितेनरूपैराफलमानेनरू
पसमरतिसमशोधनार्थंन्यासः अत्रसमछेदीकृत्यछेदगमेसमशोधनेचकृतेलब्धंयावत्तावन्मानं२ इदमेवप्रथमोद्देशमूलधनंअस्मा
त्फलंच अस्यवर्गंमूलधनादपास्यजातंद्वितीयंधनं फलंच एवमनुल्यःकालःफलंचदृष्टं॥अथवाप्रकारांतरेणतत्रप्रकृतोदाहरणेप्रथ

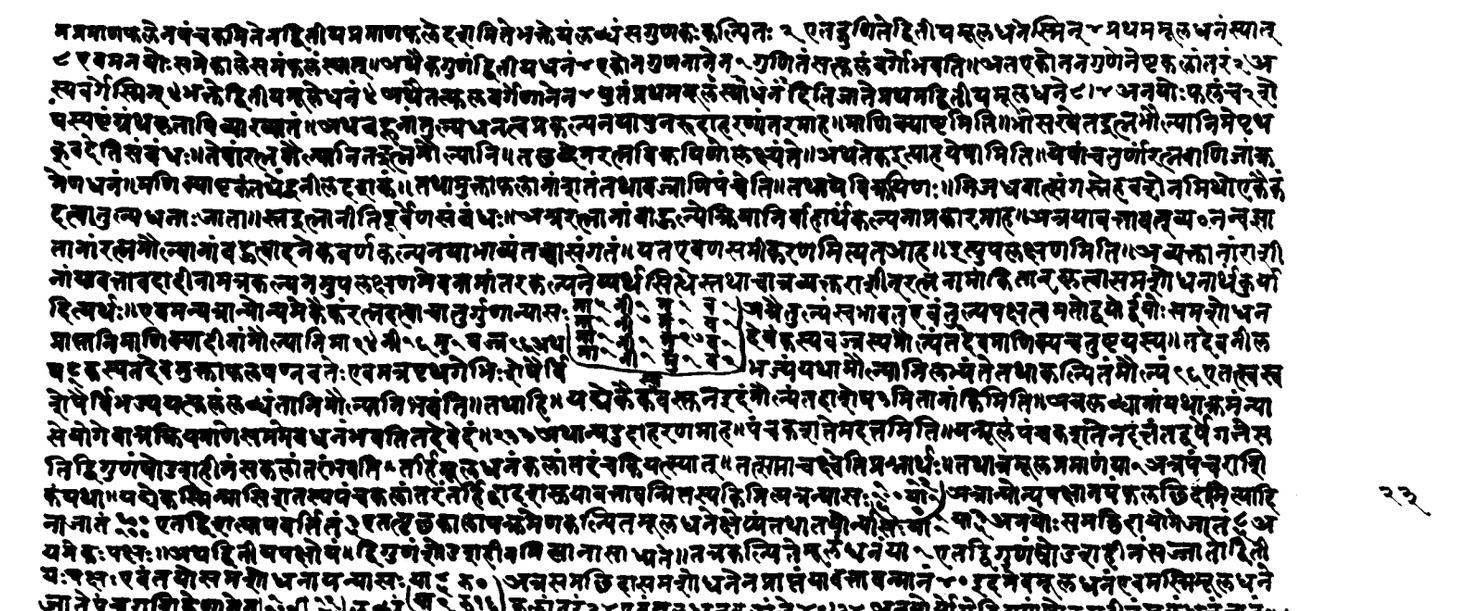

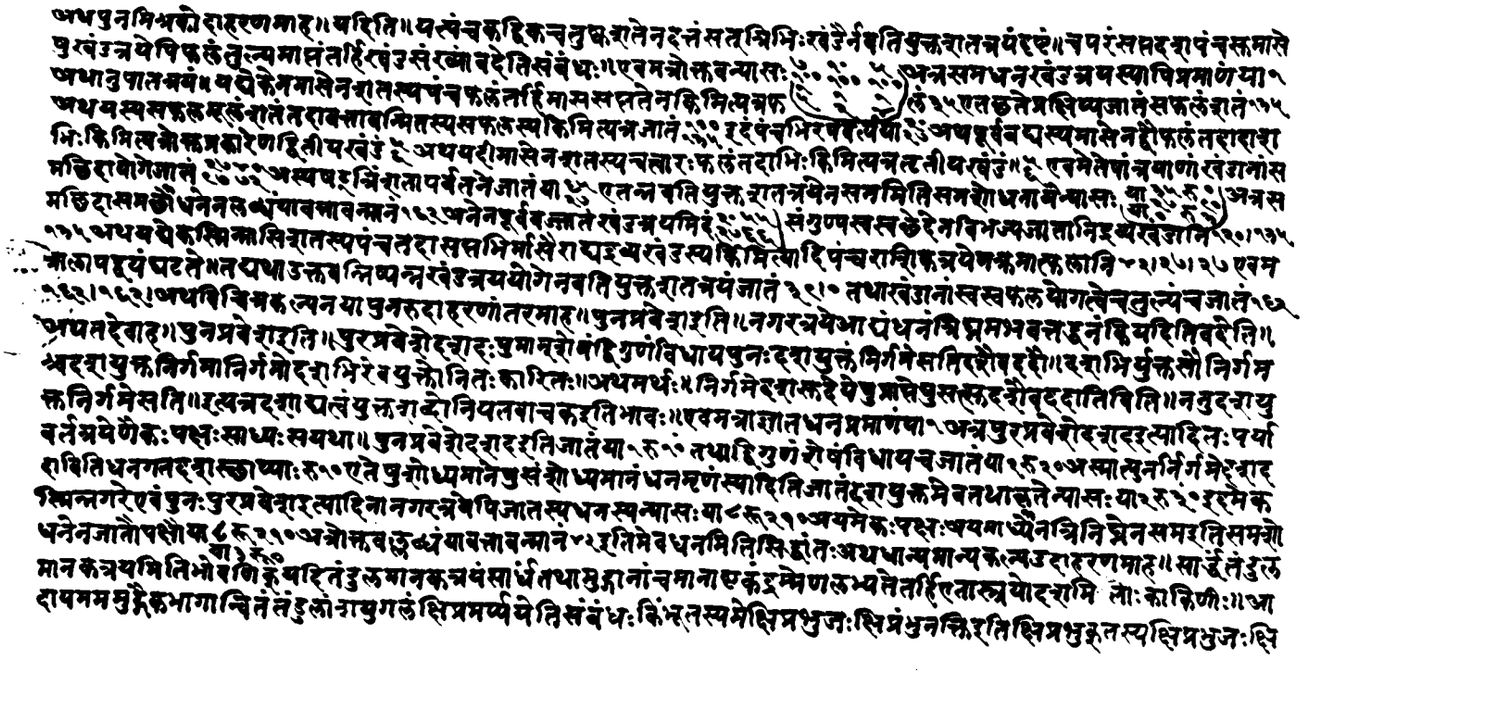

ताक्षः १ मूलात्परं अंतरगावेसयोगिरेकं २ मूलतं ४ लघु १ घु ४ अस्य मूलं रूपाणि रूपाणि कृत्वा योगवधतो रूपाणि कृत्वा मूलक्षयं रूपाणां मूलं क्षयं रूपं तत्रा
त् ॥ रू २ एतानि मूलद्वयावधावर्गे पुनर्योज्यजातोलंबवर्गः यावा १ या ४ कावा १२ रू ३६ रू १ अथ पूर्वपरलंबयोः समशोधनायासः यावा १ या ४ कावा १ रू २०
रू १५ अत्रापि रूपवर्गसंयुतः प्रथममव्यक्तशोधनेहरार्धकर्णशोधयेत्यादिनिरूपितेऽव्यक्तपक्षेशोधयेत्यादि यावा १२ अथ यावा १ रू ७२
करणीशोधनेयरार्धकरणीसंस्थाः २ अस्यवर्गः करण्याः रू १२ शोधनेतरासंशोध्यमानमूलधनस्यादितियोगएवकार्यः ॥ तथाचयोगो
करण्यादितिमतम् । १२ अस्यवर्गः यावा १४४ रू १२ हतिगुणसंज्ञानीलपुः २४ तत्तोरूपवधेयोगजातं २२ एवंव्यक्तपक्षेशोधनंरू २४ रू ५२ अथशोधाभ्या
केनोद्धरेदूपधिशोधमिश्रितमवधावारभ्यत्रयोजनमाहात्म्य ॥ अवगमेहृतेभाज्यभाजकयोर्न्यासः रू २४ रू ५२ अथधनर्णनाव्यक्तयोर्मिलितायार
त्यादिनाभक्तेहरेधनर्णविधानयासः रू ५२ रू १२ अनेनहिधाभाव्येगुणितेजातं रू ५२ रू १४४ अन्याधस्थितायाः अस्याःकरण्याः
रू १४४ यं रूपवुनंदार्धं ॥ तत्रधनर्णयोरंतरमेवयोगरूपकरीत्याजातायाजातोरूपं योगः १२ शोधकरण्यारूपयोः
रू १४४ योगेधनर्णयोरंतरमेवयोगरूपकरंतरमुपपन्नं ॥ एवमंतरमूलप्रकारेणाभ्यासे ॥ तद्यथा ॥ तत्रमहती ५४ ज्ञानश्च ५ रू ६ ५ ४
एतस्यमूलं २ रू ३ प्रतीतिगुणजातोलघुः २ रू ३ एवंकर्मणामहती लघ्वी न्यासः महती ५४ लघुः २ रू ३ जातंकरण्योरंतरं ३ रू २ एवं
कर्मणाभाज्यन्यासः रू ३ रू २ एवंभाज्यभाजकयोर्मिलितेजातं रू ८ रू ४ अत्रसमयोर्नाशेहृतेतथोर्धिताभाज्यस्थः रू ५ रू ४ मूलं २
एतद्द्वयेनेतुधनगतेपुरू प्रक्षिप्यजातिभाजकेपुरूपाणिरूपाणि रू ४ एवंकर्मणाभाज्यभाजकयोर्न्यासः रू ३ रू १ एवं
प्रकेदंभाज्येहतेलब्धंयावत्तावन्मानं रू ८ एवमेवाभाधाभयेतद्भूनाभूतीयाबाधास्थादित्यत्रभूमिः रू ८ अस्याः लक्षणान्यावन्नाव
न्मानेयोग्येनभक्तेलब्धंरूपाणि रू २ अथान्यत्रस्थाबाधावर्गभुजवर्गाद्वास्यशेषंलंबवर्गो
भवति ॥ सबधाहृदाबाधा रू २ अस्यवर्गः रू ४ हृदाहतः रू ८ अस्यवर्गः रू ६४ अस्माद्भुजवर्गाद्बाधावर्गोधनार्धन्यासः रू ८ रू ४ संशो
ध्यमानमूलयेतीत्युक्तत्वात्प्रथमोधनमूलाधावर्गएवायंधनगतस्तत्तोजातोऋणगतः रू ८ रू ४ भुजवर्गस्य रू ६४ मूलं रूपाणि हृता
जातंरू ६ एवमानयोः शेषधनार्धपुनर्न्यासः रू ६ रू ४ तथाचधनर्णयोरंतरमेवयोगरूपंतरेजातेलंबवर्गः उभयतः समएवरू १ रू ८ अथयावन्नाव
न्मानेनरू २ रू ८ पूर्वकल्पितेयावत्तावद्रागतलं बवर्गाद्विनोयावा रू २०० रू १५ अथमेकेलंबवर्गद्वितीयः यावा रू २ या रू १२ रू १२ उथा
प्यस्यमेवलंबवर्गोभवतः लंबवर्गः रू १ रू ८ अत्रोत्थापनप्रक्रियासविस्तरालिख्यते ॥ तत्रप्रथमंलंबवर्गोयमुत्थाप्यते ॥ लंबवर्गः यावा रू २०० रू १५
एतस्ययावत्तावन्मानेनरू २ रू ८ उत्थापनेकर्तव्येयस्याव्यक्तस्योत्थापनंक्रियते ॥ तत्रयद्यव्यक्तवर्गोमलंस्यात्तदास्यापियावत्तावन्मानस्यवर्गोवि
धायतेतोत्थापनेकर्तव्यमितिग्रंथकर्मवचोऽनुसारात् ॥ तथाच ॥ जातोयावत्तावन्मानस्यरू ८ रू २ वर्गः रू २ रू १२ अनेनप्रथमंलंबवर्गगतंयावत्तावद्

गोरूं ऋणगतमेरूंद्विधासंगुण्यद्वयोगेचहृतेजातंरू २ रू १२ अस्मिन्लंबवर्गस्थितव्यक्तयोः करणीरूपात्मकयोः शेषयोरनयोः रू २ रू १५ क्षेप
जनलंबवर्गोभवति ॥ तथायानयोर्योगार्धन्यासः रू १२ रू १ अथधनर्णयोरंतरमेवयोगरूपंतरात्मकएकजातोयथासंभवंयोगः रू ८ रू २
अत्रमेवलंबवर्गः ॥ अथद्वितीयलंबवर्गउत्थाप्यते तत्रलंबवर्गः यावा रू २ या रू १२ रू १२ अस्यास्युत्थापनेयावत्तावन्मानयोर्गणा
नेनरू १२ रू २ द्विधासंगुण्ययोगेचहृतेजातंरू १२ रू २ ततोलंबवर्गस्थितयावत्तावद्रूपहृदयस्यास्य २ यावत्तावन्मानेनानरू ८ रू २ गुणनेवर्ग
णवर्गगुणवेज्जेतिउक्तत्वात्करण्यएकेनयावत्तावद्धृदयवर्गऋणगतेनतुल्यंयाव संगुण्यतथारूपहृदयेनलंबवलयावत्तावद्धृदयंचयाः संगु
णजातंरू २ रू अथपुनर्लंबवर्गस्थितयावत्तावत्करणीनांद्विसप्तमितानांयाव १२ यावत्तावन्मानस्थितेनकरण्यएकेनसंगुणनेस्वतएवोभयाव
र्गोत्पत्तिकारणाभ्यांद्विसप्तमितिसंगुण्यसप्तभेदैर्भक्तंयत्रूपवर्गइतिऋणरूपंद्वयवर्गेणच अथैकसंगुण्यजातंकरणी २ रू २ एवंत्रयाणामप्यन्यका
नांयथासंभवंयावत्तावन्मानमानीन्यासः रू ३ रू १ एतेषांजातोयोगस्त्वंतरात्मकएवरू २ रू १ अस्मिन्लंबवर्गस्थितव्यक्तयोः करणीरूपात्म
कयोः रोषयोरनयोरू २ रू १५ क्षेपेणो रू २ रू २४ नजातउत्थापितोलंबवर्गः रू ८ रू १ अथशुभयोरव्यक्तलंबवर्गोरक्षानेजातोव्यक्तौतुल्यावे
व ॥ अथस्वाबाधावर्गभुजवर्गाद्व्यास्थायमेवजातोलंबवर्गः रू १ रू ८ अस्यमूलंसममेवलंबमानेकरणी रू २ अस्मिन्नुदाहरणेमधुसूदनज्या
निर्वितूक्तविरेयमुत्थापनविधिः रूगमाएवकरणीविषयमुदाहरद्धृदयमेकेनश्लोकेनाह ॥ असमानासमग्रहतायस्येति ॥ भोअसमानसमग्रहतानसमाभवतुरो
राशीन्यदेति ॥ असमानानग्रहतायस्येति ॥ सयथा ॥ यत्रग्रहयासाकंस्यात्कस्यापिग्रहतुल्यागमेतीत्यर्थः ॥ तथाअसमाग्रहराशीनित्यत्रपरस्परंवि
सदृशानित्यर्थः ॥ अथतानाकानित्याह ॥ येषामिति ॥ येषांमेक्यंस्ववर्गैक्यंसमितंभवतीति ॥ तथायेषांधनैक्यंवर्गैक्यंसंमितंभवति ॥ तेषामि
त्यर्थः ॥ एवमत्रकल्पिताश्चत्वारोराशयः यावा २ या १ यावा १ या १ एषांमेक्यंयावा २ रूवर्गैक्यंनानेनयाव २ सममितिपक्षौ
सः यावा २ रू १ समौ ॥ धनाद्रानेरूणाभिरूवर्त्यन्यासः २ अनेनकल्पितराशयउत्थापिताः संतोजातोराशयः २ १ एतेषुपदैक्यंयदूर्गैक्यं
मितमितिक्षेत्रकारोघटते ॥ सयथास्वतएवसमश्लिष्टानेतेषांमेक्यंतथाएतेषांमेव २ १ वर्गैक्यंमिलितंवर्त्यजातं २१ एतदैक्यंसमं
जातं ॥ अथद्वितीयोदाहरणेपितपवराशयः कल्पिताः यावा १ या १ यावा १ या १ एतेषांपदैक्यंयावा २ या २ एतदूर्गैक्यंनानेनयाव २ सममितिपक्षौ
यावद्वर्गेणपवर्त्यन्यासः यावा १ रू १ अत्रसमशोधनाद्रानेरूणाभवर्तितंसज्जातंयावत्तावन्मानं १ अनेनोत्थापिताजातोराशयः १ १ १ अ
येतेषांवर्गैक्ये २ पक्षे क्ये २ १ १ दशापवर्तितंवर्गैक्यंसममेवस्थितं ॥ अथश्लेषेनकल्पनयोदाहरणमाह ॥ व्यस्तश्लेषेनस्थिति ॥
यस्यत्रस्तश्लेषेनस्यफलंकर्णसंमितंस्यात् ॥ तथायस्यश्लेषेनस्यफलंदोःकोटिकृतिघातेनसमंस्यात्तदुभयमपिवदेतिप्रभट्टयं ॥ अथराशिकल्पनोपाय

माह ॥ अत्रेति भुजकोटिकर्णाः यावत्तावन्मिताः प्रकल्प्याभ्यासादिकानामधीर्यावत्तावत्प्रादिनिघ्नस्यादिनाहृतभुजकोटिकर्णै
र्गुणितानामन्त्यकानां न्यासः कृतस्तत्रार्थः ॥ तथाकृते जाते या △ या अत्रफलाभ्यां भुजकोटिघातार्धमेवफलं दृष्टं यतः समश्रुतौ तुल्यच
तुर्भुजे वा भुजकोटिघातः फलं जात्यस्रचतुरश्रयोरुक्तवद्भुजको टिघातार्धमेवफलं युज्यते ॥ तच्चैवं एतत्कर्णानयनं समभिति पक्षयो
न्यासः या १ रू० समश्रे धनादानं यावत्तावन्मानं अनेन भुजकोटिकर्णवर्गाः साधिताः सन्तो जाताः या २ या २ अत्र भुजकोटयोरपवर्तनसंभवे
कोटि शिरःपवर्तिताभुजश्चाभ्यामिति हृतेजातामानन्यासः या १ या १ अत्र भुजकोटियो ताः या २ हाभ्यामपवर्तितेसज्जातफ
लं या १ एतत्कर्णानयनं समभित्यर्थः ॥ अथादितो योदाहरणेधिते दर्शने प्रकल्प्यन्यासः या २ △ या ५ अत्रादिपूर्ववच्चफलं या १० एतद्वयो
र्भुजकोटिघातेनानेन या ६ समभिति यावत्तावद्देयेनापवर्त्यन्यासः या १० रू० पूर्ववद्वर्गाद्यावत्तावन्मानं या १ वर्द्धिरपवर्तितं या १ अनेनभुजको टि
कर्णवर्गाः साधिताजाताः या १ या ५ अत्रादिभुजहाभ्यांकर्णवर्गाभ्यांरपवर्त्यन्यासः या १ या १ अत्रयोः कोटिक्षेतिघातेनफलंतुल्यंभवति ॥ अ
थोदाहरणंतत्राह ॥ युतोवर्गीतरेवर्गइतिस्पष्टार्थं ॥ अत्रचथाद्योर्गीतरयोर्वर्गः ॥ स्यात्तथाकल्पितौराशी यावा ५ अनयोर्घातः याव २० एष
घनरूपस्यायावत्तावद्रूपाकस्यघनेनसमीकरणार्थंपक्षौधनावर्तनन्यासः या २० रू० पूर्ववदादायावत्तावन्मानं ५ अस्यवर्गेणोत्थापि
तेजातौराशीवेदराशी १००० २५०० एवमनेकधा ॥ अत्रोद्देशकः घनेस्यंजातेवर्ग इतिस्पष्टं ॥ एवमन्यदपियथैकालापोघटतेतथा
कल्पितेराशीयाव २ याव अनयोर्घनेस्यंजातेवर्गः २ यावद्य २ अस्यमूलंयाद्य २ अस्यस्वरूपेणघनस्यराशेर्मूलमधिकंघनान्नकमित्या
शंक्याह ॥ नन्विति ॥ घनेस्यंजातेवर्गस्यत्वमदराश्योर्घनेस्यंहि घनात्मकमेवभवतितस्यमूलेमूलप्रमाणेयावद्देयेणभाव्यप्रकृतेतुघनत्व
रूपस्यतत्प्रतिषेधंगच्छतीत्यर्थः ॥ अत्रोत्तरमाह ॥ तन्नेत्युत्तरमिति ॥ यदायावत्तद्घनवर्गः किंयतेतस्यमूलंयावत्तावत्तद्घनरूपंभवतिएवंयावत्तद्घ
नवर्गस्यतथायावत्तद्वर्गघनस्यचैकरूपस्यापहेयत्वायावद्देयंमूलंतदेवयावत्तद्घनस्येत्यर्थः ॥ अतएवसमयोर्द्वयोः समानेचतुर्णांतथाघनान्मूलानां
घातेवर्गराशेर्भवंतीतिप्रत्यक्षसिद्धं ॥ एवंचतुराद्याहतिवर्गाणांद्विघ्न्यादिघातसंभवंमूलंस्यादित्यविस्पष्टं ॥ अत्रोपपत्तिः ॥ यथात्र याणांव
र्गः ९ घनः २७ तथावर्गस्यघनः ७२९ वर्गघनःतथानयाणांघनवर्गस्यवर्गः घनः ७२९ एवमुभयोर्घनमूलेमूलप्रमाणंमूलंद्विर्णात्मकंभ
वति ॥ तद्यदि ॥ यथाऽभयोर्वर्गमूलेमूलप्रमाणंमूलंहिनवानांघनात्मकंभवतितत्तदि २७ अतोघनस्यापिमूलंघनस्त्युपपन्नं ॥ अतएवेति ॥
तन्नस्ववर्गः स्वहतः स्वयमेवरूप्यते ॥ अयंसमश्चतुर्णांघातः स्ववर्गवर्गोभवति ॥ सचस्वहतः सन्स्वघनोलभ्यते ॥ सएवत्रकारांतरेणसम
मानांघातः सदृक्षसंख्याभिः स्वगणितेस्वकीयवर्गः स्वगुणोघनः स्यात्स्ववर्गवर्गः स्वहतोघनोभवेत् ॥ इतिसर्वमुपपन्नं ॥ एवंपूर्वकल्पि

नयोराश्योरनयोर्यावा २ यावा २ वर्गयोगयावद्य ५ अयंघनइतिरूपस्यायावत्तावत्यंचकस्यघनेनसमीकरणायपक्षौयावत्तावत्घनेनापवर्त्य
न्यासः या २ रू० समश्रेधनादानंयावत्तावन्मानं २ अस्यवर्गेणोत्थापितौराशी ४ २५ । २५ अनयोराशापूर्ववत्संभवतिराश्योर्घातो २ ५ । २५
४ २५ । १०० २५०० अनयोर्मूलेमू ६ ८ ५ राश्योर्वर्गो ३० ६ २५ । ५ ६ २५ ० ० अनयोर्घातो घनमूलं २५ अनेनराश्योरुपपो
गीसुदाहरणमीदृक्षंतावत्तातलंवोदाहरणमाह ॥ घनमूलेति ॥ अत्रावाधाज्ञानेलंबज्ञानमितिलंबज्ञानार्थंलंब्यावाधायावत्तावत् ॥
लंब्यावाधायावत्तावन्मितास्तिस्रःस्थाप्यास्तत्रैकेनूते न्यासः या १ △ या २५ अत्रस्वावाधावर्गेणोनोभुजवर्गोसमोभवतः ॥ तथाचयत्र
मपक्षापेक्षयातत्रैकूनावाधेयावा १ रू० अस्यवर्गः यव १ या २८ रू० १८ अनेनरूढभुजवर्गोयथामितः २२५ सन्नहितीयपक्षस्यादितिस
मशोधनायपक्षौ यावद्य १ रू० १९ उक्तवत्समशोधनादानंयावत्तावन्मानं ५ इयमेवलंब्यावाधारूपोभवेत्यास्यहितीयावाधास्यादि
तिजातावाधे ५ । अथ आवाधाभुजरूत्योरंतरंमूलंप्रजायते ॥ लंबइतिजातोलंबः १२ अथकोटिकर्णयोर्योगेभुजेचज्ञाते
दाहरणमाह ॥ यदिसमभुविरिति ॥ भोजनंगजकहिमिषाणिप्रमाणेवेणुः समभुविपवनेवेगाद्भग्नोदृष्टस्तत्रैवमूलात्पदमितहस्तेपति
तेन्तरेकतिमुहस्तेस्वमन्यस्तत्कथयेतिप्रश्नार्थः ॥ अत्रोक्तेतिसंज्ञोधनेपरमनेनास्यदोघातनार्थं ॥ तथाविधेतिबालक्रीडे कृतप्रश्नयोगद
र्शनेनाक्षेपणंकृतिपदं ॥ एवमत्रवंशाग्रः खंडकोटिप्रमाणंयावा अथवैतन्नाद्रिनिरूढंखंडं सकर्णः वंशाग्रमूलांतरं ॥ भुजः कथमूह्यतेजातंन्यस्त
मेनेन या △ या ६ अथकर्णयोरेवंतुल्यपक्षतेः ॥ तथाचकल्पितकोटिघ्नंभुजवर्गयोर्योगः कर्णवर्गस्यात् ॥ स चायंयाव रू २५ अस्य
वधनकृतौ ६ इहाद्यैर्मूलमिश्रितकर्णस्यास्यायो रू २२ वर्गेणसमइतिसमशोधनायपक्षौ यावा या ६ रू० २५ उक्तवदादायावत्ता
द्यन्मानं २ एषमेवकोटिरसोसर्ववंशप्रमाणंछायिताखंडितजातमूर्ध्वखंडं २० अथमेवकर्णः एवंसति लंबो हादशाभिर्हृ
तेवंशोभग्नइतिजातंतथाचक्षेत्रदर्शनं २ △ २० अथकोटिकर्णांतरेज्ञातेसत्युदाहरणमाह ॥ चक्रकौचेतिभोगणकक्षायांतडागेक
मलकलिकाग्रंतोयादूर्ध्वंवितस्तिप्रमाणंरे ॥ तदीक्षार्थंतेसप्तस्मिन्नेवहस्तयुग्मेमग्नेतर्हिअंबुप्रमाणंस्पष्टंप्रगणयेतिसंबंधः
क्षिप्तेतडागेचक्रौचाकुलितसलिलेचक्राभ्रौचाभ्रतैराकुलितंसलिलंयस्मिंस्तथा ॥ चक्राः चक्रवाकाः कौंचाः पक्षिविशेषाः ॥ कु
ङ्कोचोथवकल्हंसः पुष्करोद्भूस्तसारसः ॥ कोद्रश्चक्रभक्रश्चकोरश्चाटगाद्यनामकरत्यमरोक्तेः ॥ किंभूतंकलिकाग्रमंदंमंदंचलिते ॥ ज्ञाने
नैर्मज्ञानोन्मुखं ॥ अथमर्थः ॥ जलकेलिलालसं ॥ लसदसमशरोन्मादसादरमिथुनोमिथः कलहकूजिकाकलहंसपंकजपरागपंकस

मलंकृतपक्षैः पक्षिलक्षैः परिसरणाकुलितललितसलिलवरतरंगसंगाहतमंजुजाग्रत्सयुग्मांतरेणमग्नेएवमत्रनलिनीनलप्रमिताको
टिसाचाज्ञाता॥तथाहस्राद्रिमितंयत्पद्मरचंतत्कोटिकर्णांतरंहस्तद्वयंचभुजस्तथाक्षेत्रदर्शनं २ या २ अथकोटिप्रमाणंया अनयाको
टिकर्णांतरेस्थिनसमछिद्रायुक्तेसतिजातःकर्णः या २ रू २ अस्यवर्गोजातएवपक्षः द्वितीयपक्षस्तु कोटिभुजयोर्वर्गयोस्तथाकृतेपक्ष
योन्यासः या व १ रू २ उक्तवत्समछिद्रायोधनेनलब्धंयावत्तावन्मानं २ इदमेवकोटिरूपेजलगंभीर्यं॥एवंतद्रागांतःक्षेत्रदर्शने
अथकोटि या व १ रू २ वर्गश्चासावुदाहरणमाह॥दक्षाद्रिति॥भोविद्वन्वेत्सिगणितेपरिश्रमोस्तितर्हिउड्डीयमानंकियदितिब्रूहिप्र
माचक्ष्वेति॥तर्हिकथमित्याहयदितिं॥यदितयोर्गतोसमताजातातयोःकृत्योःयोवर्गःपक्षेकोटिकृतिः॥हस्तत्रयोछ्रायाहृक्षाद्वुड्डीया
वरोहणंहस्तत्रयंतत्रयुगेवापीमगात्॥तथावरःकपिर्दक्षात्किंचिद्वुड्डीयभूतिपथादुत्तंवापीमगात्॥तयोरितिपूर्वेणान्वयः हस्त
त्रयोछ्रायादित्यत्रहस्तद्वयग्रहणानुवृत्त्याहस्तत्रयंतत्रयुगइत्यत्रापिहस्तत्रयंतत्रयुगइतिशेषं॥तथाचवक्ष्यमाणापेक्षयोपर्यंतरिक्षेयत्कपेरधिकमु
ड्डीयमानं॥तद्ज्ञातमितिप्रश्नार्थः॥अथकर्णस्यव्यक्तत्वात्कर्णत्वेनरूपेणपक्षद्वयंसाध्यते॥अज्ञातकोटिप्रमाणंया १ इयंदरूपकोटपव
यवस्यास्य १ योजितासतीतिज्ञातविशिष्टकोटिः या १ रू १ अथतत्कृत्योर्योगपदंकर्णइतिप्रथमंकोटिवर्गः या १ या १ रू १
अस्यरूपेषुभुजवर्गोयं १ योजितःसमकर्णवर्गोभवतिसएककः पक्षः॥अथाव्यक्तकोटिज्ञानसमगतिःकर्णोभवति॥तस्यवर्गोद्वितीय
पक्षः॥एवंपक्षयोःसमशोधनायन्यासः या व १ या १ रू १ समशोधनादानेयावत्तावन्मानं॥इदमेवाधिकमुड्डीयमानंक्षेत्रदर्शनं या १ या १ रू १
कृत्योरिति॥पंचदशाद्रेःकपेर्छ्रायावर्णोद्रिणा॥इतरेतरसंख्याग्रग
स्रग्युक्तेःसकाशा मध्यभूमि
द्भूवर्णावस्थेति॥वेण्वोःपरस्परमग्राग्रपर्यंतेयत्तत्सूत्रंप्रसारितं॥तयोःसूत्रयोर्यत्रसंयुतिः॥संपातस्तत्
स्याद्भूमिपर्यंतेतोलंबस्तमाचक्ष्वेतिकिंभूतयोर्वेण्वोरविद्वितभूतलांतरभूमिकयोः॥शेषंज्ञातभूमिलंबमुदाहरणमाह॥पंचेति॥
पंचदशाद्रेःकपेर्छ्रायावेण्वोरज्ञातव्यासः॥अत्रकिंयानिर्वाहार्थंमानेकापिव्यक्तमेवविद्वितेतिसूत्रक्रमेणात्रभूमानेव्यक्तंकल्पि
तं॥तथाज्ञातलंबप्रमाणंया अथानुपातः यदिपंचदशभिस्तेभुजेविंशतिमिताभूस्तर्हियावत्तावन्मितेकिमित्यत्रफलं॥पंचाव
सितं इयंलब्धाबाधाएवमावाधे॥अनयोःसमछिद्रायदैक्यंतर्हिंशतिसममितिपक्षयोर्न्यासः या रू पूर्ववत्समछिद्रासम
शोधनेलब्धंयावत्तावन्मानं॥अयमेवलंबः अथवाबाधैक्यमनुपातः यदिपंचाद्रयोयोगेनात्रेन या २ रू विंशतिमिताभूर्लभ्य

तेनतर्हिएथरूपथरूपंवंशाभ्यांदिनित्यत्रज्ञातेभाबाधे॥एनयोर्योगेज्ञाभूमिः॥अथवापूर्वागतबाधेः॥यावत्तावन्मानेनोक्तव्यवज्ञाते
आबाधे॥अथवानुपातालंबोपियदिविंशतिमितेबाहुस्तदालब्धाबाधयाकिमितिं॥तथाविंशतिभुवादभिमितोबाहु
स्तर्हिहृद्बाधयाकिमिति॥उभयत्राधिकलंबस्यात्॥अथवाबाबाधाभुजरूत्योरंतरमूलंप्रजायतेलंबइतिज्ञातोलंबः॥अथवावेण्वो
र्मध्येयोगहृतेष्टस्यत्रभवेण्वोर्बधः॥पंचार्योमेन॥हतोबालंबः॥तथाचक्ष्यमाणदर्शनं॥देवज्ञज्ञानराजाख्यज्ञकविगणकाचार्यस
र्वाभिधानश्रीकेसहिजाभ्येस्फुजनबुधनानंदसंदोहहेतौ॥सम्यक्सूर्यप्रकाशेपटुहृदयध्वांतविध्वंसपक्षेतूर्णंपूर्णंतुतैर्हृधमतिभि
रेकेकवर्णाख्यबीजं॥ ॥अगणितगुणकीर्तिस्फूर्तिरूपोहृतार्तिस्त्वरुणकिरणवर्णेनन्ननागंगतुंगः॥दलितदनुजंभोजंभवंतस्त्व
जितांघ्रिर्जयतुवरदवंदेमानसेस्मिन्मदीये॥१॥एवमेकवर्णसमीकरणबीजमुक्त्वादानीमध्येमाहरणेनिरूपयितुंस्तावत्स्वरूपंवर्णये
त्तिं॥अथेति॥आद्यगणकाचार्यभट्टजिष्णुसूनुश्चतुर्वेदाधमध्यमाहरणाख्यंभेदंवदतीत्यर्थः॥मध्यमस्याहरणंमध्यमाहरणंमध्यमो म
ध्यगतोयोंकस्तस्याहरणमपाकरणमित्यर्थः॥एवमेतत्सामनंतरमेवसवासनेनिरूपयिष्यते॥अथेतत्कथंतासंपादकंसूत्रमाह॥अव्य
क्तवर्गादितिहाभ्यां॥यदाअव्यक्तवर्गाःपक्षेषुनतदापक्षविक्षेपेनसगुण्यतइतिकिंचिदध्येयं॥अथकेनेत्याह॥येनेति॥येनराशिःपदप्र
दस्यात्॥रूपैकवचनंप्रत्येकंसंबध्यते॥ततःपक्षयोःपदप्रदेनातेसति॥तत्रयोर्मध्येअव्यक्तपक्षस्यपदेनसाकंव्यक्तपक्षस्यमूलस्य
समक्रियाकार्या॥ततोव्यक्तमानंलभ्यते॥अथैतावतावेदनिर्वाहस्यात्॥घनवर्गवर्गादिदूषणेषुपदंनलभ्यतेतदाथवास्तुबध्यानिर्वाहः
स्यात्अथाविधेयं॥अयमर्थः॥प्राक्तनिरूपितेकवर्णसमीकरणकर्मणोदृष्टानुसारपक्षयोःसमशोधनादनंतरंशोषाव्यक्तेदूरेदृपशो
धनमितिग्रहेयंयव्यक्तपक्षेअव्यक्तवर्गाद्यपशेषंस्यात्तदाव्यक्ताव्यक्तपक्षौकेनकिंचित्संगुण्यतथाकिंचित्प्रक्षिप्ययथापक्षयोर्मूलप्र
दत्वंस्यात्तथाविधेयं॥ततउभयोर्मूलेगृहीतेसतियुगःसमशोधनंकुर्यात्तथाहतेव्यक्तमानंलभ्यते॥अथपक्षयोःसमशोधनेहतेस
तिसंभवदभिप्रायेणकिंचिद्दोषमाह॥अव्यक्तमूलर्णगरूपतोत्यमिति॥यदिकथंकिंचिदव्यक्तमूलर्णगरूपतःव्यक्तपक्षेसशोधने
तेसतिसंभवदभिप्रायेणकिंचिद्दोषमाह॥अव्यक्तमूलर्णगरूपतोत्यमिति॥यदिकथंकिंचिदव्यक्तस्यपदमल्पंस्यात्तदा
तत्रकरणगतरूपाणिअव्यक्तमूलर्णगरूपाणितेभ्यइति॥अव्यक्तमूलर्णगरूपतः॥सार्वधिभक्तिकरणसिद्धेकरणिवचनादेतेनपंच
म्यर्थेविनम्यते॥एवमव्यक्तमूलर्णगतरूपेभ्यःसकाशाद्यदिव्यक्तपक्षमूलमल्पंस्यात्तदातत्रव्यक्तपक्षमूलेधनंरूपंवाकल्प्यावत्तावत्

मानेस्वधे॥ यक्तपक्षरूपेषु धनेऽक्षणत्वेवारूपित्वेऽभयथापिपक्षवत्तावन्मानंदेयंरूपमतइत्यर्थः॥एतदेवमसिनिधायाचार्यपिसिद्धांतशि
रोमणोऽभिरूपिवान॥कर्णदृष्टंस्यादिति॥सौम्यसोऽहति॥अभाहितःसूत्रोपपत्तिः॥अव्यक्तपक्षयोरव्यक्तवर्गादुद्धरेपेसति॥तदेवसमशो धने
भवेत्॥यदाऽव्यक्तवर्गस्यदेवमव्यक्तवर्गः॥केनचिद्गुणितःकेनाचित्सहितश्चस्यादतउक्तं॥येनपदंप्रदस्यादिति॥एवमव्यक्तपक्षस्यतले
गरत्वमणेरूपिभ्यआदायपदेनीतिरूपाहयोर्द्वयोश्चाभिहतिर्द्विनिघ्नीतदाशेषाःपज्यतेतदातस्यभव्यक्तवर्गरूपयोर्मध्यस्थितेमध्य
स्थानस्याहरणेनभक्तोभक्तीसमेस्यमध्यमाहरणं॥अथाव्यक्तकरणगरूपेनतइति॥तुल्यपक्षयोःसमशोधनेयदाबहून्यव्यक्तपक्षरूपाणि
करणगतानिभवंतिनदाशेषमव्यक्तेधनमूलंस्यादिति॥रूपयोरूनगयोर्योगएवस्यात्तथाव्यक्तपक्षरूपाणियदिकरणेकल्पितानितदाशेष
मानंधनेऋणेस्यादिति पक्षरूपयोरंतरमेवस्यात्॥तथाव्यक्तांतरापेक्षयाचक्रयोर्योगांतरंवाक्षिप्यद्गुणमधिकमक्षीतिज्ञातेयद्गुणोयोगेधिकः
अथवायद्गुणंतरमधिकंतद्धितयमविमानंभवति॥तयोरुभयोरप्युद्देशकात्सापःसंभवत्युपपन्नमेतत्॥अथकापियावत्तावन्मानंउदाह
रणेनदर्शयतिपक्षद्वयापेक्षयादानूनंभवति॥तदेतत्सुज्ञत्वतइति॥ऊनाव्यक्तमादिविधंहचिदित्यनेनपदेनाचार्येणास्यसूत्रस्याध्यार्थ
कत्वंदर्शितं॥अथाग्रेवासाभिरूनेत्यनेनकरणकाग्रहणमभीप्सितमिति॥अव्यक्तकरणकृतःपरमेणव्यक्तस्यवर्गस्यहिभागेनभक्तेद्विरूपयुद्धिते
सद्भिस्तत्पक्षयोरित्यनेन॥एतत्सूत्रमवासनंकिमर्थमसहासनेनादितःकर्णस्योत्तरंतोहिधानुगमायालिखितोनापुरः॥न्यस्तद्रव्यलघुपद्धतरकुट्ट
जीवायतःप्राक्वदेकतत्रसिंधिद्हर्मशास्त्रव्यवस्थेवन्हिधारदर्यते॥तन्मार्गेभ्रमतोरविनदातनलदेशास्तिनेनछायाहितयेश्रुतिरयमतः
सद्भिस्तत्पक्षयोरित्यनेन॥एतदेवदुर्विज्ञेयवस्यमः॥आर्द्धवर्गःफलभाहतिप्रभृतिभनेनसूत्रेणेछादिकृछायाकर्णनयनेक्रियमाणेस्याद्यतः यावादि
न्दवेतिसंभवदभिप्रायेणनदशेलेकर्णहृयमुत्पादनदृष्टमत्रार्थेगणं॥तथोपपत्तिः॥इष्टाहो रात्रमहतंयत्रस्थितिरेलग्नतस्यप्राक्पश्चिमकु
स्यांतरमयाचायंनालेषाऽन्यथा॥तथाराशिभागांकितक्षितिजवृत्तेप्राक्पश्चिमरेषापेक्षयाभीष्टदिग्मुखंवृत्तंकोष्ठाद्यावतोंशानालेदिगभास्ते
शंकोत्यदिग्यं॥तथोनरगोलेऽन्तरस्थितदिग्व्याभाग्नेदिग्यस्तंदग्मंडलंकस्मिंश्चिद्दोरात्रवृत्तेलगतिर्दर्शनेष्टदेशप्राहृये॥तथैवपराह्णेएवंतद्
होरात्रवृत्तभागेनभ्रमणवशात्तत्रतंनाप्तवतोदिक्स्वतस्तद्दिग्गतत्वंवारहूयंभवति॥अतस्तद्दिशाहृयेनभाग्ये॥एवंछायाहृयेस्थितेर्द्वकर्णहृ
धनधिकरमेव॥एतत्तदेवस्यात्॥अदाग्राग्रेक्षयादिग्ज्यालाभवति॥एतदेवमनसिनिधायोक्तंकलेनहीमः॥सहितोहिधान्यइति॥अग्राव्योहोरा
त्रवृत्तेनभ्रमतःसूर्यस्यछायाहृयग्रातोसप्तमंडलादुत्तरस्थितेर्द्वंपुतोभवति॥तथासप्तमंडलाद्दक्षिणस्थितेर्द्वनइतिविरोधः॥एवमेतत्सूत्रमिन्या

सेनावगम्यते॥अथतदेवाव्यक्तगणितक्रियान्तरछायाकर्णप्रमाणंयावत्तावन्मितंप्रकल्प्यतत्साधुसाधनार्थंत्रिभाज्याहता॥कथिताकर्णनिघ्नी
तिप्रकारेणयाज्ञाताकर्णघ्नायकाग्रासोम्ययापलछायथासंस्कृतासतिभुजोभवति॥सत्रिज्याहतोसौग्रभयाविभक्तइत्यादिनादिग्ज्याभवति॥
तथाच॥त्रिज्यागुणितोभुजःयदाछायायाहीयतेतदाछायायाभाव्यतेःमेकर्णवर्गाद्दग्वर्गमपनीयशेषंछायावर्गः॥तेनदृग्वर्गशेषंभजनेवर्गेण
वर्गगुणयेद्भजेदितिदृग्वर्गराशिवर्गछायावर्गहृतेलंबंदिग्ज्यावर्गअतोयंदिग्ज्यावर्गसमःक्रियतेततःपक्षद्वयसमशोधनेकृते॥अव्यक्तवर्ग
दियदावशेषमितिं॥सूत्रमव्यक्तमूलपक्षद्वयमूलसिद्धौअव्यक्तमूलरूपस्थानेअत्रऋणगताःभवंति॥तथाच॥अव्यक्तमूलर्णगरूपतोन्यमितिसू
त्रावतारोयुक्तइत्युपपन्नं॥एवंसूत्रस्यसोपपत्तिकत्वेसति॥काकर्णनिलवेनोनायूथात्संचारात्कमूनइत्यत्रचपदव्यापकत्वंतत्कथमितिप्र
श्नार्थः॥अस्योत्तरमस्मामिःगणितरहस्येसम्यक्निरूपितमस्ति॥अथमध्यमोदाहरणेदाहरणमाह॥अथकुलदलमितिं॥भोकांतेतर्हिअलि
कुलसंख्यावदेतिं॥नहिकथमित्याह॥अलिकुलेतिअलिकुलं॥भ्रमरकुलंतस्यदलमर्द्धंतस्यचमूलं॥तथाहि॥रविलस्यालिकुलस्यनवमभा
गाअशेषं॥इत्येतदलिकुलंमालतीयाते॥तथाच॥अलिनीभृंगश्चेतिअलिकुलंहृयमित्यर्थः॥किंभूतंभृंगंनिशिपद्ममध्येनिरुद्धंनिशिराज्ञीकम
लमध्येनिरुद्धंप्रातिबद्धं॥पुनःकिंभूतंपरिमलंलुब्धं॥तंभृंगंप्रतिअलिनीभ्रमरस्त्रीरणतिअहंयातास्मीतिगुंजारवेणसंकेतंविदधाति॥अथ
मर्थः॥तुहीनकिरणावरणसंकुलितकमलमिलितनदृक्षाकलनेपरिमलबहलपरागानुगीतयामंदसारदिदुसुंदरमधुकरमकरंदबिंदुसंदो
हसमास्वादनलालसतयाचमधुकरोवसदूस्तपदंहृसौहृदंसौहृदयाभृंगयुवतीहृयितंसंयोगमभिलषंतीव्याजेनहृदयीभीधिकांस्वचयंतीच
रणतीतिभावः॥अत्रोदाहरणेउद्दिष्टाकालायातुस्मरमशातानोद्यादिकानामितिसूत्रकरणेनाव्यक्तराशेर्मानंयावत्तावद्वर्गंप्रकल्प्यन्यासः॥यावद्
अस्यालिकुलस्यदलमूलमिदं॥या०अथाविलस्यनवमभागअशेइत्यत्राविलमिदंयाव१नवहृतेसज्ञातोस्यनवमभागः या१अयमष्टगुणेशेभा
गाःयाव१एवमेतेनवअलिकुलदलमूलेनसमाहिदाजाताःसंतोज्ञातएकःपक्षः याव१या१रू८अथव्यक्तभ्रमरहृयमुक्तःकल्पितायावद्वर्गहृयेनस
मइतिपक्षोसमछेदीकृत्यछेदगमेसमशोधनायन्यासः याव८या८रू८ याव१या१रू० अस्माच्चवत्समछिदासमशोधनेकृतेसतिपक्षहृयं
शेषंयाव१या८रू८अथाव्यक्तवर्गाहिवरादशेषमिति याव८या८रू० सत्रकमात्॥पक्षौकेनाचित्तंगुण्यक्षिप्तंचित्तंछिद्यमूलंग्राह्यमितिं॥
ग्राह्येकेनगुणनीयंकिंचक्षेप्यमितिं॥आकुलितचित्तानांमुग्धछात्राणांसंशयापनोदार्थंश्रीधराचार्यःस्वगणितेसत्रंविरचितवान्॥तद्यथा॥
चतुराहतवर्गसमैःरूपैःपक्षद्वयंगुणयेत्॥अव्यक्तवर्गरूपैश्चयुक्तौपक्षौततोमूलं॥अस्यार्थःपक्षद्वयंरूपैश्चतुराहतवर्गसमैरूपैर्गुणयेत्॥
ततःपक्षौअव्यक्तवर्गरूपैर्युक्तौकार्यौ॥ततोमूलंग्राह्यमितिअर्थः॥दृग्वर्गसमशोधनानंतरंयदव्यक्तवर्गाद्यवशेषंकउर्वरितंतत्रष्टगव्यक्तवर्गोकं

वर्गगुणं विधाय तत्समितरूपैः पक्षद्वयं गुणयेत्॥ ततोऽव्यक्तवर्गाद्रूपैः केवलाव्यक्तमाहरेत्। तस्य वर्गप्रमितानि रूपाणि पक्षद्वयेऽपि॥ यथा॥ स्थानैयेन्यवेत्॥ एवं कृते सति पक्षद्वये वर्गराशयो भवंति॥ ततस्तेभ्यः सङ्क्रामणमूलं ग्राह्यं॥ एवं पक्षद्वयमूलयोः परस्परं समशोधने यावत्तावन्मानेन भवेते॥ नन्वत्र चतुराहतवर्गसमैरित्यनेनैव चरितार्थत्वात्॥ रूपपदमर्थकमिति॥ चेन्न पक्षद्वयेऽपि मूलासंभवात्॥ यत्र श्चतुराहतवर्गसमैः एवमव्यक्तपक्षगुणनीयेतद्वर्गवर्गधनादयोऽपि भवेयुस्तथापि चमूलग्रहणेऽधिकमाणेऽपि यावत्तावदिति रूपपदग्रहणं॥ अथ श्रीधरोक्तमूलप्रकारेण प्रज्ञाचक्षुर्दर्शनान्नात्र मुद्यमानस्तत्प्रायासोमाभूदित्येतदर्थमस्माभिः स्वगणितेपक्षद्वयस्यवर्गीकरणव्यतिरेकेणापि सिद्धमूलानयनप्रकारोविहितः॥ स यथा॥ अव्यक्तवर्गो हि गुणोविधेयश्चाव्यक्तएवं हि गुणोपरिकल्प्यरूपं॥ वर्गाहतो योहि गुणश्चरूपवर्गान्वितस्तत्पदमत्र मूलं इति॥ अथ प्रकृतमनुसरामः॥ तत्र पूर्वं समीकरणानंतरं जातेपक्षद्वयशोधनविधाय २ या० रू० १८ अत्र मूलार्थं चथ चतुराहतवर्गसमैरूपैरिभिः पक्षद्वयं संगुण्य न्यासः या० १६ या० ७२ रू० १७२ अस्मिन्नव्यक्तवर्गरूपाणि रू० १८ संशोध्य न्यासः या० १६ या० ७२ रू० ८१ अथ प्रकृतिमव्यक्तादायपदानीतिप्रकारेणाव्यक्तपक्षमूलं या० रू० अत्र रूपपक्षस्य रू० अथवा पक्षद्वयशेषेऽस्मिन्नव्यक्तवर्गो हि गुणोविधेय श्चाव्यक्तएवं परिकल्प्यरूपमिति प्रथमपक्षमूलं या० रू० अथ पक्ष रू० असाव्यक्तादृतः २ हि गुणश्च ४ रूपवर्गान्वितः २५ अस्य मूलं द्वितीयपक्षमूलं॥ इति मूलः॥ समशोधनायन्यासः॥ या० रू० लब्धं यावत्तावन्मानं ५ अथैतत्स्ववर्गेण २५ कल्पितराशिमुत्थाप्य जातो राशिः ७२ अथोदाहरणांतरमाह॥ पार्थ इति॥ पार्थोऽर्जुनः रणेकृष्णसहकर्णवधाय मार्गणगणं रणे संदधे॥ तस्यार्द्धेनतलरणनिवार्यचतुर्भिर्मूलैश्चतुरोहयांश्चिच्छेद॥ तथाशल्यंषड्भिरिषुभिश्चिच्छेद॥ ततस्त्रिभिरिषुभिः अन्येकेनध्वजं कार्मुकंचिच्छेदेति पुराणतः॥ ततः परं यानर्जुनः संदधे॥ तेकतीतिसंबंधः यदुकुलावतंसविधुंसुनिमनोहंसपरानंदकंदमुकुंदकंदरपद्मारविंदवदनशशिनशंकाकलंकोधनंजयोजयएवाविष्कारकृतचापकर्षणोजिष्णुरित्यर्थः॥ अत्राप्यव्यक्तराशोर्मानं यावत्तावद्वर्गः कल्पितः यावत्तावद्वर्गेण समशोधनार्थन्यासः या० २ या० ८ रू० २० अत्र समछिदासमशोधनाद्यवादिभ्यव्यक्तवर्गो हि गुणोविधेय इति सत्र कमात्पक्षद्वयं या० २ या० रू० ७ मूलयोः समशोधनान्यासः या० २ रू० ८ अत्रोक्तवदानीतं यावत्तावन्मानं १० अस्यवर्गेण कल्पितराशावुत्थापिते जातं १०० अथश्रेढीविषयोदाहरणमाह॥ श्रेढ्यस्यगच्छस्येति॥ व्यक्तस्येकोनस्यगच्छस्यदलमर्द्धं कृत्वादिभ्यं हतमिति॥ ततश्चार्द्धदलप्रचयस्यात्॥ तथाच॥ यादिगच्छाभिहतिः स्वसप्तभागाधिका स्वकीयसप्तमांशयुतासती फलं श्रेढीफलं स्यादित्यनोदाहरणगर्भोदयः॥ सर्वत्रज्ञातत्वाद्व्यक्तः कल्पनीयाइति प्राक्प्रकृतेत्यादिचयवर्गतअव्यक्तानीत्यादिकानामिति प्रकारेणगच्छः कल्पितः १ रू० एतद्गुणमव्यक्तं कृत्वान्यासः या० १

रू० अयंश्रेढीफलं या० अथगच्छस्यफलंआदिरादेर्दलंप्रचयइतित्रयाणांन्यासः गच्छः या० रू० आदिः या० चयः या० अत्रपक्षद्वयसाधनापेक्षायामेकोव्यक्तमार्गणअपरस्परमितिहृतिरिति॥ चयश्चआदिश्चचयादिगच्छाः तेषांपरस्परमितिहृतिः कार्या॥ एवमन्यत्रज्ञानेचयादिगच्छानामभिहतौ जातंयावत् या० अनेनसमछिदायुतासतीजातएकः पक्षः यावत् या० अथद्वितीयपक्षश्रेढीप्रकारेणतत्रप्रथमेकपदप्रचयोमुखंयुक्स्यादित्यादीनांत्यधनेत्यादिनाध्येतावद्रूपलोलंया० रू० अस्मिन्श्रेढीफलेकल्पितरूपाभावःकृतः॥ स्तथाहृतेजातंमध्यधनंयाव २ या० २ रू० इदंगच्छयुगसंज्ञातेनवधनंयाव ८ याव ० या० अथमेवद्वितीयः पक्षः एवंपक्षयोर्यावत्तावत्पदवर्तितयोः समशोधनायन्यासः यावत् या० रू० समछिदासमशोधनान्यासः या० रू० अत्रप्राक्तंयावत्तावन्मानं अनेनपूर्वकल्पितागच्छाद्याउत्थापिताजाताः॥ एते पुनरेकस्यगच्छस्यदलंकृत्वादिरित्यादयः॥ पः संभवति॥ अथप्राक्कथितस्यार्थस्यदृढीकरणव्यतिप्रदर्शनार्थमुदाहरणमाह॥ कः खेनभाजितइति स्पष्टं॥ एवमन्याज्ञातेराशोर्मानं या० अयं खेनभाजितः॥ २ अत्रस्वहरत्वंकल्पितमेवतोयमर्थेनानेनया० पुनोजातः २ अयंनवोनितः या० रू० वार्गितश्चयावत् या० रू० अयंस्वपदेनानेनया० रू० यथास्थानंपुनोजातः यावत् या० रू० अयंभक्तइति॥ भक्तेत्यनुगुणितःसन्नवभक्तइतिसमोभवतीतिशून्येनगुणनेप्राप्तेभाजकार्यकाटीगणितविशेषमुक्तवान्॥ शून्येगुणकेजातेस्वहारश्चेत्पुनःस्तदाराशिः॥ अविकृतएवज्ञेयइति॥ एवंकखेनभाजितोराशिरिति अत्रपूर्वंशून्यहारआसीत्॥ इदानीं शून्यंखंखगुणकउक्तस्तत्प्रत्यासन्नोराशेर्हृतेराशिरविकृतएवस्थितस्तथाकृतोयंनवतिसमइतिसमशोधनान्यासः यावत् या० रू० समशोधनादिरमेवपक्षशोधयावत् या० अत्रोक्तवदुत्पन्नयोः पक्षमूलयोः समशोधनायन्यासः या० रू० अत्रानेयावत्तावन्मानं अयमेवराशिरितिसिद्धं रू० अत्रालापयोजनानंतरराशिः अयंखेनभाजितः सन् ज्ञातः खहरः अस्यारूपं अनेनसमछिदायुतोजातः एतत्अस्मिन्विकारः खहरेणराशाविति पूर्वमेवोक्तभाव्यं॥ नवोनितः सन् खहरस्तांसंनस्तथैवजातं॥ अथोवर्गितः स्वपदेनानेन पुनोजातः पुनः खगुणः सन्जातानिवेतिः॥ अथैतद्विषयमेवोदाहरणमाह॥ कः स्वार्द्धसहितोराशिरितिस्पष्टं॥ अत्राव्यक्तराशोर्मानं या० अयंसमछिदास्वार्द्धसहितोजातः या० अयंखगुणश्चात्रखगुणश्चित्यभक्तशेषविधावित्युक्तत्वात्खगुणश्चित्योनत्वेनगुण्यः ततः स्ववर्गितोजातः यावत् अयंस्वपदाभ्यांयुतश्चत्यन्नास्यमूलंहियुणंमूलं या० रू० यं यावत् या० रू० अयंखभक्तइति पूर्ववदुत्पन्नमितियोगुणकभाजकयोर्नाशेभवति॥ अथायंचतुराहतरूपैः साकंसमइतिपक्षयोर्न्यासः यावत् या० रू० समछिदासमशोधनेपक्षशेषंया० या० अत्रोक्त

स्यद्वितीयमानस्येत्यत्रमिते पंचांशेऽभूदिति॥अत्रशोधनाद्यभावेनन्यूनत्वसंभवादाह पक्षसिद्धिसूत्रव्यभिचारसंदेहेनिवृत्तः॥अथोव्यभिचारंदर्शयन्कुर्वन्नुदाहरणांतरमाह॥कःकर्णश्चिलवेनोनेति॥भोगणकःकाद्दशांशयुक्तशंकुभाकर्णश्चिलवेनोनासतीचतुर्दशांशयुक्तास्यात्तदा तंवदेतिप्रश्नार्थः॥अत्रद्वादशांशयुक्तशंकुभाप्रमाणंयाव१ रदंकिलकर्णश्चिलवेनोनासतीचतुर्दशांशयुक्तास्यात्तदेत्युक्तेकार्थवैलक्षण्यंनास्याः सकाशादपिचतुर्दशविंशोऽनेनतद्विकर्णश्चिलवविशिष्यतेतथाकृतेजातंयाव१ अयंकर्णस्तदीयोद्वाभ्येत्रिभिर्गुण्यतेनतद्विकर्णोभवतीतिजातःकर्णोवा२रू२ अथाग्यवर्गोजातएकःपक्षःयाव१ या२रू१ इतिअथद्वितीयपक्षोपेक्षयोच्छायावर्गद्वादशवर्गयोर्योगःकर्णवर्गोभवति॥यतोग्रहगणितेत्रिप्रश्नोक्तप्रथमाक्षेत्रच्छायाद्वादशांशयुक्तशंकोर्भुजकोटिरूपत्वेनतत्कृत्योर्योगपदंकर्णइतिसिद्धिः॥सार्वज्ञानानथाकृतेजातोद्वियःपक्षःयाव१रू१ एवंसमशोधनार्थंपक्षयोर्न्यासः यावव१ या१रू१ यावव१ या०रू१ समीकरणात्पक्षद्वयशोधंयाव१ या१रू१ अत्रसमशोधनादानंयावन्नावन्मानं१ एवमानेन१ रूपमूलैरपवर्त्यजातास्त्रयः१ अव्यक्तपक्षरूपाणामूर्णत्वेपि कल्पितेपुनःसमशोधनादानंयावन्नावन्मानं१ एवमानेन१ अथप्रथमच्छायाकर्णः१ अस्यश्चिलवः १ अनेनसमच्छिद्राजनायाःशेषं१ छिद्रंसज्जातंचतुर्दशांशयुक्तच्छायाः१ अथद्वितीयपक्ष

स्यादितीयमनमस्यैकरूपेणेत्यंशोऽनर्थकोऽनाद्यवयवासेमन्यूनत्वसंभवादासापत्तिहिसन्नन्यभिचारसंदेहोनिहन्तः॥अथोव्यभिचारंदर्शयन्नुदाहरणंतरमाह॥कालकर्णिलकचेतीति॥भोगणकाद्वादशीगुणरूपकुभाकर्णत्रिसवेनोनासतीचतुर्थांशगुणाजातातांतुसंवदेतिप्रत्यर्थः॥अत्रद्वादशेगुणकुभाकर्णप्रमाणेयंरेखानोनासतीचतुर्थांशगुणासुजातायतस्तिदृश्यतेकार्यंवैलोम्यनास्यासकाशादिचतुर्थांशादिशेऽनेनतद्विकर्णयंशेषदृश्यतेतथाकृतेजातंयाव॰रू१७अथवैकर्णस्तृतीयोरूपेत्रिभिर्गुण्यतेनतद्विकर्णोभवतीतिजातःकर्णःयाव॰रू२७अथास्यवर्गोजातएकःपक्षःयाव॰या२रू७२अथद्वितीयपक्षोपेक्षायांछायावर्गद्वादशवर्गयोर्योगःकर्णवर्गोभवतिअनेनयद्गणितेनेत्यंशेनभोगकृतयाकर्णेनयुक्तोद्वादशांशोगुणरूपोकोर्युजकोटिरूपतेनतत्कृतोयोगपदंकर्णइतित्रिभिर्हतःसार्वत्रीनीतथाकृतेजातोद्वितीयपक्षःयाव॰रू३६एवंसमशोधनार्थंपक्षयोर्न्यासः

यावत्तावत्का० रू०	यावत्तावत्का० रू०
यावत्का० रू०	यावत्का० रू०

समीकरणात्पक्षद्वयमशोधयेदाद्यावत्तावन्मानं१एवंमानेरू१२अनयाछायाकर्णयोर्द्विगुणेयोगेपदंकर्णइतिजातंकर्णमानं१३

यावत्तावत्का० रू०	यावत्तावत्का० रू०
यावत्का० रू०	यावत्का० रू०

अत्रसमशोधनादासंयावत्तावन्मानं१एवंमानेरू१२

यावत्तावत्का० रू०	यावत्तावत्का० रू०
यावत्का० रू०	यावत्का० रू०

कल्पितेपुनःसमशोधनादासंयावत्तावन्मानं१एवंमानेरू१२

यावत्तावत्का० रू०	यावत्तावत्का० रू०
यावत्का० रू०	यावत्का० रू०

रूपमहितेरूपवर्गोजातोद्वितीयपक्षःयाव॰रू२५अत्रैकरूपस्तृतीयोमानमितिप्रथमेनैवमानेनेत्यादिनाभावितेसतिजातंकर्णमान१३

यावत्तावत्का० रू०	यावत्तावत्का० रू०
यावत्का० रू०	यावत्का० रू०

अथप्रथमकालकर्णः॥अस्यानिरूकः॥अनेनसमहिताज्ञातायाःरेपूर्वोक्तेइष्टकल्पनयाजातायतुर्थांशगुणाछायाअथद्वितीयपक्षायकर्णःअस्यानिरूकः॥एवंमेमेजातायावत्तावत्कालकर्णोभवतीतिएतस्यायतुर्थांशोनोन्यूनतायाद्वादशापतुपक्षोन्यूनेनायुपपन्नतंयोगमवन्नाह॥एवंहितीयेतिनयुहिदिधानवसाधवसत्रस्यचभिचारितमित्यज्ञानेविलपार्थेकथंनिवर्हसित्याशंक्यनेदंमयेतेनतंहिनहिदूर्वार्थेदृष्टमितिस्वपरिहारेस्ववाक्यार्थःपयनभस्वतेतिविलपतान्॥मरेतत्॥अन्यत्कृपक्षस्यचेमूलमन्यपक्षमूलरूपतः॥अल्पेधनर्णसंस्कृतहिधानंदृष्टिदृष्टेहिति॥ननुतथाप्यशंकातदवस्थैवेतिचेन्न॥आचार्येणसत्रनिरूपणावसरेकथंचिदितिवदेवसत्रिस्थस्योक्तावसरमितिविलपतान्॥अथवतुरधिकवचनकारणमुदाहरणमाह॥चत्वारोराशयइति॥भोबीजगणितेचत्वारोराशयःकेस्युरितिममतानवदेतिसंवुधः॥अथतेकरस्तत्राह॥येचत्वारोराशयःहितेसुतांतेमूलदाभवति॥तस्मात्सन्नघातात्प्रथमद्वितीययोर्द्वितीयपदतृतीययोर्द्वितीयपदचतुर्थयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमद्वितीयपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमद्वितीयपदयोर्द्वितीयपदचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमतृतीयपदयोर्द्वितीयपदचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमतृतीयपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनयेराशयस्तेषांवर्गाणांचमूलेयावरू२तथायोराशिःयावरू२अथद्वयोश्चाभिहतिर्हिघ्नीमेतीराशिस्तद्वर्गस्तत्रजेदितिसूत्रेतत्तत्रभवति॥अतस्तत्कोत्थाद्विघ्नात्कृतिमित्यादीनामूलानि॥तेषामपिमूलेयहीतेजातंमूलंयावरू२अथयावत्तावद्वर्गोरूपाभिहतिर्हिघ्नीराशिस्तद्यावत्तद्धनक्षेपयेत्तथायावत्तावद्रूपयोराहतिर्हिघ्नीराशिस्तद्यावत्तावत्तःक्षेपयेदेवंकृतेजातंमूलंयावरू२एवंमयाणामपिराशीनांमूलानि

यावरू२	यावरू२
यावरू२	यावरू२

पूर्वमूलानिमेलयेत्समशोधनायपक्षद्वयमूलेयावरू३

यावरू२	यावरू३

अथेतेषांयथास्थानंक्षेपःयावरू२अथैतद्द्वादशयुतंसन्नघातात्प्रथमद्वितीयपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमद्वितीयपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमतृतीयपदयोर्द्वितीयपदचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमतृतीयपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनप्रथमचतुर्थपदयोर्द्वितीयपदतृतीयपदयोर्द्वितीयपदानांचघातेनयेराशयस्तेषांवर्गाणांचमूलेयावरू२तथायोराशिःयावरू२

यावरू२	यावरू२
यावरू२	यावरू२

समशोधनात्पक्षशोधंयावरू२अनेनपूर्वकल्पितराशयस्तेऽत्रापितायेसंजाताराशयः२।१८।१९।२२अथज्ञातश्रवणस्तोदाहरणमाह॥क्षेत्रेतिद्विनरेतिवयस्त्रयोदशेतिदिनरेविमितेतत्रकाकृतिमितेतत्कर्णेभवति॥एवंकर्णज्ञानेसतिअथगणितस्यफलस्योपपत्तिः॥रूढासत्यत्रस्यरूढंतुसमानांतरमेवदर्श्यते॥अत्रकर्णप्रमाणंयावत्तितंमक्षोपपन्नस्यत्र्यस्रस्यन्यासः

या०	अस्मिन्त्रिपर्यंतेसतिज्ञातेत्रिभुजे
या०	या०

एवमंतराचार्यएवनिरूपयतिमथाहि॥यःप्रथमस्तत्रकः कर्णोमूलंतत्रभूमिःकल्पितायुजकोटी तुभुजौ॥तत्रयोलंबस्तद्भुजयोर्यत्रसंपातेतत्रोर्ध्वभुजकोटिमूर्ध्वभुजकोट्योर्गतभेदएवनतुस्वरूपभेदइतिव्यक्तंगणितज्ञस्यैव॥एवंतस्मिंस्त्रिभुजेलंबरेखायालंबाद्वयोर्भुजयोर्यत्रसंपातस्तत्रतत्रतराशौभुजौकर्णौ॥लंबश्चकोटिरुभयतःतुल्यएव॥एवंतत्रोसन्नेयेभावाधोतएवपूर्वकल्पितस्यकर्णस्यरवंडेस्यातांतयोर्योगःकर्णस्यादितिमनसिनिधायोक्तमुपपन्नंभास्करोक्तिरूढासत्यादिति॥अथबाधासाधनार्थमनपातःयदियावत्तावत्कर्णपंचदशमितौभुजस्तर्हिभुजतुल्येकर्णेकरतिजाताभाबाधा२५तथायदियावत्तावत्कर्णेविंशतिर्भुजस्तर्हिकोटिमितेमितिजाताहितीयाबाधा॥३०॥एवमबाधयोर्योगःकर्णसमोयावद्भिर्मितेतावद्भुजकोटिवर्गयोगस्यपदंकर्णमानमुत्पद्यते॥तथाचसमछेदीकृत्यछेदगमेकृतेसमशोधनोपपक्षयोर्न्यासः

यावरू०	
यावरू२५	

अतोऽग्रपक्षक्षेपंन्यासः

यावरू२५	
यावरू०	

मूलेयारू२५पुनःसमशोधनायअतःसमशोधनादासंस२५अनेनकर्णेमुख

वर्गयोगस्यथ द्वाभ्येर्युक्तिवर्गस्यचांतरमिति प्रकारेण तुल्यपक्षौ साध्येनेतथाचात्र योगः या० रू५६ अस्यवर्गस्यया० या० २ रू १३६ अस्य
वर्गयोगस्यचांतरंया० रू १६ एतद्द्विघ्नघातेन सममिति समशोधनायपक्षयोर्न्यासः या० २ रू ८४ १ अथपक्षौसमछेदीकृत्यछेदगमेकृतेन
तोहारशाधिकृत्यानेनचापवर्त्यजातेन्यासः याव० या २८ रू १ अत्रप्रथमपक्षाद्यर्क० हि या० २ रू ८४ १ तीयपक्षात्तथाहितीयपक्षरूपाणिप्रथ
मपक्षरूपेभ्यः संशोध्यपक्षद्वयशोधयाव० रू ३५ या २८ अत्रपूर्ववद्व्यक्तवर्गादिगुणोविधेयइत्यादिनामूलेया० रू २२ पुन
समशोधनादासंख्यावत्तावन्मानं २५ अत्रसमशोधनेरूपयो रंतरेणिकृतेहितीयमानमुत्सृष्यतेनछेदं २ एतद्द्वयप
त्वान्नुण्णाएवंजातःकर्णः २५ अथभुजकोटिघातार्धत्रयाणांघातः ४२०० अयंकर्णहतोभुजकोटिवधःस्यादितिकृतेजातं ९६८ अयंत्र
याणांयोगादस्मा २६ कर्णविधशोध्यजातंभुजकोटियुतिः २१ अथचतुर्गुणस्यघातस्येत्यादिनाघातश्चतुर्गुणोजातः ६७२ युतिवर्ग
स्व० ६२ अनयोरंतरं १९ अस्यमूलंजातंकोटिभुजयोरंतरं ७ तथातयोर्गश्च २१ ततः संक्रमणविधिनाभुजकोटि ७ २४ कर्णश्च २५ ए
वंसर्वत्र॥ ॥इतिश्रीदैवज्ञपंडितसूर्यदासविरचितेसूर्यप्रकाशानाम्निभास्करीयेबीजभाष्येसमध्यमाहारमेकवर्णसमीकरणंनामक
जे॥ ॥ ॥बंधुरसिंधुरवदनःस्वाख्यांविख्यातमुख्यतांकोपः॥ स्थितिमितिसकरुणहृदयोहृदिममविदधातुपार्वतीतन
यः॥ १॥ सूर्यप्रकाशभाष्येस्मिन्नेकवर्णसमीकृतंव्याख्यायतेमया॥ २॥ तत्रप्रायुक्तपरिभाषामाहकमेण
कवर्णस्यसमीकरणंयावदानीमनेकवर्णसमीकरणं॥ विवक्षुस्तावत्कार्यतासंपादकंसूत्रंसार्द्धवृत्तत्रयेणाह॥ आद्यवर्णंविशो
धयेदन्यपक्षात्स्यान्न्यूनाणीति॥ तथासमीकृतछेदगमेतुताभ्यइति॥ तथाभूयःकार्यइति॥ आद्यंवर्णमन्यपक्षाच्छोधयेत्॥ तथा
अन्यान्वर्णान्रूपाणिचास्यतःशोधयेत्॥ ततोन्यस्मिन्पक्षेआद्यमात्रेसतिआद्यवर्णोग्निरिस्यात्॥ अथैकस्यवर्णस्योन्मितीनांबहुत्वेसतिना
भ्योऽग्निनीभ्यःसमीकृतछेदगमानंतरमन्यवर्णोग्नितयःप्रसाध्याःएवंनानात्वेग्निनीकुट्टकविधेःसकाशाद्येगुणास्तेभाज्यतद्
जकवर्णमानेभवेतां॥ अथान्येग्नितीकुट्टकेक्रियमाणेभाजकशेषंयद्यनेकवर्णःसंतितदेदृक्तन्मानेप्रकल्पविलोमकोत्थापन
नःअन्यवर्णमानानिसाध्यानि॥ एवंकृतेपिनेदृग्मानंस्यान्नाभूयःकुट्टकारंभ्यवर्णःकार्यः॥ ततोतिमाद्यवर्णोनुत्थाप्यस्थापयेदितिसूत्रंस
बंधः॥ अयमर्थः॥ पूर्ववदुद्देशकालायानुसारंतुल्यपक्षसाधनानंतरंयदासमशोधनेविधीयतेतदाद्यवर्णमन्यपक्षाच्छोधयेत्॥ एवंयस
त्पक्षाद्याद्यवर्णःशोधितःसन्नूर्णनरूपाणिचयदितरपक्षाच्छोधयेत्॥ एवंपरस्परशोधनानंतरमन्यस्मिन्पक्षेआद्यभक्तेसत्याद्यवर्णाग्निः
त्तिःस्यात्॥ अग्नात्यालंन्यत्वंसमशोधनक्रमेणज्ञेयं॥ एवमाद्यवर्णेयत्नोछेदोभवति॥ साआद्यवर्णाग्नितिस्यात्॥ अथयद्येकस्यैववर्णस्य

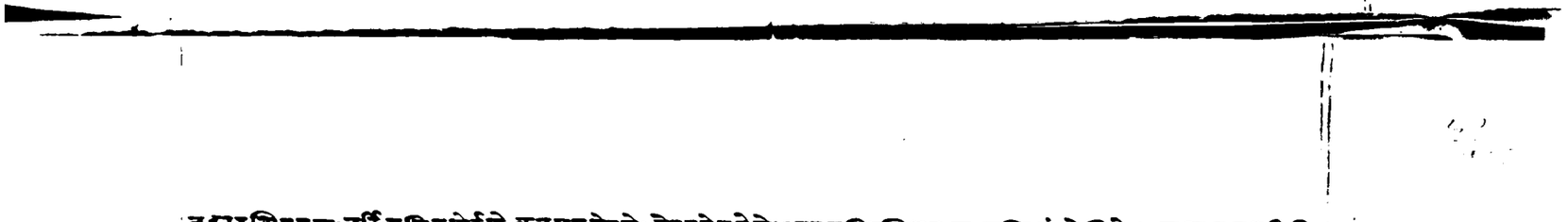

वर्गोद्धृग्नितयस्युःतर्हितासिद्ध्यर्थंयोःकृतसमछेदयोःछेदगमेकृतेशोधनाद्यविड्नितयःसाध्यास्तिस्रोग्नितेःसकाशात्कुट्टकविधिना
येगुणाद्यीसाध्येते॥ तेभाज्यभाजकवर्णमानेस्तः॥ गुणोहिभाज्यवर्णमानेलब्धिस्तुभाजकवर्णमितेत्यर्थः॥ अथतैर्मानैःपूर्ववर्णाग्नितीस्वस्ववर्णानु
त्थाप्यस्वछेदेनभागेहृतेपूर्ववर्णस्यमानंलभ्यते॥ अथाग्नितीनांकुट्टकेक्रियमाणेभाज्ये पृ[illegible]दिवर्णहृदभवतितर्हियेषामिष्टानिमानानिप्रक
ल्पतेस्तद्दर्णांस्तद्गुण्यरूपेषुक्षिपेत्॥ तथाहृतेःकुट्टकःकार्यस्तदुत्पन्नेगुणलब्धीपूर्ववद्भाज्यभाजकवर्णमानेकृत्वातेरुग्नितिस्ववर्णानु
त्थाप्ययेदेवमनेनविलोकितेनोत्थापनेनान्यवर्णमानानिसाध्यानि॥ तत्रहृतेपिपदिपूर्ववर्णाग्नितीतन्मितिर्लभ्यतेभिन्नेवामानमुत्सृष्यते॥ न
दापुनःकुट्टकविधिनागुणकमुत्पाद्यतेभाज्यवर्णमानेहृत्वातेनान्यवर्णमानेषुस्ववर्णमुत्थाप्यानेनप्रकारेणान्यमानानिसाधयेत्॥ अथहृ
त्यारभ्यमानाचार्यएवकरोति॥ तदनेकवर्णसमीकरणंबीजमितिस्थितंभवति॥ तेनाग्नितेरुत्था
पनेभज्यमानेवर्णेनाग्नितवर्णेगुणनीयस्तथासएवभज्यमानेरूपेगुणितःसन्ततूपेषुयोज्यः॥ एवंयोरूपराशिर्भवतिसएवपरमाधि
कोराशिस्तस्मिन्सर्वैक्याल्पःसंभवतीत्यर्थः॥ अत्रोपपत्तिः॥ तत्रप्रथमंप्रभवति॥ कथंयकथमथायंकुट्टकोनेकवर्णोगणकगणगुणाग्नी
वर्णमानेभवेतां॥ तदनुक्तिमितिवर्णव्यत्ययश्चेत्यत्रचेत्यमसिरूपवर्णकर्णनैःपूर्णकर्णः॥ १॥ व्यक्ताव्यक्तांतरोत्पन्नांतदनुपातात्फ
लंहितत्॥ आद्यमानोग्निनेतेमानंव्यक्तंभिन्नेभवेद्दृढं॥ २॥ तत्राद्यवर्णःछेदस्याहितीयादेर्भवाभाज्येता॥ क्षेपोरूपाणियोज्यस्तात्स्मात्कुरुःप्र
वर्तते॥ २॥ गुणकगुणितभाज्यःक्षेपयुक्छेदभक्तोभवति॥ निरवशेषःएकलब्धावयोगः॥ फलगुणितहरोवाभाज्यसाम्येप्रयातीत्यत्रच
फलगुणोस्तोहारभाज्यप्रमाणे॥ ३॥ अस्याभिप्रायस्तद्दृढानेकवर्णसमीकरणेतावदुद्देशकालापवर्त्तनेष्टयोःकल्पयोःकियदंतरमस्ती
तिज्ञात॥ समशोधनेकृतेयद्व्यक्तमानंतरंस्यात्तत्रोकवर्णैकवदनुपातेनप्रमाणीकृतआद्यवर्णःरूपांतरोपलक्षितस्यफलंयेदाभवतिसो
द्याद्यवर्णाग्नितिःस्यात्॥ एवंबहूत्थापनेपुनर्बह्वग्नितयोःभवंतितासर्वाःप्रत्यग्रव्यक्तस्थानीयास्युःस्वाद्यहीद्याःस्वल्पयोःपक्षयोःसं
भवति॥ एवंतयोरधिकियदंतरमस्तीत्यनपेक्षायातयोर्भिन्नाकलासमछेदीकरणेविनानेतरंसंभवतीतितयोःकृतसमछेदयोःछेद
गमःक्रीयतेछेदगमोपपत्तिस्त्वेकवर्णसमीकरणाव्यबीजमाणिक्याद्येकग्नित्युदाहरणप्रसंगेनप्रागेवोक्ता॥ एवमग्नित्योःसमशोध
नारंभोग्नितिस्यात्॥ तदेवयावत्तावन्मानं॥ परंतुतत्रभिन्नाकलातयोस्थापनेनसंभवति॥ अतःकुट्टकेनाग्नितत्वंसाध्यते॥ तथाचाग्नितया
द्याद्यवर्णःछेदद्वितीयवर्णेभाज्यस्तृतीयादिवर्णानामिक्षेपोथापितानांरूपेष्वेवावस्थितिः॥ तथारूपाणिचक्षेपस्तत्रोक्तवत्कुट्टकेनगुणाग्नी
साधितौतत्रयावल्लब्धिःसाभाज्यवर्णमानंगुणस्तद्धारवर्णमानं॥ मत्तोलब्धिगुणौभाज्यहाराभ्यामुपपन्नौ॥ अतएववर्णैकव्यत्ययोभव

ति॥एवंसत्याचार्येण॥तेभाज्यतद्धनंकर्णमानरूपत्वेननविपरीतंरूपंतंतहिलोमक्षेपापनमेव॥यतःदृढभाज्यहारयोर्व्यत्यासंकृत्वाकुट्टकंकृतेयादृर्वलब्धिश्चहारश्चगुणस्यातेयंगुणहरोभाज्याक्षुध्यतितदेवफलंभवति॥अतःफलगुणितोहरोभाज्यसमस्यात्॥एवंफलगुणितहररूपोनितेभाज्यमूलेचसतिगुणेलभ्यतइतिमनसिधृत्वेदमुक्तं॥तदनुक्तमिति॥वर्णव्यत्ययस्त्वभीप्सितः॥वर्णाकव्यत्ययोरावेयेयोर्भाज्यस्यहरतातथा॥हारस्यभाज्यतापूर्वादित्याचार्यैर्निरूपितं॥यतोभाज्यहरोदृढावितिलब्धिगुणाभ्यांकोनंतदंतर्गतंतेनविलोमोक्षापनंमतः॥२॥गुणलब्धिहतोभाज्यहारौक्षेपयुतौनिजौ॥हारभाज्यहृतोलब्धिगुणौस्यातामृणकंगतं॥३॥भाज्यहारौकृतौरूपैरवल्लासेनवसंज्ञयोः॥विलोमोक्षापनंतस्मादेतत्सर्वंसमंजसं॥अथप्रकृतोपयोग्यालापकृत्यमन्यूनैरित्यादेर्वासनोदाहरणमाह॥मणिक्यामलनीलेति॥पाट्यार्थः॥पूर्वंव्याख्यातएव॥अनानेकरूपाणामेवानेवर्णसंज्ञाःप्रकल्प्यतद्गुणरूपसंरक्षणेनचकृत्वास्वस्वरूपाणिचप्रक्षिप्यजातयोः स्वतएवसमशेषधनतुल्यपक्षयोः समशेषधान्यास्याः | या ५ का ८ नी १ रू २१ | अग्रायाः वर्णशेषधनंदत्वापक्षद्वयान्यन्यतश्चापनयनंहरतिसूत्रकर्मणेनसमशेषधनाज्ञाताया वत्तावदुन्मितिः | का १ नी या २ | या ७ का ९ नी ६ रू ६३ | रू २९ अ
र्भात्वोन्मितेकुट्टविधेरितिसूत्रकर्मणेकृत्वादियतेवांत्या॥एवंकुट्टकार्थंभाज्येहरक्षेपापेक्षयाभिन्नो | न्मितोभाज्यवर्णहृत्यंविपतितइति
कृतान्येषिभाज्येयरिसंतिवर्णाइति॥नीलकमानंव्यक्तंकल्पितमिदंरू १ अनेननीलकमुत्थाप्यतस्यव्यक्तत्वेसंपादितेरूपेषुप्रक्षिपेत्॥तथाकृतन्यासः | का १ | रू २९ | अथकुट्टकार्थंहरतक्षेपहरतिकृत्वान्यासः | का १ | रू १ | अत्रक्षेपतक्षेपलब्धं १ एवंकुट्टकेफलवल्ली २ उक्तवल्लिधिगुणो १ | अथक्षेपतक्षणलाभातिकृतेलब्धिगुणो १ | अन | योर्भाज्यगुणस्तद्भाज्यवर्णमानेनलब्धिर्हिभाजकवर्णमानं
जातंतथाचाभ्यांयोर्व्यक्तेनरूपस्तेनैव्यवस्थितिःस्यादेवंवर्णयोः कुट्टकेननीलकत्ववर्णमानेपीतकत्वंचभवति॥तथाकृतन्यासः
पी २ रू १ | तथावर्णाकेव्यत्यासेनजाते | पी १ रू १ | अथशून्येनपीतकमुत्थाप्यजातानिमाणिक्यादीनीलान्यनी १ । १ । १ नीलस्यतुव्यक्तमेव
पी २ रू १ | एकेनोत्थाप्यजातानि १ । १ । १ | द्वाभ्यांवा २ । १ । १ त्रिभिर्वा १ । १ । १ एवमुभयोः सर्वरत्नानिस्वस्वमौल्यैः संगुण्यसावदृढीक्रि
यंतेतावत्समधनेप्रतीयतएवाथपुनःपूर्वोक्तमेवोदाहरणांतरमाह॥एकोग्रवीदिति॥अत्राद्यप्रमाणंयावत्तावत्॥तथाहितीयधनप्रमा
णंकालकः एवंकृतेन्यासः या १ का १ अथोद्देशकालागुणासारंपरधनाच्छतमपास्यशतंपूर्वंधनेप्रक्षिप्यजातेया १ रू १०० अथपरधना
दाद्यंहिगुणमतोहिगुणेनपरधनेनाहृत्यस्वपनीतेषुपरधनेक्षिप्तेषु | या ० का २ रू २०० | अत्रसमशेषधनाज्ञाताया वत्तावदुन्मितिः | का २ | रू १०० |
अथमेकालपः अथपुनरायधनाद्द्राक्स्वपनीतेषुपरधनेक्षिप्तेषु | या १ का ० रू १०० | जातस्यन्यासः या १ रू १०० का २ रू १०० अथया | या १ | परः

रूपेणहृतिकारणंरायः षड्गुणपरसमरतिसमशेषधनायपक्षौ | या ५ का १ रू ६ | समशेषधनाज्ञाताया वत्तावदुन्मितिः का १ रू ७ अथस
मीकृतछेदगमाज्ञाताभ्यत्वेनयोरुन्मित्योरुक्तसमछेदयो | या ० का १ | छेदगमेपुनः समशेषधनायन्यासः | का १ रू ८० | भक्तेकु
वर्णसमीकरणवत्समशेषधनारूढंकालकमानं ७० अथमेकोराशिः॥अनेनोन्मितिर्ह्येषिकालकमुत्थाप्यस्वछे | का १ रू ७० | इदंविभ
ज्यजातोहितीयोराशिः ७० एवंराशिः ७० । ७० । एवंस्वकल्पितमुदाहरणंह्युक्त्वेदानीं बहुकल्पनयोदाहरणांतरमाह॥अश्वाःपंचेतिभो
सरवेयेषामताभिधनाभितेसमधनाःकथंजाताःतथाश्वादिमौल्यान्यपिसपदिवेदतिसंबंधः॥अथचतुर्णांधनान्याह॥अश्वारति॥चतु
र्णांवणिजांअश्वाःक्रमेणपंचगुणागमेगलभिनाइतितथाचतुर्णामश्वरायाभ्यश्वभष्टहृत्यावकाः॥तथाचतुर्णांबलीवर्दाःएषांमुनिम
हीनेनेंउसंख्याभासत्व॥एवमश्वादीनांचतुर्णांयावत्तावदादिमौल्यानिप्रकल्प्यतद्गुणितामश्वादिसंख्याविधायप्रक्षेपेणन्यासः एतानिप
रस्परंसमानीतिप्रथमहितीय | या ५ का २ नी ८ पी ५ | योः समशेषधनेनजाताज्ञाताया वत्तावदुन्मितिः | का ५ | नी ६ पी ६ आद्यहितीयतृतीययोसमशे
धनेरूपेतेपुनःजाताया वत्तावदु | या २ का ३ नी ५ पी २ | न्मितिः का ३ नी ५ पी २ एवंतृतीयचतुर्थयो | या २ | षिका ३ नी २ पी २ एवमेताभ्यांय ३ ति
रूपउन्मितयः परस्परंसमाइति | या ८ का ५ नी १३ पी ८ | प्रथमहितीययोः रुन्मित्योःरूपतसमछेदयोः छेदगमेसमशेषधनाज्ञाताकालकोन्मि
तिः नी २० पी १६ एवंहितीयतृतीययोरप्युक्तसमछेदयोः समशेषधनेनपुनर्जाताकालकोकाएतन्मितिः नी ८ पी ५ अथानयोर्हृयोरपिस
मशेषधनायसमछेदीकरणेप्राप्तेतिथोहरा काभ्यामपवर्तितास्ताभ्यामितिहृयोहरौत्रिरपवर्त्यसमछेदीकरणेरूपेतेसमशेषधनाज्ञातानी
रूकोन्मितिः | पी १६ रू १ | अत्रोत्थोन्मितोकुट्टविधौक्रियमाणेक्षेपाभावोधवायत्रक्षेपःशुध्येद्रूपादितत्तत्यादिनागुणाप्ती १० अथेष्टाद्
धृतस्वस्वहरे | णेत्यादीनाएकेनेष्टेनगुणाप्ती १ । १ एतयोर्भाज्यभाजकाभ्यामेथक्लब्धेदंतएववर्णमानेवर्णव्यत्ययेचरूपतेजातेपी
रूकनीलकयोर्मानेपीलो १ रू ० नीलो १ रू ० अथकालकमानेस्मिन्नी २० पी १६ नीलकंपीतकोस्वस्वमानेनोत्थाप्ययोगेरूपतेस्वस्वछेदेन
हृतेलब्धंकालकमानंका १६ अथपूर्वागतप्रथमयावत्तावदुन्मितावस्या | का २ नी पी | कालकादीनांस्वस्वमानेनोत्थाप्ययोगेरूपतेस्व
स्वछेदेनहृतेतेचलब्धंयावत्तावन्मानंया ८ एवंक्रमेणमानानीया ८ का | या ३ | ६ नी २ पी ४ एवंहिकनेष्टेन ५६ । २५ । १६ । ८ एवंप्र
थमादिधनानिस्वस्वमानेःसंगुण्यजातंसमधनं ८५ अथेकश्चिदुक्तंप्रसिद्धोदाहरणमाह॥त्रिभिःपारावताःपंचेति॥भोमहीपतेवे
देभिःइत्यंतदाप्यतेतार्हिविनोरार्थंद्रम्मरतेनपरावतादीनांज्ञातमानयेतिसंबंधः अथकेद्रम्मैः किमवाप्यतइत्याह॥त्रिभिरित्या
हि॥अथरूपकर्मणोन्मौल्यानांचन्यासः | मौल्यंअथमौल्यानांयावत्तावदाजीवादिसंज्ञांप्रकल्प्यज्ञातमितेःरूपैःसाकंस

अस्मात्सप्तगुणाद्विहृतिगुणाद्पूर्ववल्लब्धिरियं या २ रू २ शोधिता सती जातं द्वितीयराश्यवशेषं नी ७ या २ रू २ एतत्कल्पितद्वितीयवशेषसममितिसमशोधनाय न्यासः | या २ नी ७ रू २ | अत्रापि प्राग्वज्ज्ञाता यावद्भिर्मिति | नी ७ रू २ | अथ तृतीयराशिप्रमाणं पीतकः ? अस्मात्लवगुणाद्विहृतिगुणकल्पिता | या २ नी ७ रू २ | तृतीयलब्धिः शोधिता सती जाते | या २ नी ७ रू २ | अथ तृतीयराश्यवशेषजातं पी ४ या २ रू ४ एतत्तृतीयकल्पितशेषसममितिसमशोधनाय न्यासः | या २ पी ४ रू ४ | या २ नी ७ रू २ | अत्र जाता यावन्नावद्भिर्मिति | पी ४ रू २ | अथ प्रथमद्वितीययोस्तथाद्वितीयतृतीययोश्चान्मिश्रैः समछिन्नसमशोधनाज्जाते | कालकनीलकमाने | या ५ | नेन कालकोन्मितौ नीलकमुत्थाप्य जा | पी ४ रू २ | अथ नीलकोन्मितौ कुरङ्गकेन गुणाप्ती १ । ६ एतेनवर्णमानेवर्णक्यत्ययंचकृत्वान्यासः | को ६ रू १ पी | ला ६ रू ६ नी | अत्रात्यनीलकमा | एतेपूर्ववद्वर्णमाने कृत्वाजातमभिन्नं कालकमानं | को ५ रू १ | ता | नी ६ रू २ | द्रङ्मिन्नमुत्पन्नमिति हृत्वापुनः कुरङ्गकेन गुणाप्ती १ । ६ | ला ५ | थमेपावन्नावद्भिन्नाबुत्थापितायांस्वेछेदेनहृतायांचजातंयावन्नावमानं या २ रू २ | अथ द्वितीयकुरङ्गकजातेननीलकमानेननी ५ रू २ | एतेपूर्ववद्वर्णमानेकृतेजातेनीलकमानमभिन्नंपतन्नापितमानमिदं को ५ रू १ द्वितीयकुरङ्गकजा | को ५ रू १ | ला ६ रू ६ | तेननीलकमानेननी ५ रू २ | उत्थापितंसत्पीतकमानं | नेचलो २ रू २ एवंक्रमेणवर्णमानानि | हृ १५ रू १ या | ह २३ रू २ का | ह ३५ रू ३ नी | अत्रप्रथमंयावन्नावन्मानंशून्येनोत्थापितंसत्जातंसमशोधनायमानं | एतत्प्रथमंमानंशून्यतोन्यानिरूपोनराणि | न्यासः | अथोदाहरणमाह | एकाग्रो द्विहृतः कस्या | ह ३५ रू २८ का | दितिस्पष्टं | अन्याव्यक्तराशीर्मानेया | अयंद्विहृतः समएकाग्रस्तत्कलंचेद्विहृ | तमेकाग्रमितिफलप्रमाणं कालकः का १ अयंद्विगुणत्र्यग्रयुतः का २ रू १ एतद्गुणोहरोग्रयुतत्वात्तत्समोभवतीतिपक्षयोर्न्यासः | या १ का १ रू १ | या ३ का २ रू ३ | अत्रसमशोधनादागतयावन्नावन्मानेकुरङ्गकानपक्षत्वाच्छेदस्यकः तथाकृतेजातेकः २ रू १ अस्मिन्नेवज्ञालापोघटते ॥ एकाग्रोद्विहृतः कः स्यादिति ॥ अथायंत्रिसमुद्भूतोद्विकाग्रः फलंचद्विकाग्रंतिलकंनीलकः कल्पितानि १ रू २ अयंत्रिगुणः सन्रूपद्वययुतोजातः नी ६ रू ८ अयंपूर्वकालकेनसमइतिसमशोधनायन्यासः | का १ नी ६ रू ८ | ला ३ नी ६ रू ३ | अत्रसमीकरणादागतंकालकोन्मानेभिन्नो | नी ६ रू ५ | का १ | तं पी ६ रू ८ अनेनकालकमुत्थाप्य का १ रू ३ जातं | द्रङ्मिन्नंकर्तुंकुरङ्गकेनगुणाप्ती १ । ८ एतेवर्णमानेकृतेलालकमभिन्नंजा | पी १६ रू १ ॥ अत्रालापद्वयंघटते ॥ पुनरयंपंचभक्तस्त्र्यग्रलकंलोहितकः कल्पितः को ५ रू १ अयंपंचगुणोरूपत्रययुतोजातः को २५ | पी १६ रू १ ॥ समीकरणादागतं को २५ रू १ एतद्भिन्नंकर्तुंकुरङ्गकेनगु | रू १८ अयंपूर्वगतेननीलकमानेनसमइतिपक्षयोन्यासः | पी १६ को २५ रू १५ | पी ० ला २१ रू १८ | को २५ रू १ ॥

णाप्ती १ । ६ एतेऽव्यक्तवर्णमानेकृतेजातमभिन्नंहृ २५ रू १ अनेनपीतकमुत्थाप्यजातंहृ १०० रू १ अयंपूर्वेनोत्थापितोजातोराशिः १ । १०० अस्मिन्नुद्देशकालाप्यानुसारेणकाग्रोद्विहृतइत्यादिवल्लब्धंतिलकमानि १ । १ । ८ एतेषांत्रयाणामभवंति ॥ अथराशिद्व्यादिकल्पनयापुनरुद्देशकमाह ॥ कोराशीति ॥ भोगगणकत्वंचेद्द्व्यकुरङ्गकेद्विकुंजरघटसंघटसिंहोसितहिकोराशीतद्वदेतिसंबंधः ॥ कुरङ्गकेवेतीतिकुरङ्गकेद्वी | र्द्व्यंनश्वासोकुरङ्गकेवेरीचद्व्यंकुरङ्गकेवेरीसएवकुंजरोहस्तीस्यात्तेघटः कुंभस्तंलंतत्रासमंतात्संघटः आधातस्तेनसिंहइवसिंहोसीति ॥ त्रिस्व | ज्योतिः त्रयस्त्रिस्तनकोतारारातीकुरङ्गकपदविरपीकुंजरसंधातमतिमद् ॥ मेउरगणकुमत्तमातंगचउगंउलखंउनकरदंउचपेटाघातेसि | हवसिंहोसीतिभावः ॥ अथतोकाद्वित्याह ॥ पंचषट्कैति ॥ तोराशीपंचषट्कैर्विहृतावेकद्विकाग्रौस्यातां ॥ अथतत्तोरेनज्ञात्वाग्रयोरंतरंसुहृतेस | तद्व्यग्रंस्यात् ॥ तथाग्रयोर्युतिः नवहृतासापंचाग्रास्यात् ॥ तथाग्रयोर्घातः परस्परगुणनविधिःसप्तहृतः षडग्रः स्यात् ॥ तोराशिषट्काष्ट | काभ्यांविनाकोनहृतेतिप्रश्नार्थः ॥ अथानयथापंचषट्कैर्विहृतावेकद्विकाग्रौस्यातां ॥ तथाकल्पितोराशीथा ५ रू १ या ६ रू २ अथानयोरं | तरमिदंया रू १ त्रिहृतंद्व्यग्रमितिलकंकालकः का १ अथपूर्ववत्त्रिगुणःस्वाग्रयुतोजातः का ३ रू १ अयमेतत्तेनसमइतिसमशोधनाय | न्यासः | या १ का ० रू १ | समशोधनादागतंयावन्नावन्मानेका ० रू १ अनेनकल्पितोराशीउत्थाप्यजातोथा ५ रू ६ या ८ रू ८ अत्रालापद्वयंसंभ | वति ॥ या १ का ० रू २ | अथानयोर्युतिः या ११ रू ८ असोनवहृतापंचाग्रेतिलकंनीलकः नी ९ अयंनवगुणोरूपपंचकयुतश्चसन्राशिस | मोभवतीतिसमशोधनायपक्षयोर्न्यासः | या १ नी ९ रू ५ | समशोधनाज्जातंत्रिभिरपवर्त्यजातं | नी ३ रू १ | अत्रत्रिभिरपवर्त्य | नी ३ रू १ | अ | त्रकुरङ्गकेनगुणाप्ती १ । ० एतेवर्णमानेकृत्वा | वर्णव्यत्ययंचकृत्वान्यासः | पी १ रू १ | अ | पी ३ | थपीतकमानेनमानेनपी | या ० रू १ | पु | नरेतोया ० रू ६ या ८ रू ८ उत्थाप्यजातंपी ४ रू ८ पी ४ रू ८ अत्रालापद्वयंघटते ॥ | नी ९ रू ५ | अथघातःसप्तहृतः षडग्रस्त्यक्त्वाव्यक्तवर्गत्व | महतीक्रियाप्रसरतीतिप्रथमराशिमेकेनोत्थाप्यमक्तएवसप्तहृतः ५ । १ द्वितीयस्तथावस्थितएवस्थितःएवंतयोर्घातः या ३५ रू १० ८ सप्त | तहृतोजातः पी १ रू २ अयंसप्तहृतः षडग्रस्तिलकंलोहितकः को १ अयंसप्तगुणोग्रयुतः सप्ततष्टेनघातेनसमइतिसमशोधनायन्यासः ॥ | पी १ को १ रू २ | समशोधनाज्जातंको १ रू १ रद्मभिन्नंकर्तुंकुरङ्गकेनगुणाप्ती २ । ६ एतेनवर्णमानेकृत्वासंपीतकथमानेहृ १ रू ६ अनेनहृ | पी ० को १ रू ६ | तीयराशिरयं पी १ रू ६ | उत्थापितोजातः ह १ । ८ रू ३ । ८ अथसप्तनष्टस्यपूर्वराशेःसप्तेवहरआसीदतःसप्तगुणःस्व | रूपयुतःसन्जातःप्रथमराशिः ह १ । ५ रू ५ । एवंराशीह १ । ८ रू ३ । ६ । १ । ५ रू ५ ॥ ॥ अथोदाहरणांतरमाह ॥ सप्तभिर्नवभिश्चैव सुसप्तभिरिताभक्तः तथा ॥ यद्ग्रेभ्यंफलैस्याद्भ्यंसप्तघ्नंतेर्मितंस्यात्सकोराशिरितिउदाहरणालापह

यार्थः॥अत्रालापस्येवहरत्वाछेषयोः फलयोर्योगदर्शनाच्चक्रियालाघवदर्शनार्थंगुणयोगोगुणः कल्पितः सोयं २६ अथात्रराशिप्रमाणं
या ८ तथालब्धिप्रमाणंका ८ अनेनगुणितंहरंगुणगुणिताज्ज्येरवास्येषंजायते॥यतःफलगुणितहरोभाज्यसाम्यंप्रयातीत्यस्माभिःपू
र्वमेवोक्तं॥तथाहृतेजातंशेषंया १६ का २ एतल्लब्धिभूतकालकयुतंया १६ का २९ इदंरूपषष्ठिघ्नंत्यासमभक्तिसमशोधनंयन्यासः या ० का
२९ रू० समशोधनाज्जातं यावत्तावदुन्मितिः का २९ रू २६ अत्रकुट्टकविधिनागुणाप्ती ९ । २७ एतेवर्णमानेक्रियाः १६ लापावत्तावन्मानं ना २९
० रू २६ रू २७ अनेनकल्पितराशिमुत्थाप्यततः शून्येनाप्युत्थाप्यजातोराशिः २७ अथोदाहरणांतरमाह॥कल्पिसप्तनवक्षुरतिस्पष्टं॥
अत्रगुणकः १ । १ । २ पूर्ववद्गुणेक्ष्यगुणकः कल्पितः १९ अथात्रराशेर्मानंया ८ तथालब्धिप्रमाणंका ८ हरश्च १० अथहरगुणितालब्धिगु
णगुणिताज्ज्याहिंशेध्यशेषंया ८ का १० अथप्रथमालापेहितीयालापस्यांतभूतत्वादिदमेवाग्रैक्यं॥इदमेकादशसमितिसमशोधना
न्यासः या ११ का १० रू १ समशोधनादासंभिन्नं का १० रू १ एतदभिन्नंकुर्वेकुट्टकेनगुणाप्ती ९ । १९ एतेवर्णमानेरूपाक्षिप्तावत्तावन्मा
ना या ० का ० रू १ नेयाः १ रू १९ अयमेव या १९ राशिः॥अथोदाहरणांतरमाह॥ ॥कल्पयोविंशतिक्षुरइति॥अत्रषष्ट्या
दीयेति॥हारदृग्ज्ञेयं॥अथायेभ्यापेक्षयाहरस्यन्यूनत्वाल्लिप्तायानप्रसरत्यतःस्वयुक्त्यैवयथास्वस्वहारात्शेषंन्यूनंस्यान्नथाकार्यं
तथादृग्ज्ञेषयोगमेन॥१०० स्वछेदाहिभाज्यजातेशेषं ० ७ अथात्रराशेर्मानंया ८ अयंत्रयोविंशतिगुणोजातः या २३
अयंषष्टिहृतरतिलब्धंकालकः का ८ अयंषष्टिगुणः सन्पूर्वागतशेषसहितोजातः या ० का ६२ रू ८ । त्रयोविंशतिगुणनयावत्ता
वन्मा या २३ का ० रू ८ तिहृतरतिर्नीलकः नी ० अ
यमशीतिगुणः स्वाग्रयुतोराशिःसमरतिपक्षे या २३ योन्यासः या ० नी ८० रू ६२ समशोधनात्पुनर्जातः यावत्तावदुन्मितिः नी ८० रू ६२
अथप्रथमद्वितीययोरुन्मितोः कृतसमछेदयोः छेदगमेशोध या २३ नी ० रू ० नेचलतेजाते नी ८० रू २७ एतद्दृग्ज्ञात्यापवर्तितेनी १
रू १ अनेनयावत्तावदुन्मिता वल्या का ८ रू ६२ उत्थापितायोजातेभि
न्नंमानं नी २३ रू २ एतदभिन्नंकर्तुंकुट्टकेमगुणाप्ती १ । २० । १० एतेवर्णमानेरूपक्षेपचविधायजातोराशिः लो २० रू १०
अथवा या २३ रातेस्वछेदाविभज्यशेषं १० । १० उक्तवद्राशिः लो २० रू १० अस्मिन्मूल्येनोत्थापिते सर्वंआलापाः संभवति॥अथप
ष्टक्षिप्तबीजक्रियायोदाहरणमाह॥कःपंचगुणितरूपेति॥अत्रराशिः या १ एषः पंचगुणितः स्त्रियोदशाहतो लब्धंकालकः का १ अयं
राशियुतःसन्त्रिंशत्समरतिप्रकारेणसमीकरणेनयुज्यतेक्रियायायावन्नावन्मानेत्यनेनाधारत्वात्॥अथतदेवाह॥ततःस्यंक्रियेति॥ततस्मात्का

रणादियंक्रियानिराधारास्यात्यतोत्रगुणकोहरोनोपलभ्यते॥अयमर्थः कः पंचगुणितोराशिरित्यत्रयोलब्धप्रमाणंकालकः कल्प्यते
सहरेणगुणितोविधेयस्तथात्रप्रकृतेपंचभितोगुणएवास्तित्यहरत्वाभावाद्यैक्रियायाविछिन्नेनिराधारेयुक्ते॥अथात्रसंमतिमाह॥निरा
धारेति॥यत्रक्रियानिराधाराअथवानियताधारिकाभवेत्॥तत्रतांक्रियांयोजनयोजयेत्॥उद्देशकाधारंक्रियायाः प्रकृतिस्तमाधारंमतिम
त्यक्रियांयोजनयोजयेत्॥यत्रचनियताधारस्यात्तत्रापिक्रियानप्रयोक्तव्या॥स्वयुक्त्यायथाकथंचित्समीकरणेनार्थसिद्धिःकार्येत्यर्थः॥
अथतत्रकारणमाह॥कथमिति॥अत्रोभयत्रमाक्रियाः॥कथंवाप्रवर्ततेअत्रक्रियायाअप्रकृतिरेवपरंपुनःप्रयोजयेदितियत्पूर्वमुक्तंत
द्भावबोधार्थमित्यर्थः॥एवंप्रकृतेस्तुहरतुल्यराशेप्रकल्प्यते सतिजातंया ८ अयंपंचगुणः ४० अस्मिन्त्रयोदशाभिते फलं ३ अथा
नुपातः यदिराशिफलयेनानेन १ इदंफलं ३ तर्हिभिन्नाकिमितिअत्रफलं ८ अस्मिन्त्रिघ्नाः सकाशाछोधिते शेषं २२ अयमेवरा
शिः अयंपंचगुणः ११० त्रयोदशाहृतः ११ इदमेवलब्धंराशिनासमछिदायुतं १९ त्रयोहतसज्जातात्रिंशत् २० शेषमतुल्यमेवस्यान्ये
ष ॥अथान्यदुक्तंनियताधारक्रियोदाहरणमाह॥षडश्वाइतिक्रांति॥तेषांवर्णजोकः क्रियोविक्रयश्चकथंनहृद्यइति॥अथतेकइत्याह॥
षडश्वेतिषडश्वाःतथासमार्धेनसममौल्येनफलानिक्रीत्वापण्येविक्रीयंतेतेचपुनःप्रत्येकंपंचभिःपणैःविक्रीयसमंपणाजातास्तो
नमित्यर्थः॥एवमत्रकयप्रमाणंया तथात्रविक्रयराशेदशाधिकरातसंख्यःकल्पितः रू १० अथक्रयःषड्गुणोविक्रयेणहृतःफलं
कालकः ततःफलगुणंहरंभाज्याद्यास्यशेषंया का १० ततःपंचगुणंलब्धियुतंसज्जाताःप्रथमस्यपणायाः का ५ एवंद्वितीयत
तीययोरपिपणानयनेलब्धप्रमाणेननीलकपीतकाःपुत्यर्थौक्रियानप्रसरतिअतस्तयोःफलानयनार्थंमनुपातो॥यद्दिषंणाःकाल
कःफलंतदाएषांकिमिति॥तथायद्दिषंणाःकालकस्तदाशतस्यकिमितित्रैराशिकेन या ८ का १८ रू ५ । १०० उभयत्रफलेछे । ५० हृ
ताभ्यांपवर्तितेरू २ अथद्वितीयधनानयनार्थंक्रयोष्टगुणितः या ८ विक्रयेण १० हृतः फलंकालकः का ४ एतद्गुणितंहरंभाज्याद्यास्य
शेषंया २४ का ४० पंचगुणेया १२० का २०० फलेनरूयुतंसज्जाताद्वितीयस्यपणाः या १२० का २०० एवंतृतीयधननपनार्थंपुनः
क्रययाअयंत्रातंगुणः या ३० विक्रयेणहृतःफलंकालकः ३ एतद्गुणितंहरंभाज्याद्यास्यशेषंया १०० का ५५० पंचगुणे या ५०० का २७५० फलेनयुतःसन्ज्जाताःस्तृतीयस्यपणाया ५०० का ३०५० दशभिरपवर्त्यया ५० का ३०५ एतेसर्वेसमाइति
प्रथमद्वितीययोःद्वितीयतृतीयोःसमछेदीकृत्यछेदगमेसमशोधनेनजाताया वत्तावदुन्मितिः रूभयत्रतुल्येचका ५ ० अ
नकुट्टकेक्रियमाणेक्षेपाभावेगुणलब्धिशून्यमितएव॥एतेभाज्यभाजकवर्णमानेरूपक्षेपाया वत्तावन्मानं ५० । १ । रू ० एतेनोत्थाप्यजातो

राशिः ५२२ द्विकेन १०४४ अयमेवक्रयः विक्रयश्च व्यक्तएव रू० ० अत्रालापक्रमोयथाक्रयः ५२२ षड्गुणो विक्रयेण १० ० हृतोलब्धं २२ शे
षं १०४ एवंत्रयाणामपिलब्धानि २२।३९।१११ शेषाणि ५०० १०२।१०० पंचगुणानि ५२०।५२०।५२० स्वस्वलब्धयुतानिजातःसमपणः
५२२ अथप्रागुक्तपरिभाषार्थं प्रकटयति॥ इदमेवेति स्पष्टंपूर्वव्याख्यातंच॥ दैवज्ञानराजालकविगणकाचार्यसूर्याभिधानप्रोक्ते सद्बी
जभाष्येऽजनबुधजनानंदसंदोहहेतौ॥ सम्यक्सूर्यप्रकाशेपटुबहुहृद्यधीतविधंसदक्षेसधःप्राप्तिविधिवदतिमुदेनेकवर्ण
स्यबीजं॥ ॥ श्री ॥ चरणस्मरणंयस्यविघ्नोत्तारणकारणं॥ तंवारणमुखंवंदेदैत्यदारणदारणं॥ १॥ एवमनन्यविकल्प्यनाभि
तिगहनमनेकवर्णसमीकरणंनामकबीजंव्याचष्टेदानीं प्राक्॥ निरूपितवर्गप्रकृतिप्रयासप्रेयोजनेयोजयन्मध्यमाहरणभेदसंज्ञं
बीजंनिरूपयन्सूत्रंतत्पादकंसूत्रसंदर्भशालिभुवनराद्दारररेभाद्॥ वर्गाद्यैरिति सार्द्धसूत्रद्वयेन॥ तुल्यशुद्धे॥ रूपाद्यैश्चदुर्गाद्यैश्चो
पस्यात्तद्वैरूप्यसंशोधनबहुमूलंग्राह्यंतुल्यशुद्धौसमशोधनेसतियद्यवशेषमव्यक्तवर्गार्द्धंस्यात्तथामध्यमाहरणोक्तवन्मूलं
ग्राह्यं॥ एवमेकपक्षमूलंशुद्धौद्वितीयपक्षमूलार्थमाह॥ वर्गप्रकृत्येति॥ अथपरपक्षमूलं॥ द्वितीयपक्षमूलंवर्गप्रकृत्यानेयं॥ दुस्त्वज्ये
यकल्पनयासाध्यमित्यर्थः॥ एवंतयोः पक्षमूलयोः पुनः समशोधनेनमानंलभ्यतेनत्ववंतदसंगतमिवभाति॥ यतएकपक्षमूलं
व्यक्तंइत्याद्वितीयंवर्गप्रकृत्यानीतमनयोर्भिन्नविषयोत्तत्कथंफलसाम्यमितिचेन्न॥ यद्यपिभिन्नप्रकारविषयंतथापिमूलो
विशेषात्॥ अस्यचयेनकेनाप्युपायेनतुल्योभयपक्षसाधनमेवतात्पर्यवधारणात्॥ अथवर्गप्रकृत्यापिद्वितीयंमूलासंभवेद्वि
शेषमाह॥ वर्गप्रकृत्येति॥ अथचेद्वर्गप्रकृत्याविषयोनस्यात्तदातं॥ परंपक्षंअन्यवर्णस्यरूपेसमंकृत्वामानेसाध्ये॥ एवमन्या
मितिरूपप्रकृत्यासाध्या॥ अयमर्थः॥ अव्यक्तरीत्याप्रथममूलेसिद्धेसतिद्वितीयपक्षमूलंयदिवर्गप्रकृत्यासनेत्स्यद्धितर्हिभा
वपक्षस्यमूलंनयावंतद्वर्णसमजातीयंरूपंद्वितीयपक्षेयोज्यं॥ एवंयथावर्गप्रकृत्याविषयस्यात्तथाकधीभिःकल्पना॥ कुशलै
र्बहुधाबहुप्रकारैर्विचिंत्यं॥ योज्यमित्यर्थः॥ नन्विदंकेवलंबुध्यैवचेज्ज्ञायतेतर्हिकिमव्यक्तगणितचरत्नायव्यर्थप्रयासेनेत्यत्रो
च्यते॥ बीजमितिरिति॥ हीतिनिश्चयेनाधेविबुधैः यन्मिजाबुद्धिर्विस्तारितासेवबीजगणिताह्वयतामेपेतेतिसंबंधः॥ भा
वोत्रैरूपगुणत्वतुर्यवर्गादिभिन्नतुकेवलंबुध्यैरेवबीजगणिताद्युपपन्नत्वमनुपपन्नमित्याशंक्याह॥ विविधेति॥ विधावर्णायाव
त्तावद्रूपैर्व्यक्तास्तेसहायायस्याःसातथा॥ यथारूपप्रकाशेमद्बुजनवतिनैलाद्याःसहायाभवंति॥ तथेहात्रबुध्येवर्णानांसहा
यत्वमित्यर्थः॥ पुनः किंभूतामतिः॥ बीजेआदिकरणंबुद्ध्यतिरेकेणनकोपिपदार्थोज्ञातंशक्यतइत्यर्थः॥ ननुयद्यानाबुद्धे

वबीजमभ्रतार्हितेः किंपार्थक्येनविस्तारिकृतइत्याशंक्याह मदंति॥ कस्मैप्रयोजनाय॥ मंदायबोधविधये॥ मंदाजडमतयस्तेषाम
बोधोज्ञानंतस्यविधिःसंपादनंतदर्थमित्यर्थः॥ अत्राद्यविबुधानामतिशयंवर्णयति॥ किंभूतैर्विबुधैः गणकतामरसोभुवः॥
गणकाएवतामरसानिकमलानितेषांभुवंतःसूर्यइव॥ अत्रगणकशब्देनगणकाननेविवक्षितं॥ तेचविस्तृतज्योतिःशास्त्रविचक्ष
णकानांडुस्तरितत्संशयमोहांधकारपरिस्कानाननकमलकोचविकाशेविबुधः सहस्रकिरणइवेतिभावः॥ अत्राद्यैः सूत्रव्या
ख्यानमाचार्यएवंकरोति॥ यत्रपक्षयोः समशोधनेकृतेरूपादिसर्वंस्पष्टं॥ अत्रोक्तमर्थंछात्रावबोधार्थंपुनरनुवदति॥ एकस्यपक्ष
स्यपरेगृहीतेसतीद्वितीयपक्षेयद्विरूपयुक्तंव्यक्तवर्गस्यात्तत्सएवप्रकृतिर्ज्ञेया॥ अव्यक्तवर्गप्रकृतिंप्रकल्प्यरूपंचक्षेपंकृत्वाव
नकल्पितोभ्रतस्यमानमित्यर्थः॥ अत्रोपपत्तिः॥ मध्यमाहरणवत्साधितयोस्तत्योर्भयपक्षयोः समशोधनेकृतेसति॥ यद्यवशेषम
व्यक्तवर्गार्द्धंस्यात्तर्हिप्रथमपक्षमूलमव्यक्तवर्गार्द्धियदावशेषं॥ पक्षौतदैक्यनिहत्येत्यादिनाभानीयंयतएकवर्णकेवलाव्यक्त
स्यैवसमशोधनयोग्यत्वमितिपूर्वमयोक्तं॥ अतएवास्यप्रकरणस्यमध्यमाहरणभेदसंज्ञत्वं॥ एवंप्रथमपक्षमूलेगृहीतेतेनैवप्रका
रेणद्वितीयपक्षमूलासंभवेतिद्वितीयपक्षस्तत्कस्यचिद्दिष्टवर्गेणगुणितोव्यक्तवर्गोस्ति॥ सयस्येष्टवर्गेणगुणितस्तदैवरूपसंपदं॥
तस्यवर्गोरूपवर्गोभवति॥ तस्माव्यक्तवर्गेणगुणगणनेप्राप्तेव्यक्तेवर्गस्यगुणकत्वंदृष्टं॥ अथप्रकृतिरितिगुणकारपर्यायएवातः
कारणाद्व्यक्तवर्गमेवप्रकृतिंप्रकल्प्यरूपेद्विरूपंदत्तंतस्यवर्गःप्रकृत्याक्षुण्ण इतिसूत्रकर्मणावर्गप्रकृतिः॥ एवंसंभवत्यतउक्तमेव
स्यपक्षस्यपरेगृहीतइत्यादि॥ वर्गप्रकृत्याप्रथमंज्येष्ठमूलंसाधितंतदेवद्वितीयपक्षमूलं॥ तस्यचोपपक्षमूलेनसमीकरणमुक्तं
नैवेत्यतउक्तंज्येष्ठकनिष्ठयोः प्रथमपक्षपदेनतुल्यमिति॥ एवंतत्रसमशोधनेकृतेशेषाव्यक्तोनोहरेद्रूपशेषंव्यक्तंमानंजायतेत
करारोरिति॥ सूत्रकर्मापरागतंतत्प्रथममवर्णमानमेवसुकंप्रथमवर्णमितिःप्रसाध्यते॥ अथपूर्वकल्पितोयद्रूपस्तदुपलक्ष
तंयत्कनिष्ठपदंतदेवप्रकृतिवर्णमानंकल्पितंभवति॥ मानेह्यापियव्यक्तमेवविहितेसुकत्वादतउक्तंरूपंभवेत्प्रकृतिवर्णमिति
रितिसर्वमुपपन्नं॥ अथैतद्विषयीभूतमुदाहरणमाह॥ कोराशिर्हिगुणइति॥ भोबीजगणितज्ञकोराशिर्हिगुणः षड्भिः राशिवर्गैः
समन्वितःसन्मूलदोजायतेसंनिगद्यतामिति॥ अत्राव्यक्तराशेर्मानंयावत्॥ अयंहिगुणः सन्षड्भिः राशिवर्गैः समन्वितोजाताः या द

या० एषवर्गप्रकृतिकालवर्गेण समीकरणायन्यासः यं | याव १ या २ काव ० | समीकरणात्पक्षशोधयावृ १ या २ | अथाव्यक्तवर्गादियदावर्ग
मिति सूत्रक्रमेणपक्षावि १ष्टैः पंक्तिः संगुण्यरूपं | याव ० या ० का १ | चप्रक्षिप्यपुनः जातौ | काव १ पक्षौ | याव १६ या १२ रू १ | अथ
प्रथमेभ्यः अदायपदानी मिप्रथमपक्षमूलंया ४ रू १ अथद्वितीयपक्षस्यास्य काव १ रू १ वर्गप्रकृत्या १ | काव १ रू १ | लेया १ इतघथा
॥ अथव्यक्तवर्ग प्रकृतिः कल्पितेति सूत्रसमीकरणात्प्रथमाव्यक्तवर्गप्रकृतिप्रकल्प्यन्यासः प्रकृतिः १ रूक्षं १ रूस्वं २ अस्यवर्ग १ प्रकृत्याक्षुण्णजातः २
अयंस्वरूपयुक्तोजातोमूलपदः २ अस्यमूलंज्येष्ठमूलमितिन्यासः का २ ज्ये १ क्षे १ प्र १ अथवाकनिष्ठं २ ज्येष्ठ १ अथज्येष्ठंतयोः प्रथ
मपक्षपदेनतुल्यमित्यादीनाज्येष्ठं २ अस्यप्रथमपदेनसाकंसमशोधनायन्यासः | या १ रू १ | इष्टवल्लुध्यंयावत्तावन्मानं १ एतत्तद्भ्या
मपवर्त्यन्यासः १ अयमेवराशिः अथवा २ अत्रराशिः ३ अयंद्वितीयः ३ अथवाराशिः | वर्गेयं ९ अयंषड्गुणः २४ द्वितीयराशिनायु
तः ७ रविभक्तोमूलदर्शनमूलं २ अथवाराशिः ८ अस्यवर्गेयं ६४ षड्गुणः १९२ अयंद्वितीयराशिः २५ नायुतो १०० अथराशिद्वयाकल्पनयो
रणराश्योर्योगइतिराश्योर्योगइतिराश्योर्योगश्चधनेनक्षिप्तासतीति ॥ द्विघ्नेनयोगेनतुल्याभवति ॥ तोवुध्यतामि
तिप्रश्नार्थः ॥ अत्राक्षरयानिर्वाहानुसारमेकआलापोयथाघटतेतथाकल्पितोराशिर्याव १ का १ याव १ का १ अनयोर्योगइतिधनेनयुतोजातो
याव ८ याव १ ३ यंद्विघ्नेनधनयोगेनसमेतिकल्पितराश्योधनेजातोतत्रप्रथमस्यया १ काभा ३ यावयाभा ३ आघ १ द्वितीयस्ययाघ १ या
वत्काभा ३ काघ १ अत्रद्वितीयधनेभावितयोस्तुल्यत्वाद्योगप्राप्तेधनर्णयोरंतरमेवयोगइतिभावितस्यतोजातोमेप्रथमः याघ १ कावणा
भा ३ द्वितीयघनः आघ १ कावयाभा ३ अथप्रथमद्वितीयधनयोर्योगेद्विघ्नोजातः याघ १ कावयाभा ३ अथप्रथमप्रकृतियोगेनसमप्रकृतिसंशो
धनायन्यासः याघ ८ याव १ कावयाभा ० | अत्रसमशोधनात्पक्षशोधंयाघ १ याघ १ अथपक्षशोधंयावत्तावत्स्वपवर्त्यमूलार्थरूपयोगं
चकृत्वान्यासः याघ १ याव ० कावयाभा ३ | याव १ या ० रू १ अथव्यक्तवर्गादित्यादिप्रथमपक्षमूलंया २ रू १ अथद्वितीयपक्षस्यास्यकाव २ रू १
वर्गप्रकृत्यामूलंयथा ॥ अत्रकालकवर्गेयंकाव १ २ कल्पितप्रकृतिःतथा २ इष्टं १ रूस्वं २ अस्यवर्गः १ प्रकृत्याहतयाया १ क्षुण्णस्वरू
तोजातोवर्गः ४ अस्यमूलंज्येष्ठपदं ३ इतिन्यासः प्र १ रू २ ज्ये १ क्षे १ अथज्येष्ठमूलस्यप्रथमपक्षमूलेनसमीकरणायन्यासः | या १ रू १
अत्रासंयावत्तावन्मानं १ अथपूर्वकनिष्ठमूलमेवकालकमानंएवमानेया १ का २ आभ्यांकल्पितोराशीउत्थाप्यजातोराशी ५ अथवाकनिष्ठं
अस्यवर्गः १ प्रकृ १ क्षे १ मूलं १ ज्येष्ठमूलेनसमीकरणार्थंन्यासोयं या २ रू १ समशो धनाद्राशे १ यावत्तावन्मानं १ का २ अनेन
पूर्वकल्पितानुत्थाप्यजातौ १ ६ ॥ अथसंभवदभिप्रायेणविशेषांतरंदर्शयन् | या | सार्द्धेनेनसूत्रमाह ॥ द्वितीयपक्षइति ॥ द्वितीयपक्षसंभवे

सतीत्यादिवर्त्यमन्यपदेत्याज्येष्ठमूलवर्गेणअथ ॥ राशयोपवर्तनादेत्यधिनेभवतः स्वदाकनिष्ठेनज्येष्ठंगुणंहृत्वात्प्रकनिष्ठहृतेज्येष्ठपदंज्ये
ष्ठमित्यादिसूत्रार्थः ॥ अत्रोपपत्तिः ॥ द्वितीयपक्षेवर्णवर्गावर्गादिषूत्पन्नेषुसत्सुसतामव्यक्तपक्षाणांयोयोयमादावर्णस्यवर्गवर्गात्प्रकृतिर्जनभवति ॥
यतःप्रकृतिस्तत्वर्णवर्गोनिक्षाभवत्यतोवर्गवर्गस्यवर्गेणापवर्तेकृतेवर्गएवावशिष्यते ॥ सैवप्रकृतिर्भवितुमर्हति ॥ एवंवर्गवर्गादिपवर्तितप्रकृतेः
सकाशात्पज्जातज्येष्ठपदंतदपवर्तितप्रत्युत्पन्नज्येष्ठमूलापेक्षयाऽल्पगुणन्यूनंभवतमतोऽल्पगुणविधीयते ॥ अथवात्रद्वितीयपक्षव
र्गवर्गवर्गादिषूत्पन्नेषुसत्सुवर्गवर्गेणापवर्तेवर्गवर्गएवावशिष्यतेसैवप्रकृतिस्तदुत्पन्नज्येष्ठपदंकनिष्ठवर्गगुणंन्यूनंभवत्यतःकनिष्ठवर्गे
णगुण्यंहृत्वापपन्नं ॥ अथैतद्विषयीभूतमुदाहरणमाह ॥ अस्यवर्गप्रकृतिः पंचगुणेतिस्पष्टं ॥ अत्राव्यक्तराशेर्मूलंयो ॥ अस्यवर्गप्रकृतिपंच
गुणाजातायावत्तावन्मानंवर्गशोधनेनयावत्तावन्मितायावत्तावन्मानं ॥ ऊनितायावत्तावत्तावन्मानं ॥ अथवर्गशोधनेकालकवर्गेणसमीकरणायपक्षौयावत्तावत्काव १ स
मशोधनाद्दिमेवपक्षशेषं ॥ अत्रमूलापेक्षाकालकवर्गस्यमूलमिदंका १ अथद्वितीयपक्षस्यास्ययावत्तावत्काव १ रू १ | यावत्तावत्काव १ रू १
त्यपवर्त्यान्यपदेत्रसाध्येइत्युक्तत्वायावद्वर्गेणापवर्तनेहृतेजातंयाव १ रू १ अस्यवर्गप्रकृत्यामूलेग्रहीतेतावद्दिष्टंरूस्वमिदं १ अस्य
वर्गः १ अत्रव्यक्तवर्गलक्षणयाप्रकृत्यानयेक्षुण्ण १ अस्मोरूपैरेभिः १ पुनःसनेजातोवर्गः १ अस्यमूलंज्येष्ठमितिन्यासः प्र १
रू १ ज्ये १ काक १ ज्ये १ अस्यैषोवर्गेणापवर्तनंरूतआसीत् ॥ अतोज्येष्ठंकनिष्ठेनेवदानिंहृ ॥ न्यादितिहृतेजातेसतिज्येष्ठपदं १ याव
रू १ इष्टकालकमानंवकनिष्ठप्रकृतिवर्णमानं १ या १ अयमेवराशिः ॥ अथचेद्वर्गवर्गेणप्रकृतोपवर्गइत्यनद्विघातीभूतमुदाहरणमाह ॥ यावो
स्त्रारंतरेवर्गप्रकृतिस्त्रयेण ॥ अत्रकल्पितोराशीयावत्तावत्काव १ अनयोरंतरमिदंयावत्तावत्काव १ अस्यनीलकवर्गेसमीकरणायन्यासः या १ का १ नित्र १ अ
त्रासंयावत्तावन्मानं १ का १ नीलव १ अनेनयावत्तावदुत्थाप्यजातोराशीका १ नित्र १ का १ अथवर्गयोगेययोर्वर्गाकाव १ का १ नीव | या १ का १ नित्र १ का
भा १ नीवव १ अनयोर्मूलेगृहीत्वाकाव १ नीवका भा १ नीवव १ अथेदंधनप्रकृतिनीलकवर्गधनेनसमीकरणायपक्षौनीवध १ नीवव १ काव १ नीवध १ नीवव १
काव १ काभा १ अत्रसमशोधनात्पक्षशोधमिदंनीवध १ नीवव १ द्वितीयपक्षस्यशेषमिदंकाव १ नीकाभा १ अथमूलार्थपक्षौतेदृष्टेन
नित्र १ काभा १ त्यादिचित्त्यादिप्रमितारीनापक्षौद्वाभ्यांसंगुण्यनीलकवर्गेवर्गविधिंत्वात्स्यासः प्रथमपक्षेनीवध २ नीवव १ काव १ नीवध १
नीवव १ कानीवभा १ द्वितीयपक्षेकाव १ नीवकाभा १ नीवव १ अस्यमूलंका १ नीव १ अस्यप्रथमपक्षेस्मिन्नीवध २ नीवव १ काव १ नीवध १
नीवव १ कानीवभा १ नीलकवर्गवर्गेणापवर्तेहृतेजातंनीवं १ रू १ अस्यवर्गप्रकृत्यामूलेग्रहीतेतावद्दिष्टंरूस्वमिदं १ अस्यवर्गः २५ प्र
कृत्याक्षुण्ण १ ऋणरूपंतुल्यंजातः १ अस्यमूलंज्येष्ठं १ न्यासः रू १ ज्ये १ वाक २ ज्येष्ठ १ अथचेद्वर्गवर्गेणहृतोपवर्तः कनिष्ठवर्गेणतदा

णश्च समशेषवधः अथवा वर्गराशिश्चतुर्गुणश्च भवतीत्युपपन्नं अत्रोदाहरणार्थमुक्तो वर्गः ॥ द्वितीयो वर्गाद्वर्गमूलकल्पनास्यासः ११ अनयोर्धात्तो द्विगुणः ४ अथवात्यराशिवर्गः ४ पूर्ववर्गयुतः सन् जातो द्वितीयः ५ अथवैकोवर्गाद्वर्गमूलकल्पनास्यासः अनयोर्धात्तो द्विगुणः १६ अथवात्यराशिवर्गः ४ पूर्ववर्गेण ८१ युतः सन् जातो द्वितीयः ८५ एवमनेकधाभ्यथकस्याप्युदाहरणमाह ॥ यत्स्यात्साल्पवधार्द्धतश्चेति ॥ यत्रात्यराशियुतस्य राशिवधस्यार्धात् ॥ धनपदं लभ्यते तथाहि वर्गान्तरसाम्यकरणमूलं लभ्यते ॥ अथ यदुक्तवत्पदपंचकं संभवति ॥ तथाकल्पितौ राशी या व १ रू० या २ अनयोः साल्पवधार्धनोधनपदं या १ वर्गयोगपदं या व १ रू १ योगपक्षरूपं अंतरपदं या १ रू १ वर्गान्तरपदं नवया व १ रू १ एतेषां पंचानां पदानां योगः या व २ या २ रू २ अयं कालकवर्णेन समश्चेति पक्षयोन्यासः या व १ का व० रू २ समीकरणात्पक्षहरेण भागे या व १ या १ अथोक्तवर्गो द्विगुणो विधेय इत्यादिनाप्रथमपक्षमूलं या १ रू १ अथ द्वितीयपक्षः या व० का व० रू० का व० रू २ वर्णहनकाव १ या० रू० रू ८ द्विगुणश्चकाव ८ रू १६ रूपवर्गेण रहितो जातः काव ८ रू २५ अस्यवर्गप्रकृत्यामूलेक ५ ज्ये १ बाक १ ज्ये ८ अथ ज्येष्ठपदस्य प्रथमपदमूलेनसमीकरणायन्यासः या १ रू १ | अत्रलब्धं यावन्मानं १ तद्वर्गेण प्रथमराशिरुत्थापितेतद्रूपयुतिस्तुल्यसमछिदाकार्या ॥ ततः छेदगमश्चेति सूत्रेणवाराशी ५ ६ ॥ अथास्मिन्नेवोदाहरणेकल्पनांतरेणयथा लंसाम्येस्यात्तथाप्रकारचतुष्टयेनानयोरेकीकरणयत्नमाह ॥ अथवेत्यस्य ॥ अथोपसंहरति ॥ एवमिति ॥ एवमनुप्रकारेणसहस्रधाकल्पनाभवति सामतः कारणान्मूलदानोर्मूलदानमतीनोयुक्त्या ॥ अतस्तेषांरूपमात्रकल्पनोपायः कथ्यते ॥ नपूर्वकल्पितेयंद्वियोगमूलेनतदधिकयुक्तकार्यतद्वियोगमूलंभवति ॥ एवंतयोर्मूलयोर्वर्गौस्वक्षेपेणोनितोविशेषयोगकोस्यात्तंततोयोगांतरेणोनयतोर्द्विहृतः ॥ स्तोइतिसंक्रमणविधिनाराश्योरानयनंकार्यं ॥ अनोपपत्तिः ॥ स्वरूपांतरमूलेकल्पितेनतस्माद्योगमूलंजायते ॥ तद्यथा ॥ वर्णांतरक्षेपकयोर्गांतरक्षेपकैर्विभक्ते सति भक्तयोर्मूलयोरंतरमूलयोरंतरवर्गः ॥ तस्यपदेनांतरमूलेयोजितेसतियोगमूलंभवति ॥ ततोराश्यंतरेणवर्गांतरेभक्ते सति ॥ राशियोगोलभ्यते ॥ तथाराशिक्षेपेणवर्गांतरमक्षेराश्यंतरंकथंतरंस्युपपन्नं ॥ अथैतद्विषयीभूतमुदाहरणमाह ॥ राश्योर्यदिवियोगकोरिति ॥ अनोदाहरणार्थस्यास्यैष एव ॥ एवमनेकल्पितौराशी या व १ रू० तथावर्णस्यमूलं या व १ तथावर्णांतरमूलं या ५ रू ५ एवंक्रमेणभूतोयोगः द्विहतोजातः या व १ या १ रू २ अयंकालकवर्णसमश्चेतिसमशेषधनायपक्षयोन्यासः या व २ या २ | का व० रू २ | समीकरणात्पक्षशेषं या व २ या २ | अत्रापि पूर्ववत्प्रथमपक्षमूलं या १ रू १ परपक्षस्यास्यस्वकाय ८ रू २५ पूर्ववद्वर्गा या व० या० का व० रू० | प्रहृत्यामूलेक १ ज्ये १ का व २ रू २ | २५ अत्रज्येष्ठं प्रथमपक्षमूलंसमं हृत्वातं यावन्मानं २ अनेनवर्गीकृतेनप्रथमराशिमुत्थाप्यतथाकेवलेनद्वितीयमितिक्रमेण

जातोराशी ५ ६ । अथैतदेवरूपमव्यक्तमितिसूत्रक्रमेणानीयते ॥ तत्रेदंद्वियोगमूलंकल्पितमिदं २ अनयोगोंतरक्षेपः १ अनेनवर्गांतरक्षेपेपस्मिन् २ अक्षेत्रे अस्य मूलं २ अनेनयुतेद्वियोगमूले ॥ जातेयोगमूले २ अनयोर्वर्गे स्वस्वक्षेपेणहीनौ जातौ योगद्वियोगौ ५ ३ २ ८ १ अथयोगोंतरेणोनयुतोर्द्विहृतस्तावितिसंक्रमणसूत्रेणजातौतावेवराशी ५ २ । एवंसर्वत्र ॥ अन्यत्संभवदभिप्रायेण सूत्रमाह ॥ अत्राव्यक्तंसरूपनिरूपमितिहृभ्यं ॥ अनोदाहरणेसरूपमव्यक्तंस्यात्तत्रतन्मानमुक्तवदानयेत् ॥ किंकृत्वा ॥ अन्यवर्णस्यसरूपस्यकृत्वा ॥ किंसमंकृत्वा ॥ एवंतन्मानेनसमेनसराशिरुत्थाप्यपुनरपिसमक्रियांकुर्यात् ॥ केनसाकमित्याह ॥ सरूपेणान्यवर्णेनरूपस्यकृत्वा ॥ किंसमंकृत्वा ॥ एवंतन्मानेनसमेन ॥ अथमर्थः ॥ समशेषधनानेतरमाद्यपक्षमूलेगृहीतेसत्यन्यपक्षेयद्यव्यक्तंसरूपंस्यात्तदान्यवर्णस्यसरूपवर्णेनसमीकरणंकुर्यात् ॥ पुनःकिंयत्संभवेतिपूर्ववत् ॥ अथवार्थः ॥ समशेषधनानेतरमाद्यपक्षमूलेगृहीतेसत्यन्यपक्षेयद्यव्यक्तंसरूपंस्यात्तदान्यवर्णस्यसरूपवर्णेनसमीकरणंकुर्यात् ॥ पुनःकिंयत्संभवेतिन्यक्तेनवावर्णादिनासमक्रियांकुर्यात् ॥ अनोपपत्तिः ॥ समशेषधनानेतरंद्वितीयपक्षेयद्यव्यक्तंसरूपंतदेवज्ञातंतेनोपस्थितं ॥ अतस्तन्मानानयनेएवात्रार्थः ॥ एवंतत्पक्षस्यवर्गप्रकृत्यामूलकल्पनंसंभवति ॥ प्रकृतेरभावात् ॥ यतोराशेरेकत्वेनकेवलाव्यक्तएवास्तिप्रस्तुतश्चारणमाह ॥ यस्त्रिपंचगुणेति ॥ अत्रराशिः १ या० अयंत्रिगुणोरूपयुतश्चजातः या १ रू० अयंवर्गइतिकालकवर्णेनसमीकरणायन्यासः का व० या० रू० | समीकरणाद्रूपपक्षमूलंका० द्वितीयपक्षस्यास्यया १ रू० सरूपनीलकज्यवर्णेनसमीकरणायन्यासः अत्रसमीकरणाद्द का व० या० रू० | ज्यक्षेपेणभागेहृतेयमानंनी व १ नी० अनेनकल्पितराशावुत्थापितेसतीजातेनी व १ नी २ पुनरयंपंचगुणः सैकश्चवर्गइतिपीतकवर्णेनसमीकरणायन्यासः नी व १ नी० पी व० रू० | समशेषधनात्पक्षरोपनीय नी व १ नी २ | अत्रपंचवर्गराशिः संगुण्यधनविंशतिरूपाधिसंयोज्यात्रापक्षस्यमूलंनी १ | नी व० नी० पी व० रू० | रू ५ परपक्षस्यपी व १ | का व० रू० | रू० वर्गप्रकृत्यामूलेक० ज्ये १ का व० ज्ये १ रू० | लब्धंनीलकमानं २ अनेनपूर्वस्थानेद्वितीयः स्तथोर्योगेनागतोराशिः नी व १ नी २ उत्थापनीयइतिप्राग्वर्गीकृतेनमानेनप्रथमकेवले नी व० रू १ | लब्धंनीलकमानं २ अनेनपूर्वस्थानेद्वितीयः स्तथोर्योगेनागतोराशिः १ ५ ज्ये २ ७ ५ अनेकमितिपीतकमाने ॥ अथज्येष्ठमूलस्यापमूलेनसमीकरणायन्यासः नी १ रू ५ | लब्धंनीलकमानं २ या० ८ अनेनपूर्ववत्स्थानेद्वितीयः स्तथोर्योगेनागतोराशिः नी व १ नी २ उत्थापनीयइतिप्राग्वर्गीकृतेनमानेनप्रथमकेवले या० ८ अथात्रोदाहरणमाह ॥ कोराशिस्त्रिभिरभ्यस्तइति ॥ अत्रराशिः १ या० अयंत्रिगुणोरूपयुतश्चधनरूपतिकालकवर्णेनसमीकरणायन्यासः या० का व० रू० | समीकरणात्पक्षशेषेणभागेहृतेयमानं या० रू० | यावत्तावत्कालकवर्णसमश्चेतिसमशेषधनायपक्षयोन्यासः या० का व० रू० | समीकरणात्पक्षशेषं

एवमयोक्तः॥ ७ ॥ यदीयपदपंकजस्मरणमात्रतोऽदर्दातिहृदयेप्सितंसुरनरोरगाणामपि॥तमाद्यमहमीश्वरंनिजजनप्रसादान्मु
खगजाननं ममज्ञानतोप्रसभगीतकीर्तिनुमः॥९॥एवमतिगहनकल्पनाभिःवर्णयोगवर्णधनादिविशेषयोदाहरणप्रतिपादकम
व्यमाहरणसंज्ञकंबीजव्याकुर्वंस्तानीभिन्नवर्णगुणनोत्पन्नभावितकाभिधंबीजनिरूपयिषुस्तावत्संपादकंसूत्रमाह॥मुक्तेष्टवर्णंमिति
इष्टवर्णंस्वधियामुक्तापरेवर्णानामानानियथेप्सितानिकल्प्यानि॥तथाकृतेभावितस्यभंगोभवेत्॥एवंभाजितानंगेजातेभाग्यबीज
क्रियायाएकवर्णसमीकरणप्रकारेणेष्टसिद्धिःस्यादितिसंबंधः॥अयमर्थः॥यत्रोदाहरणेतुल्याभ्यपक्षसाधनेक्रियमाणेवर्णस्यवर्ण
योर्वर्णानांवाहद्वाद्वितमुत्पद्यतेतत्रैवंवर्णमपहायान्यवर्णमानंव्यक्तंप्रकल्प्यतेनपक्षद्वयगतंवर्णमुथाप्यरूपेषुक्षिपेत्॥एवंभा
वितस्यनाशेविधायैकवर्णसमीकरणोक्तप्रकारेणसमशेषंधनंकुर्यात्॥अन्योपपत्तिः॥तुल्यपक्षसाधनेद्वितीयादिवर्णानां
मध्येयेनवर्णेननिमित्तभूतेनभावितमुत्पन्नंतस्मिन्व्यक्तंवर्णेप्राप्तेभावितभंगोभवति॥तथाकृतेएकवर्णंदैवसमशेषंधनंयुज्यतइ
त्युपपन्नं॥अथैतद्विधीभूतमुदाहरणमाह॥चतुस्त्रिगुणयोरिति॥अत्रराशीयावकाअनयोःक्रमेणचतुस्त्रिगुणयोःसंयुक्तौ
द्वियुतास्तीजातायावकारूरूयेराशीघातेनतुल्येतिसमशेषंधनायन्यासः| या४ का३ रू२ / या का भा ५ | अथमुक्तेष्टवर्णस्फुटियापरेवामि
तिसूत्रक्रमेणोभयपक्षस्थितस्यकालकस्यमानंकल्पितमिदं५अनेनकालकेन| भाव्यरूपेषुप्रक्षिप्यजातयाः४
रू७द्वितीयपक्षवर्णद्वयगुणकलभावितान्वेकालकांशेयोव्यक्तःकल्पितःसचगतःउर्वरीयंयावत्तावत्॥तत्कल्पितमानेनो
थाप्यजातेयाः५अनयोःसमशेषंधनायन्यासः| या४रू७ / उक्तवल्लब्धंयावत्तावन्मानं१७अनेनप्रथमराशिरुत्थापितोद्वितीयस्तु
व्यक्तएवराशिः७।५अथवाकालकमानेषण्णि| तेनेष्टंकाल्पितराशिः११।६एवमिष्टवर्णादानंस्यात्॥अथवाबहुवर्णकल्पनो
दाहरणमाह॥चतस्रोराशायइति॥अत्राद्यराशिः या१अपरेव्यक्तएवकल्पितः५।१।२एतेषांयोगः या१रू११अयंनरवस्त्रगुणः या२०
रू२२असौसर्वराशिहृतेस्तत्स्यादितिसमशेषंधनायन्यासः| या२०रू२२ / लब्धमाने१अनेनप्रथमराशिमुत्थापितशेषाभव्यक्ता
इतिजाताराशयः१।५।१।२अथवातत्रकल्पिताराशयः| या१०रू० / १।१०।१।१अत्रापिपूर्ववद्बहुधाभवेयावत्तावन्मानं२८उत्थापित
जाताराशयः२८।१०।१।१वा५५।३।१।२एवाद्यवत्।१।१एवंबहुधाअथवाकल्पनांतरोदाहरणमाह॥योराशीकिलयाचराशिनि

हतिरिति॥अत्रप्रत्यक्षार्थः सुगमः॥एवमत्रकल्पितौराशीया२रू२अनयोर्घातःया२तथातयोर्वर्गौयाव२रू०एषांक्रमेणयथास्थानंयो
गःयाव१या१रू६अस्यपदंसराशियुगलं॥कल्पितराशियुगलं॥कल्पितराशिद्वयमुतेसत्रयेविंशतिसमंसंभवतीत्येवंतुल्यपक्ष
साधनेनसंभवति॥यतएषामेक्यंमूलंनविपतेअतोवर्णकाकारेणतुल्यपक्षसाधनेकर्तव्यंतथात्रयोर्विंशतेःसकाशाद्राशिषु
मूलंविशेषःअयंचेष्टस्यवर्गःऐक्यसमोभवतितथाकृतेपक्षयोर्न्यासः| याव१या१रू१ / याव५या१रू६ | समशेषधनादातंयावत्तावन्मानं१५।५एतस्मिंश्चंद्रराभिरपव
र्तितंसज्जातं३।१अनेनप्रथमराशिरुत्थापितोद्वितीयस्तुव्यक्तः| याव१या१रू१ / याव५या१रू६ | एवंराशी३।१अथवाभिन्नराशानयनार्थंकल्पि
तौराशीयारू५यथोक्तकरणेनजातयोर्न्यासः| याव१या१रू१ / याव५या१रू६ | समशेषधनादातंयावत्तावन्मानं७अयंप्रथमराशीद्वितीयस्तुव्यक्त
एवराशिः७।५अथद्वितीयोदाहरणेराशीयारू२| याव१या१रू१ / याव५या१रू६ | अनयोःप्राग्वत्॥घातश्चतुर्वर्गयुतीनांयोगःयाव१या१रू६अयंन
ल्पितराशिहृतोनस्त्रिपंचाशद्गुणसमश्चेतिपक्षयोर्न्यासः| याव१या१रू६ / याव१या१रू५३ | अनयोर्यावत्तावन्मानंतत्संचंद्रार्काभिरपवर्त्यजातौ
शी१७।१२ताराशी११।१७अस्मिन्नराशयानयनमत्रप्रयो| याव१या१रू६ / याव१या१रू५३ | सेनानेतुंसूत्रमाह॥भावितंपक्षतोभीष्टादिति॥सा
हृतेनसमशेषंधनायस्थापितयोःस्वल्पक्षयोर्मध्येएकस्मात्यक्षाद्भावितमपास्यतत्तत्पक्षौरूपाणिचतदन्यपक्षादपास्यतोभा
वितकेनपक्षावपवर्त्यद्वितीयपक्षेवर्णंरूपंधनंरूपयुतंकुर्यात्॥तथातत्रकेनचिदिष्टेनविभज्यतादृष्टस्वरूपंवर्णंकाभ्यांस्वेच्छया
युतेसतीवर्णयोर्नाशेभवेतां॥तेचविपर्ययेणज्ञातव्ये॥यत्रकालकोयोजितस्तावन्मानं॥यत्रचयावद्योजितस्तत्कालकमान
मित्यर्थः॥यत्रैतस्मिन्कर्मणिव्यत्ययाद्भावितेसतिआलापोघटतेतत्रेष्टफलाभ्यामूनितौसतौव्यत्ययान्मानेभवतइत्यर्थः॥अन्योपप
त्तिमाचार्यएवदर्शयिष्यति॥अथैतत्सर्वविपर्ययंदर्शयन्प्रथमोदाहरणमाह॥चतुस्त्रिगुणयोरिति॥अत्रराशीयाकाथोक्त
करणेनतुल्यौपक्षौ| याव१या१रू२ / याव१या१रू३ | तत्रभावितपक्षतोभिन्नादितिप्रकारेणद्वितीयपक्षाद्भावितंत्यक्त्वातत्रभूत्यर्थंवर्णितौ॥अथ
तस्मादेवेतरपक्षा| याव१या१रू२ / याव१या१रू३ | प्रथमपक्षवर्णंरूपाणिचत्रयेणाधिकानिततोभावितंकेनापवर्त्ययथावत्तत्स्थितमेवस्थितं॥अत्र
स्वल्पंवर्णंकाहतिरूपैक्यंजातं२एतद्वर्गेणेष्टेन२हृतेसज्जातौफलेशेषे७।१आभ्योंक्रमेणतुल्यपक्षास्थितौवर्णौयुतोजातौ२८।१
एतेविपर्ययथाहृर्णमानेयाकाथा५।१।२वर्गेणेष्टेनच५।१वाद्य१०अथस्योपपत्तिर्दर्श्यतेआद्यौक्रमेणतुल्यपक्षास्थितौवर्णौयुतौजातौ२८।१
धाराशिगतास्त्रेनगताचेति॥सर्वंग्रंथकृतेवस्पष्टंनिरूपितंतस्माभिर्नव्याख्यायते॥एवंमत्रकल्पितार्थस्य॥एतत्तत्स्व
रूपोपपत्तिप्रतीत्यर्थंमायतंचतुरस्रक्षेत्रंकल्पितं॥तस्यक्षेत्रफलंभावितंचकल्पितं॥तच्चाभिवर्णहतिरूपएवंतौवर्णौयुतौ

को द्वौ वर्णौ वेभवतः॥ यतश्चायस्येत्येभुजकोटिघातस्यैवफलत्वंसिद्धं॥ अथवासरूपंकालकंफलप्रमाणंप्रकल्प्ययावत्तावत्फलवर्गंकोटिनस्यै
वमानंभवति॥ तेनचकालकेगुणितेस्वरूपयुतेसतिवर्णकाहतिरूपैक्यंजायतेतदेवचफलंस्यात्॥ तत्रयथाभत्रफलंवर्णकाहतिरू
पैक्यमेतत्॥ अस्मिन्भुजेभक्तेकोटिर्लभ्यतेअतइष्टकल्पितः५अनेनफलेभक्तेलब्धंकोटिः॥ एवंभुजकोटि२॥ अभ्यांवर्णकौ
युतौसंतौअन्यावपिभवेतामित्याद्यिस्यइष्टं॥ अथाव्यक्तस्यसोपपत्तिकंवर्णयन्नाह॥ उपपत्तियुतेबीजगणितमिति॥ गणकःउपपत्ति
न्युतंबीजंजगुः॥ अथैवंचेन्न हीत्यादिरित्यर्थः॥ अतोभाविकस्याव्यक्तगणितप्रतिपाद्यत्वान्तस्योपपत्तिर्हिवादर्शितेत्यत्रआह॥ अथर
ति॥ अथवर्णं५कंकिमप्येवरूपंकालकगतस्यावतद्व्यथास्यात्॥ इत्यनकाह॥ तत्कथंविदितिस्पष्टं॥ अथोक्तार्थविषयमुदाहर
णमाह॥ द्विगुणेनवकेहरिति॥ अत्ररा१यावर्णा१का१अथदृष्टंदाहतिरा१क्यंद्व्यनघषष्टिविवर्जितंसज्जातेयावर्णा२का२रू८एताहिगुणेरा
विवधेसन्तेभाविनेनानेन॥ याभ१का१अपवर्तितंसज्जातेयावर्णा५का५रू२०अथवर्णकाहतिरूपैक्यंएतस्मिंस्तेनेष्टेनहतंसज्जातेफले
ष्टे२०आभ्यांवर्णकौयुतौतेविपर्ययेणयावत्तावत्कालकयोगसमे२०॥ तस्मिंस्तेनेष्टेनया५अथेष्टकालकाभ्यांरूपाणिजातौया२०का२०रू८०
५२अत्रेष्टः२०फ
अत्रसमशोधनेकृतेभावितकेमविभक्तेरूपेक्ये८२०अत्रेष्टः२०फ
लं२०आभ्यांवर्णकाक
मित्येवमन्यत्रापीतिसिद्धं॥ अथभिन्नक्रियोत्पत्तौविशे
षमाह॥ अथेति॥ यत्रभाविनारीनाळेदृश्यात्॥ तत्रदृष्टेनिमानानिव्यक्तान्यक्तानिकृत्वासमीहतळेदृगमेइत्यादिरानयनंकार्यमित्य
र्थः संपन्नः॥ अमुमर्थंआर्यमुपहरन्नाह॥ आसीन्महेश्वरइत्यादितोऽर्धाभ्यांश्लोकैः॥ महेश्वरइतिदृष्ट्वाप्रथितःख्यातआसील्॥ किंभूतःविद्व
त्सभायुक्तः॥ आर्यावर्यवर्यदेवीप्रपातः॥ यद्दुज्ज्ञानामभेआचार्यवर्णनोपरदेवीस्थानंतत्प्राप्तवान्॥ ततस्तस्मादेवमहेश्वरादवबोधकृत्किंलब्धा
नज्ञेननदुस्तेनभास्करेणलघुबीजंचक्रे॥ तत्श्रीतिपदमत्यविस्तरत्वद्योतनार्थं॥ अथतदेवाह॥ ब्रह्मस्फुटेति॥ ब्रह्मस्फुटयोःब्रह्मयुप्तःश्री
धरःपद्मनाभश्चतदुक्तानिबीजानीयस्मात्कारणादितिविस्तृतानितस्मात्कारणात्भास्करेणलघुबीजमकारि॥ किंकृत्वातस्मादाहायतेभ्यः

सज्जनस्मारंयतश्चेत्तेनब्रह्मस्फुटादिबीजानिनेभ्यःसारंचक्रेतस्मादित्ययोजनमंगीकृत्य॥ किंभूतंसद्युक्तिकंयुक्तं॥ अथवासद्दाजयुक्तिःउपपत्तिःतदा
युक्तमित्यर्थः॥ कस्मैप्रयोजनायसद्भिव्यनुक्षेप॥ अथग्रंथस्यस्वाभिप्रेतरूपणप्रसंगेनोर्थविषयव्यवस्थामाह॥ अत्रेति॥ अत्रास्मिन्ग्रंथेबीजेषु
मकोद्देशकेऽस्मिन्निरनुष्टुप्सहस्रंबीजेषुत्रयोदशकाप्रभाभवतेत्यभिप्रेतमनुष्टुप्सहस्रं॥ तत्रापिकुत्रचित्सूत्रादिविषयेसूत्राभिप्रायंदर्शय
नुमुदाहृतं॥ तथाकुत्रचित्सूत्रेत्यादिनाव्यापकत्वंदर्शयतुमुदाहृतं॥ तथाकादिविस्तारभयान्मुदाहरणंनास्ति॥ यतश्चैवंस्तोकमल्पंविस्तरात्विस्तरंद
र्शनंस्तोकबुद्धीनांशास्त्रेविस्तारवार्धिःदुस्तरोदुरवगाहनंनुनमवश्योभवति॥ अथसुधियोजडबुद्धीनांशास्त्रेविस्तारेःकिंकार्यं॥ सूत्रप्राप्तेयं
नुसमप्युक्तं॥ प्राप्तैरवबुध्यतएव॥ उदारकेतिज्ञास्यधीमताउदारतत्वंकुतेप्रभाशब्दोविधतेतस्यप्राप्तैप्रभोक्तिसिध्यैस्वयमेवविस्तारमुपग
छतिं॥ उज्ज्वलेति॥ दुज्ज्वलाप्रकाशवतीसतीअप्रतिहताजमलाश्चछाएवंविधामतिर्येषांगणकानांतेषांराशिकमेवपाटीभवति॥ यथातेषां
पाटीमलामतिस्तदेवबीजं॥ तदुक्तंगोलाध्याये॥ अस्तित्रैराशिकेपाटीतिस्पष्टं॥ अथगणकेति॥ भोगणकइदंबीजंलघुपदपद॥ अत्यादरेण
द्विरुक्तिः॥ कस्मैमतिरुद्भवेद्बोद्धुमित्यध्येयं॥ किंभूतंगणितरत्नंगणितेपुरम्यंमनोरमं॥ पुनःकिंभूतं॥ बालक्रीलावगम्यं॥ बालेमुग्धछात्रैः
क्रीलावगम्यं॥ अवगमयितुंशास्त्रंसुगमतात्॥ तथासकलगणितानासारंसारभूतं॥ तथाउपपत्त्यासहवर्तमानाःप्रकाराद्यास्मिन्ततत्थाबहु
गुणयुक्तंबहुभिर्गुणैर्मुरत्नादिभियुक्तं॥ कुट्टकागतेर्गुणकैःर्वायुक्तं॥ तथासर्वदोषैर्निरुक्तंनिरूपपत्तिहुत्वाकव्यापकत्वादिभिर्व्याकर
णकैरधियुक्तं॥ निर्दुष्टमित्यर्थः॥ ॥ श्रीदत्तनातराजात्मकविगणत्वार्यसूर्याभिधानप्रोक्तेसद्दीजभाष्येसज्जनबुधजनानंदसंदोह
हेतौ॥ सम्यक्सूर्यप्रकाशोपदृब्दुहृदयध्वांतविध्वंसदक्षेनूर्णंसंपूर्णमेतद्विविधमतिभरेभावितारव्याहबीजं॥ ॥ यःषड्कमविच
क्षणैःकलकभःसद्दीजवर्णास्त्रयोयत्रस्वर्णदिरोधनादिविधिनाव्यक्तंफलंदृश्यते॥ मूलंभावनयापरंप्रकलितोहेतुर्गुणांशगुणांच रूढितो
विज्ञायतेसुव्यक्तशास्त्रागमः॥ १॥ जोदद्दकृतपूर्णतीर्थनिकटावासेतथाभंगलागंगासंगमतस्तपश्चिमदिशिक्रोशेनगंतरेणास्थिते॥ श्रीमलो
र्थपुरेवभूवपरमाचारोद्विजन्माग्रणीर्ज्ञोतिःशास्त्रविचारविस्तृतमतिःश्रीनागनाथाभिधः॥ २॥ पुत्रस्तस्यकलाकलापकुशलःक्षमापा
लमालार्चितःसोजन्यव्यक्तकधाकरःस्थितिलतेसोभाग्यभाग्यापदं॥ कीर्तिर्यस्यदिगंतरेषुविबुधोद्गीरव्याहिनाशास्त्रागमेर्विख्यातामनुसत्कविं
र्विजयतेश्रीज्ञानराजाभिधः॥ ३॥ सिद्धांतसंहितारत्नंग्रहणविधौजातकेचैकमेकःसाहित्यगीतशास्त्रेष्वपरमिहमकरोद्यश्चतुर्थंथरलं॥
तत्सूनुर्सूर्यदासस्सकलजनविधिवरप्रीतयेबीजभाष्यं॥ चक्रेसूर्यप्रकाशंस्वमतिपरिचयादर्शितःसोपपत्तिः॥ ४॥ सकलजनगणकवर्यःसं
निरीक्ष्यप्रयातुंप्रमुदमिहमदुक्तासद्विशेषानशेषात्॥ सरलविवरविकासैःर्याहिनोव्यसंतःस्वहृदयगतमोहस्फोटनैरर्जयंतु॥ ५॥ षष्टि

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

शकगणितेशकेकृतेभाष्यनिदुगुणवत्सरेनिजे॥ पंचविंशतिशतान्यनुष्टुभांग्रंथसंमितिरिहास्तिकेवलं ॥६॥ वारवेयवासनयान्विते गणितयोर्लीलावतीबीजयोस्तद्छीपतिपदृतेश्चगणितंबीजंतथैकंव्यधात्॥७॥एकंताज्जिकमप्युतान्यमपरंकाव्यद्वयंगोदधीःसूर्योबोधकराख्यकाव्यमकरोद्ध्यात्मशास्त्रंमहत्॥८॥परोपकारार्थमुदाहृतेनमहाग्विलासेनरसोज्ज्वलेन॥ग्रंथोभिधंब्रह्मयतःप्रसन्नेसःश्रीयतोबादवराजसिंहः॥ ॥ शुभंभवतु ॥ ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥